

Dr. A. Pieter E. Korver

Huns away, dyke okay!

De Duitse plannen om aan het eind van de oorlog de Noordoostpolder onder water te zetten en wat daarop volgde

HOOFDSTUKKEN- EN PARAGRAFENINDELING

1 De Noordoostpolder tijdens de Bezetting

1.1 Een moeizame ontginning

1.2 Het verzet in de Noordoostpolder

2 De dijk ondermijnd en de pogingen een ramp te voorkomen

2.1 Ondermijning en springstoffen

2.2 Verzetsactiviteiten vanuit Zwolle en Kampen

2.3 Verzetsactiviteiten vanuit Lemmer

3 Het verloop van WO II, juni 1944- mei 1945

3.1 Algemeen overzicht West-Europa

3.2 De situatie in Nederland vanaf september 1944

3.2.1 De aanleg van versterkingen in Oost-Nederland

3.2.2 Het westen des lands: inundaties

4 De oorlog loopt ten einde

4.1 De Canadese opmars in het oosten des lands

4.2 De gebeurtenissen in de nacht van 16 op 17 april 1945 in Lemmer en bij Friesesluis

4.2.1 Lemmer tijdens de Bezetting

4.2.2 De dagen voorafgaande aan de nacht van 16 op 17 april

4.2.3 De nacht van 16 op 17 april 1945

4.3 De verdere gebeurtenissen op 17 april 1945 en de dagen erna

5 Huldiging van en latere hulp aan de Polen

5.1 Huldiging van de Polen

5.2 De latere lotgevallen van de familie Lipowski

6 Wie heeft er nu daadwerkelijk wat gedaan?

6.1 Waren de Duitsers wel van plan de dijk te laten springen?

6.2 Welke rol hebben de Polen nu werkelijk gespeeld?

6.3 Wat was de werkelijke rol van Siebrand en Jähle?

Aan het eind van het document vindt u nog :

- **een lijst van de afkortingen van veel gebruikte bronnen**
- **een overzicht van de geraadpleegde archieven**
- **een lijst van geraadpleegde literatuur**

1. DE NOORDOOSTPOLDER TIJDENS DE BEZETTING

1.1 Een moeizame ontginning

In 1918 werd de wet op de afsluiting en drooglegging van de Zuiderzee aangenomen. In 1932 werd deze binnensee afgesloten en veranderde in een zoet IJsselmeer. Hierin moesten vier grote polders worden aangelegd. De eerste daarvan was de Wieringermeerpolder, waaraan men al begonnen was vòòr de aanleg van de Afsluitdijk. Deze polder werd in 1934 in cultuur genomen. Daarna rees de vraag welke polder men vervolgens aan zou pakken. Het was aanvankelijk de bedoeling dat dat de Markerwaard zou worden (men sprak toen nog van de *Zuidwestelijke Polder*), maar omdat het crisistijd was, besloot men tot de aanleg van een kleinere en dus goedkopere polder: de Noordoostpolder, die 48000 ha zou gaan tellen. In 1935 gaf Colijn hiervoor de opdracht en in 1936 begon men met de aanleg van de nieuwe polder.

December 1940 werd het laatste gat in deze dijk gedicht en kon het droogmalen van de nieuwe polder beginnen. Daarvoor waren er drie gemalen gebouwd, één bij Urk, één bij de Voorst en het derde gemaal, Buma geheten, kwam bij Lemmer. Bij Urk en Lemmer kwamen er ook toegangssluisen tot de nieuwe polder. De sluis bij Lemmer kwam naast het gemaal Buma en ging *Friesesluis* heten. De locatie van het gemaal Buma en de Friesesluis gaat een belangrijk decor vormen voor dit verhaal.

In augustus 1941 vielen de eerste delen van de Noordoostpolder droog en konden de ontginningswerkzaamheden beginnen. De Directie van de Wieringermeer die verantwoordelijk was geweest voor de inpoldering van de gelijknamige polder verhuisde in 1941 van Alkmaar naar Zwolle en ging nu *Directie van de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken)* heten. In het dicht bij de nieuwe polder gelegen Kampen werd de Cultuur-technische afdeling van de Directie gevestigd, die belast werd met de ontginning en de exploitatie van de nieuwe polder.

Nederland was inmiddels door Duitsland bezet, maar dat nam niet weg dat de verdere ontginning van de Noordoostpolder gewoon door kon gaan, want de bezetter stond van meet af aan zeer positief tegenover de Nederlandse Zuiderzeewerken.

Met name omdat deze inpolderingen volgens de Duitsers een belangrijke bijdrage leverden aan de voedselproductie in West-Europa. Dat was al vòòr de oorlog gebleken toen de Duitse minister voor Economische Zaken, Walter Funk, een hooggeplaatste Nazi die later voor het tribunaal van Neurenberg levenslang zou krijgen, tijdens een bezoek aan Nederland in 1939 speciaal de inpolderingswerken ging bezichtigen¹. Aan de ontginning van de Noordoostpolder gaven de Duitsers vanaf 1941 dan ook alle medewerking, althans voor zover de oorlogsomstandigheden met de schaarste aan materialen dat toelieten².

Voor die ontginning waren duizenden polderwerkers nodig. Hun werk bestond hoofdzakelijk uit het graven van greppels voor de ontwatering van het nieuwe land. Dat was hard werken, negen uur per

¹ Van Dissel, p.107.

² Van Baalen, p.29 e.v.

dag, wat nog extra werd verzwaard doordat het moest gebeuren op open vlaktes zonder enige beschutting tegen weer en wind. Voor die duizenden polderwerkers waren in en om de polder barakkenkampen gebouwd, waar men met zijn tieners op één kamer moest huizen en slapen op strozakken.

En maar eens in de paar weken was er een weekendverlof. Weinig aantrekkelijk werk dus en van meet af kampte men dan ook met een ernstig tekort aan arbeiders in de nieuwe polder³. Gelukkig toonden de Duitsers zich bereid om mee te helpen aan het oplossen van dit probleem, met als voornaamste maatregel van hun kant, afgekondigd in 1942 en herhaald in 1943, dat degenen die werk aanvaardden in de Noordoostpolder, gevrijwaard zouden worden van de gedwongen arbeid in Duitsland, de *Arbeitseinsatz*⁴.

Ondanks genoemde problemen slaagde men er toch in om al in de zomer van 1942 de eerste oogsten binnen te halen. Eind 1943 was al tienduizend hectare in cultuur genomen (een kwart van de totale oppervlakte van de Noordoostpolder), waren er een veertigtal boerderijen gebouwd (dit aantal had groter kunnen zijn als er niet een schreeuwend tekort aan bouwmaterialen was geweest) en was de helft van het wegennet aangelegd (ook dit had meer kunnen zijn om dezelfde reden). Emmeloord telde toen een achthonderd inwoners en drie straten. In augustus 1942 was de Noordoostpolder een gemeente geworden in de vorm van een openbaar lichaam met aan het hoofd een landdrost, welke functie door S.Smeding werd vervuld, die tevens aan het hoofd stond van de Directie van de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken). Zo lagen bestuur en ontginning van de polder in één hand⁵.

De verharding van de Duitse bezetting die in de tweede helft van 1944 in heel Nederland merkbaar werd, was ook in de Noordoostpolder goed te voelen. Was er daarvoor nauwelijks sprake geweest van een Duitse aanwezigheid in de polder, in augustus en november van dat jaar hielden de Duitsers er grote razzia's in hun jacht op arbeidskrachten. Bij de grote razzia van november 1944 ging het de Duitsers er ook om de illegale activiteiten in de Noordoostpolder, waarover straks meer, de kop in te drukken. Met name hadden ze hierbij het oog op de wapendroppings die er vanaf augustus 1944 plaats vonden.

Bij deze laatste razzia, die voor de Duitsers zeer gunstig verliep, werden zo'n 1800 polderwerkers opgepakt. Het grootste deel van hen werd vervolgens afgevoerd naar Duitsland voor gedwongen arbeid aan militaire stellingen vlak over de grens met Nederland. Na deze razzia waren er nauwelijks meer werkkrachten over in de polder. Het ontginningswerk kwam vanaf dat moment dan ook praktisch stil te liggen⁶. Maar dat gold niet alleen voor het agrarische werk in de polder. Ook aan de illegale activiteiten in de Noordoostpolder kwam na november 1944 abrupt een einde, nadat de voornaamste leiders van de illegaliteit in de polder tijdens de grote razzia de wijk hadden moeten nemen.

³ Van Baalen, p.27, 36.

⁴ Van Baalen, p.48.

⁵ Van Baalen, p.55, 126, 132; Van Dissel, p.115.

⁶ Van Baalen, p.157.

1.2 Het verzet in de noordoostpolder

De voornaamste verzetsleiders in Kampen en de polder

Wie waren die leiders van het verzet in de polder? In de eerste plaats moet hier genoemd worden Albert Johannes Knipmeijer, geboren in 1912 in Hoogeveen. Bert Knipmeijer was in 1931 in dienst getreden bij de Directie van de Wieringermeer. Toen deze dienst werd belast met het aanpakken van de Noordoostpolder en zijn burelen verhuisde van Alkmaar naar Zwolle en Kampen, verhuisde Knipmeijer mee. Hij kwam in Kampen terecht waar hij hoofd werd van de onderafdeling Personeelszaken van de Cultuur-technische afdeling.

Het was deze afdeling Personeelszaken die te maken kreeg met het aannemen van de duizenden polderwerkers die voor de ontginningswerkzaamheden in de Noordoostpolder nodig waren. Knipmeijers bureau was gevestigd aan de Molenstraat 28 in Kampen en zou vanaf 1943 een belangrijke rol gaan spelen in het doorsluizen van grote aantallen onderduikers naar de Noordoostpolder. Daarover zo meteen meer. Na de oprichting van de *Binnenlandse Strijdkrachten* (afgekort BS), een samenwerkingsverband van een aantal Nederlandse verzetsgroepen, in september 1944, werd Knipmeijer officieel commandant van deze organisatie in de Noordoostpolder⁷.

De andere leiders van het verzet in de Noordoostpolder waren eveneens werkzaam op de afdeling Personeelszaken aan de Molenstraat en ondergeschikten van en gerecruiteerd door Knipmeijer. In de eerste plaats is van hen te noemen Henk Nijenhuis, geboren in 1918. Nijenhuis was een Kampenaar die door Knipmeijer in januari 1943 werd aangesteld als medewerker op zijn afdeling, waar hij werd belast met het aannemen van polderwerkers. Nijenhuis was ook actief in de illegaliteit in Kampen. Hij werd plaatsvervangend commandant van de BS in de Noordoostpolder onder Knipmeijer. Tijdens de grote razzia van november 1944 wist hij bijtijds uit de Noordoostpolder weg te komen⁸.

De tweede man onder Knipmeijer was Wiebe Soetendal, geboren in 1917. Hij was voor de oorlog werkzaam geweest bij de Rijksveldwacht. Toen deze dienst werd opgeheven kreeg hij in oktober 1941 een baan bij de afdeling van Knipmeijer als chef *Reizen & Transport*. Zijn taak was het organiseren van het busvervoer voor de polderwerkers die met weekendverlof gingen. Onder Knipmeijer en Nijenhuis werd hij commandant van de BS voor het noordelijk deel van de Noordoostpolder⁹.

⁷ Van Baalen, p. 70. Schrijfster vermeldt niet expliciet dat het hier de BS betrof, maar ik ben er van uitgegaan dat dat wel het geval was. De BS werden op 5 september 1944 opgericht en bestonden uit een samenvoeging van een aantal militante verzetsgroepen zoals de OD, de LKP en de RVV. Aan het eind van de oorlog vormden de BS een van de twee overkoepelende organisaties van het Nederlandse verzet. Zie *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 15, p.87.

⁸ Stolk, p.19; Van Baalen, p.145,150, 231.

⁹ Van Baalen, p.173,184, 232.

De derde man onder Knipmeijer was W. Elzenga, geboren in 1918. In oktober 1941 kwam hij in dienst bij de afdeling Personeelszaken, waar hij werk kreeg op de loonadministratie. Hij werd commandant van de BS voor het zuidelijk deel van de Noordoostpolder¹⁰.

Het verzetswerk dat door deze mensen onder leiding van Knipmeijer werd verricht kan men verdelen in twee soorten. In de eerste plaats het 'papieren' verzetswerk dat hoofdzakelijk op het kantoor in de Molenstraat plaats vond. In de tweede plaats het 'actieve' verzetswerk in de Noordoostpolder. Het 'papieren' verzetswerk bestond voornamelijk uit op het verder op weg helpen van de grote aantallen onderduikers die vanaf 1943 hun heil zochten in de Noordoostpolder.

Het 'papieren' verzetswerk in Kampen: hulp aan onderduikers

De Noordoostpolder wordt een 'onderduikersparadijs'

De grote stroom van onderduikers naar de Noordoostpolder, die in 1943 op gang kwam, werd veroorzaakt door zowel de situatie buiten, als die binnen de polder. De belangrijkste oorzaak buiten de polder betrof het ronselen door de Duitsers van Nederlandse mannen voor de *Arbeitseinsatz* in Duitsland, welke praktijken vanaf eind 1942, begin 1943 steeds groter vormen aannamen. Zo werd in februari 1943 de maatregel afgekondigd dat alle Nederlandse militairen die in 1940 naar huis waren gestuurd zich moesten melden voor die *Arbeitseinsatz*. Het ging hierbij om zo'n driehonderdduizend man. Tegen deze maatregel ontstonden eind april, begin mei, felle protesten en stakingen in vrijwel het hele land. Door buitengewoon hardhandig optreden van de Duitsers werd deze protestbeweging snel de kop ingedrukt en de dreiging van de *Arbeitseinsatz* voor deze groep bleef bestaan.

In mei van dat jaar deden de Duitsers er nog een schepje bovenop door af te kondigen dat nu alle Nederlandse mannen tussen de 18 en 35 jaar zich moesten laten registreren bij een arbeidsbureau voor een eventuele gedwongen tewerkstelling in Duitsland. Daarnaast echter, en dat zou uiteindelijk zorgen voor de grote toestroom van onderduikers naar de Noordoostpolder, maakten de Duitsers op deze bepaling een uitzondering voor degenen die in Noordoostpolder werkzaam waren. Zij hoefden niet te vrezen voor een eventuele uitzending naar Duitsland¹¹.

In de Noordoostpolder zelf, waar men nog steeds kampte met een groot tekort aan arbeidskrachten, werd deze maatregel uiteraard met grote instemming ontvangen en de polder kreeg vanaf mei 1943 te maken met een toevloed van arbeidskrachten. Van heinde en ver kwamen zij in groten getale naar de Molenstraat in Kampen om zich daar in te laten schrijven voor het werk in de polder. Onder hen waren er die probeerden op die manier een toekomstige rekrutering voor de *Arbeitseinsatz* in Duitsland te ontlopen, *preventieve* onderduikers noemde men ze. Daarnaast waren er degenen die om allerlei redenen actief door de Duitsers werden gezocht en die nu een mogelijkheid zagen om in polder een veilig onderkomen te vinden.

Het aantal arbeidskrachten in de Noordoostpolder nam dan ook fors toe en het merendeel van de mankracht in de polder ging bestaan uit onderduikers. Het aannemen van het merendeel van deze

¹⁰ Van Baalen, p.228.

¹¹ Van Baalen, p.70 e.v.

nieuwbakken polderwerkers geschiedde op het kantoor van Knipmeijer in de Molenstraat in Kampen. En daar werd het niet zo nauw genomen met het in acht nemen van de officiële voorschriften van de Duitsers inzake het aannemen van werkkrachten voor de polder.

Hulp aan onderduikers

Knipmeijers afdeling Personeelszaken in de Molenstraat, waar zoals we zagen ook Nijenhuis, Soetendal en Elzenga werkzaam waren, werd de spil bij het aannemen de vele onderduikers die hun heil zochten in Noordoostpolder. Ook de landelijke organisatie LO-LKP werd zich gaandeweg meer bewust van de mogelijkheden die de Noordoostpolder aan onderduikers bood. De LO, de *Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers* was in 1942 ontstaan en had overal plaatselijke comités. De LKP was de organisatie van *Landelijke Knokploegen* die onder meer overvallen pleegde op distributiekantoren voor het verkrijgen van bonkaarten voor onderduikers. De LO en LKP werkten nauw met elkaar samen¹².

Ook in Kampen bestond een afdeling van de LO-LKP die geleid werd door ene Jacques van der Horst en Hilbert van Dijk. De laatste was betrokken bij een aanslag op de gevangenis aan de Weteringschans in Amsterdam, waarbij hij werd gegrepen en later om het leven gebracht. Henk Nijenhuis maakte ook deel uit van de LKP in Kampen en was ook buiten de Molenstraat actief in het helpen van onderduikers. Er ontstonden dan ook al spoedig contacten tussen de LO-LKP in Kampen en het kantoor van Knipmeijer in de Molenstraat. Voor aspirant-onderduikers die door de Duitsers actief werden gezocht en die dringend een onderduikadres nodig hadden, sprak de LO met Knipmeijer speciale wachtwoorden af, waarmee de betrokkenen zich in de Molenstraat konden melden¹³.

Personeelszaken in de Molenstraat en de LO-LKP in Kampen waren trouwens niet de enige instanties die actief waren voor de onderduikers in de Noordoostpolder. De Molenstraat werkte ook nauw samen met het speciale arbeidsbureau voor de Noordoostpolder, dat ook in Kampen was gevestigd, en dat zonder lastige vragen te stellen de fel begeerde *Polderausweise* verschafte, die de betrokkenen vrijstelden van de Arbeitseinsatz, ook als hun papieren niet in orde waren. Ook met het speciale distributiekantoor voor de Noordoostpolder, eveneens gevestigd in Kampen, had de Molenstraat een goede verstandhouding; het was dit kantoor dat de honderden vervalste bonkaarten moest afgeven die nodig waren voor het verkrijgen van voedingsmiddelen voor de betrokken onderduikers-polderwerkers van wie de papieren niet in orde waren¹⁴.

Omdat het bij dit alles om grote aantallen mensen ging, bleven de Duitsers uiteraard niet onkundig van dit gesjoemel met onderduikers in Kampen. Dat bleek na de oorlog onder meer uit een document van de Duitse *Sicherheitsdienst*, de *SD*, in Arnhem, van juli 1943. Het was deze organisatie die in februari 1944 een inval deed in de Molenstraat. Knipmeijer en nog een medewerker werden toen gearresteerd en overgebracht naar het Huis van Bewaring in Arnhem. Prompt werden van verschillende kanten pogingen in het werk gesteld om hem weer vrij te krijgen, met als voornaamste

¹² Van Baalen, p.144-46.

¹³ Van Baalen, p.82.

¹⁴ Van Baalen, p.136-7.

argument dat door zijn afwezigheid de arbeidsvoorziening en de voedselproductie in de Noordoostpolder in het honderd zouden lopen. Na vier weken werd Knipmeijer inderdaad weer op vrije voeten gesteld. Waarschijnlijk had de SD ook niet voldoende bewijs tegen hem kunnen verzamelen¹⁵.

Het 'actieve' verzetswerk: wapendroppings en pilotenhulp

Na zijn terugkeer uit de Arnhemse gevangenis kreeg Knipmeijer het ineens een stuk rustiger. Dat kwam doordat tijdens zijn afwezigheid het arbeidsbureau voor de Noordoostpolder in Kampen het werk van de Molenstraat met betrekking tot het tewerk stellen van onderduikers in de polder helemaal had overgenomen. Maar die rust voor Knipmeijer was niet van lange duur, want van de kant van het verzet in Overijssel, dat inmiddels actiever was geworden en steeds beter georganiseerd, werd Knipmeijer al spoedig benaderd met verzoeken of hij met zijn groep uit Kampen mee wilde doen aan het voorbereiden van militante verzetsactiviteiten, zoals het uitvoeren van aanslagen en het organiseren van wapendroppings. Knipmeijer vond het zeer moeilijk om hier nee tegen te zeggen. Na de oorlog schreef hij hierover: "Och arme, illegaal werk is erger dan drijfzand. Hoe meer je tegenwerkt, hoe dieper je er in zakt."

In de maanden die nu volgden was hij druk in de weer met het rekruteren van betrouwbare medewerkers voor deze nieuwe activiteiten. Medewerkers die hij uiteraard wederom onder zijn getrouwen van het kantoor Molenstraat vond. Na een paar maanden, in de zomer van 1944, was men klaar voor de nieuwe activiteiten. Een nieuw hoofdstuk in de illegaliteit in de polder begon.¹⁶

In diezelfde tijd kwam er voor Knipmeijer en de zijnen nog een andere klus bij. En wel het maken van plannen om een inundatie van de polder te voorkomen waarvoor de Duitsers in augustus 1944 de nodige voorbereidingen hadden getroffen¹⁷.

In september 1944 kwam er echter een kink in de kabel toen Knipmeijer voor de tweede keer werd gearresteerd. Ditmaal onder leiding van de NSB-burgemeester van Kampen werd er weer een overval gepleegd op de Molenstraat. Het vermoeden was dat er geroofde bonkaarten op het kantoor Molenstraat lagen. Ook deze keer werd Knipmeijer opgepakt, maar nu in Kampen zelf opgesloten, maar wederom niet voor lang. Opnieuw kwam hij op voorspraak van zijn invloedrijke relaties, waarschijnlijk op die van de Kampense drankenhandelaar Siebrand, waarover straks meer, op vrije voeten. Maar nu achtte hij de tijd gekomen om zelf ook onder te duiken in de Noordoostpolder. Hij belandde op één van de veiligste onderduikadressen die men daar kon vinden: de barak voor besmettelijke ziekten van het polderziekenhuisje bij Vollenhove!

Vanuit zijn nieuwe onderduikadres kon hij nu meteen leiding gaan geven aan de wapendroppings in de polder die kort daarna begonnen. De eerste wapendropping vanuit Engeland in Nederland had enige tijd eerder, in augustus 1944, plaats gevonden op de Veluwe. Ook de Noordoostpolder was

¹⁵ Van Baalen, p.127,143; Rapport Knipmeijer, p.3.

¹⁶ Rapport Knipmeijer, p.4.

¹⁷ Rapport Knipmeijer, p.5.

door Londen geschikt bevonden voor droppings. Vanaf augustus 1944 had het hoofdkwartier van het verzet in Overijssel daarover contact gehad met Engeland. De man die daarbij de leiding had was een zekere Kalter, één van de leidinggevendenden van het verzet in Overijssel, en deze stond weer in contact met Knipmeijer. De wapens die in de Noordoostpolder gedropt zouden worden waren bestemd voor het verzet in Overijssel.

De eerste wapendropping vond plaats op een zaterdagavond in de tweede helft van september 1944. Als afwerpplaats had men gekozen voor het, toen nog bestaande, uitgestrekte rietveld ten westen van Emmeloord. De code-zin die via de radio zou worden gegeven, ten teken dat de dropping aanstaande was, luidde: *de gootsteen loopt over*. Knipmeijers trouwe medewerkers uit de Molenstraat, Nijenhuis, Soetendal en Elzenga waren bij deze en de andere droppings betrokken¹⁸. Daarnaast kwam er deskundige hulp uit Overijssel. De containers die werden afgeworpen met wapens en andere spullen wogen zo'n driehonderd kilo en het was dan ook een hele toer om deze loodzware bussen door het rietmoeras te verslepen. Vervolgens werd de vracht naar Overijssel gebracht met een schip van Boltje jr., een aannemer uit Zwolle die werkzaamheden deed in de polder. Diezelfde Boltje werd niet lang daarna gearresteerd door de SD. Of dat was in verband met dit vervoer van gedropte wapens is mij niet bekend¹⁹.

Na die eerste keer volgden er in de weken daarna nog enige droppings. De laatste vond plaats op 15 november 1944 in de omgeving van kamp Zuidvaart. Dat was twee dagen vòòr de grote razzia in de polder van 17 november. Die kwam dus extra ongelegen, omdat men nog geen kans had gezien alle afgeworpen goederen vòòr de laatstgenoemde datum de polder uit te krijgen. De avond van de 16de had Knipmeijer een bespreking op zijn onderduikadres in de ziekenbarak van Vollenhove toen het bericht kwam dat een groot aantal Duitse militairen op weg was naar de polder. De volgende ochtend om vier uur trokken zij de polder binnen. Een dag later vonden de Duitsers een deel van de gedropte wapens bij kamp Zuidvaart²⁰.

Een andere tak van verzetsactiviteiten die in de Noordoostpolder werd bedreven was de zogeheten pilotenhulp. Regelmatig kwamen er tijdens de oorlog Geallieerde vliegtuigen neer in de polder. In totaal waren dat er in de periode 1940-45 een dertigtal. Om ervoor te zorgen dat de bemanningsleden van de neergekomen vliegtuigen, die de *crash* hadden overleefd, niet in Duitse handen vielen, moest er een boel gedaan worden. In de eerste plaats moesten de neergekomen vliegeniers worden opgespoord, voordat Duitsers dit deden. Dan moesten zij veilig onder dak worden gebracht, in eerste instantie in de polder zelf, en vervolgens moesten zij de polder worden uitgesmokkeld om te worden overdragen aan het verzet in Overijssel of Drente, dat voor het verdere transport moest zorgen.

Er was dan ook een vrij groot aantal mensen binnen en buiten de polder bij deze illegale activiteiten betrokken. Of de groep van Knipmeijer hier ook actief aan deel nam heb ik niet kunnen achterhalen. In dat verband ben ik alleen de naam van Soetendal tegengekomen, die voor zijn werk in de polder de beschikking had over een motorfiets en daarmee soms piloten de polder uitbracht. Verder heb ik de naam aangetroffen van een zekere J.L.Snoep, een andere medewerker van Knipmeijer, die hielp

¹⁸ Van Baalen, p.146-9.

¹⁹ Boltje werd echter, net als Knipmeijer twee keer daarvoor, vrijgepraat door Siebrand, zoals hij na de oorlog in een getuigenis t.g.v. de laatste heeft gezegd. Bron: Gemeentearchief Kampen.

²⁰ Van Baalen, p.146-9; Rapport Knipmeijer, p.6-7.

bij het vervoer en onderdak brengen van de piloten. Snoep werd in september 1944 in Kampen samen met drie andere Kampenaren doodgeschoten, omdat zij dwangarbeid aan de Duitse linies langs de IJssel hadden geweigerd. In totaal zijn er tijdens de oorlog zo'n vijftig bemanningsleden van Geallieerde vliegtuigen uit de polder gered²¹.

Na de grote razzia van november 1944 was de polder bijkans uitgestorven. Er waren, zoals wij hierboven zagen, nauwelijks meer arbeidskrachten over. De meeste medewerkers van Knipmeijer hadden weliswaar uit polder weten te ontsnappen, maar zij moesten vervolgens elders onderduiken en konden dus niet meer actief zijn in de polder. Bovendien had de polder een nieuwe politiemacht gekregen die onder leiding stond van de beruchte Kampense NSB'er Boesveld. De illegale activiteiten in de polder kwamen dan ook praktisch stil te liggen. Wapendroppings zouden er niet meer plaats vinden en of er na november '44 nog piloten de polder werden uitgeholpen is mij niet bekend. Die toestand in de polder zou blijven bestaan tot de bevrijding in april 1945.

De DWM en het verzet

Men kan zich de vraag stellen of de Directie van de Wieringermeer actief deelnam aan het verzet in Kampen en in de polder, dan wel in hoeverre de Directie op de hoogte was van de verzetsactiviteiten van zijn ondergeschikten, Knipmeijer *cum suis*, en welke houding hij hier tegenover aannam.

Volgens Van Dissel²² hield de Directie onder Smeding zich afzijdig van de hulp aan onderduikers in de Molenstraat. Volgens Stolk²³ was de Directie in Zwolle wel op de hoogte van de activiteiten van het personeel in Kampen²⁴, maar deed deze alsof zijn neus bloedde. Wel raadde Smeding de ambtenaren deelname aan de april-meistakingen van 1943 ten sterkste af. Volgens Stolk wilde Smeding zo onopvallend mogelijk door de oorlog heen laveren. Volgens Van Dissel zag Smeding het ontginnen van de Noordoostpolder als een activiteit van groot nationaal belang, dat door het verzetswerk niet in gevaar mocht worden gebracht.

Deze houding heeft Smeding na de oorlog overigens niet in de problemen gebracht. Door het *Centraal Orgaan Zuivering Overheidspersoneel* werd hij in januari 1946 van elke blaam gezuiverd. Het beleid van Smeding had het *Orgaan* "geen aanleiding gegeven tot enige opmerking, zodat werd voorgesteld om van maatregelen op grond van het Zuiveringsbesluit 1945 af te zien."²⁵

Maar dat men in Zwolle tijdens de oorlog voortdurend deed alsof men van niets wist, wil niet zeggen dat men daar erg gelukkig was met de verzetsactiviteiten van sommige leden van het personeel. Althans dat was de mening van Soetendal na de oorlog. Volgens hem was de Directie juist helemaal niet blij met de acties van Knipmeijer en de zijnen.

²¹ Van Baalen, p.151-5.

²² Pag. 20.

²³ Pag.26.

²⁴ Overigens waren ook medewerkers van de Directie in Zwolle, waaronder zelfs een adjunct-directeur, betrokken bij het verzet; zie noot 69 op p.21.

²⁵ Van Dissel, p.123.

Dat klopt ook met bepaalde uitlatingen van Smeding zelf van na de oorlog. Zo uitte hij in zijn, niet gepubliceerde, memoires stevige kritiek op het verzet, dat hij onvoorzichtigheid verweet. Hij schreef: "Het was een beroerde en angstige tijd .. de illegaliteit was zeer actief en allerminst voorzichtig, zodat er telkens wat dreigde te gebeuren wat mij m'n kraag kon kosten."²⁶ Ook lijkt Smeding de grote razzia van november 1944 indirect aan het verzet te wijten, als hij over de polderwerkers die bij die razzia werden opgepakt het volgende schrijft: "Zij waren gedupeerd door de illegaliteit, die geen voorzichtigheid kende, maar zelf buiten schot had weten te blijven." Met het laatste doelt hij kennelijk op het feit dat Knipmeijer en de zijnen bij die razzia wel uit de polder hadden weten te ontsnappen²⁷.

De waardering voor Knipmeijer na de oorlog

Nijenhuis heeft later in een interview zelfs beweerd dat Knipmeijer na de oorlog ontslag had moeten nemen, vanwege zijn rol in het verzet. Zo vertelde hij dat Knipmeijer en hij direct na de bevrijding werden ontboden bij ir. Prummel, het toenmalige hoofd van de Cultuurtechnische afdeling in Kampen²⁸. Prummel was de directe baas van Knipmeijer en hij gaf Knipmeijer en Nijenhuis, volgens laatstgenoemde, te verstaan dat zij "hun heil beter ergens anders konden gaan zoeken." Bovendien was er voor Knipmeijer eigenlijk geen plaats meer op het kantoor in Kampen, waar op zijn post al een plaatsvervanger zat²⁹. Die plaatsvervanger had zich, in tegenstelling tot Knipmeijer, nooit bezig gehouden met verzetsactiviteiten, zo voegde Nijenhuis hier nadrukkelijk aan toe.

Dit verhaal van Nijenhuis snijdt echter geen hout omdat Knipmeijer in werkelijkheid pas per 1 september 1948 ontslag nam bij de Directie van de Wieringermeer. Hij was tot dat moment chef van de afdeling Kampbeheer in de Noordoostpolder en stapte toen over naar het bedrijf van Siebrand.³⁰ Het lijkt dus niet aannemelijk dat zijn vertrek, ruim drie jaar na de oorlog, nog iets met zijn oorlogsverleden te maken heeft gehad.

Nijenhuis heeft ook beweerd dat Knipmeijer na de oorlog nooit een lintje heeft gekregen voor zijn illegale werk, terwijl hij, Nijenhuis, er in 1954 wel één kreeg³¹. Dat Knipmeijer destijds geen decoratie kreeg heeft Nijenhuis des te vreemder gevonden, omdat hij in 1952 voor een commissie moest verschijnen om gehoord te worden in verband met een eventuele onderscheiding. Door die commissie werd hij echter voornamelijk aan de tand gevoeld over de verzetsactiviteiten van Knipmeijer. Niet veel later werd ook Knipmeijer door dezelfde commissie opgeroepen, die hem voornamelijk ondervroeg over de verzetsactiviteiten van Nijenhuis en dat dus met het genoemde resultaat dat Nijenhuis wel en Knipmeijer in 1954 geen lintje kreeg. Op de vraag van de interviewster

²⁶ Van Dissel, p.123.

²⁷ Van Dissel, p.123.

²⁸ Interview Nijenhuis. Zie Lijst van afkortingen van veel gebruikte bronnen.

²⁹ Zoals gezegd was Knipmeijer van september 1944 tot het einde van de oorlog ondergedoken.

³⁰ Kummer, Een vergeten verzetsman.

³¹ Interview Nijenhuis.

aan Nijenhuis of hij ook wist waarom e.e.a. zo was gegaan, antwoordde Nijenhuis dat hij dat niet zeker wist, maar op de band van het interview is op dat moment duidelijk een vrouwenstem op de achtergrond te horen, die van mevrouw Nijenhuis neem ik aan, die roept: “z’n contacten met Siebrand,” waarop Nijenhuis dan zegt: “ik ben ook bang dat dat jammer is geweest.”

Bij mijn onderzoek ben ik overigens geen gegevens tegengekomen waaruit blijkt dat Knipmeijer na de oorlog wèl is onderscheiden voor zijn verzetsactiviteiten. De titel van de brochure van John Kummer uit 1995 over Knipmeijer, “Een *vergeten* verzetsman”, is wat dat betreft ook veelzeggend.

Er zijn echter ook gegevens die een heel ander licht werpen op de houding van de Directie van de Wieringermeer tegenover de illegaliteit in de polder. Zo werd vlak na de oorlog Knipmeijers rol in het verzet door de Directie zeker niet vergeten. Het nog kersverse stadhuisplein in Emmeloord werd zelfs naar hem vernoemd en het was Smeding zelf die dit aankondigde in zijn feestrede op 31 mei 1945, toen in Emmeloord de bevrijding officieel werd gevierd. Hij bracht in die rede bovendien “bijzondere hulde aan de dappere Commandant der N.B.S., de heer Knipmeijer.”³²

Het besluit om het raadhuisplein van Emmeloord naar Knipmeijer te vernoemen had landdrost Smeding trouwens al op 17 april 1945 genomen, op de dag dus dat de Noordoostpolder werd bevrijd. De ironie wil dat Knipmeijer zelf een half jaar later afstand deed van de eer het centrale plein van Emmeloord naar hem vernoemd te zien. Want op 14 november van dat jaar schreef hij aan Smeding:

“Van tevoren geheel onkundig van deze naamgeving en wetende, dat U met deze daad de geheele polderillegaliteit Uw erkentelijkheid hebt willen betuigen, heb ik toen niet de moed gehad voor de eer te bedanken, hoewel het toen m.i.juister ware geweest aan het plein den naam van een onzer gesneuvelde illegale strijders te verbinden.”³³

Met die gesneuvelde illegale strijder bedoelde Knipmeijer Harmen Visser, de commandant van de BS in Vollenhove, “die, in de woorden van dezelfde Knipmeijer, zo kort voor de bevrijding in het harnas was gestorven.” Knipmeijer verzocht Smeding dan ook een naamsverandering in die zin door te voeren, hetgeen ook is gebeurd.

Pas veel later, in 1993, kwam een ambtenaar van de gemeente Noordoostpolder er achter dat Emmeloord op dat tijdstip nog steeds geen naar Knipmeijer vernoemde straat bezat. Het leek die ambtenaar “toch alleszins wenselijk de naam Knipmeijer gemeentelijk aan ons te verbinden vanwege [diens] enorme nationale en lokale verdiensten” ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Hij adviseerde de hoofdontsluitingsweg van de toen nog aan te leggen nieuwbouwwijk *de Erven* de naam *Knipmeijerlaan* te geven. B&W van de Noordoostpolder gingen met dit voorstel akkoord en zo

³² Opregte Steenwijker Courant van 5-6-1945.

³³ Archief gemeente Noordoostpolder, inventarisnummer 65-5.

viel Knipmeijer in de jaren-'90 alsnog de eer te beurt een straatnaam naar hem vernoemd te krijgen³⁴. Overigens is Knipmeijer daar zelf geen getuige meer van geweest, want hij was in 1971 reeds overleden³⁵.

³⁴ Archief gemeente Noordoostpolder, inventarisnummer 2.07.155.2.

³⁵ Flevopost van 2-5-1987.

2. DE DIJK ONDERMIJND EN DE POGINGEN EEN RAMP TE VOORKOMEN

2.1 Ondermijning en springstoffen

Zoals zoveel gebieden die in Nederland in het laatste oorlogsjaar door de Duitsers met inundatie werden bedreigd, zo kwam dit zwaard van Damocles ook boven de Noordoostpolder te hangen. In augustus 1944 werden door een aanneembedrijf uit Kampen, in opdracht van de bezetter, diepe gaten gegraven in de Noordoostpolderdijk, vlak bij Friesesluis tegenover Lemmer³⁶. De bedoeling was om in deze gaten t.z.t. explosieven aan te brengen om daarmee de dijk op te blazen en de Noordoostpolder onder water te laten lopen. Over de vraag waarom de Duitsers dit deden komen wij straks te spreken³⁷.

Voorlopig lieten de Duitsers het bij het graven van de gaten. De benodigde explosieven werden pas later, in het voorjaar van 1945, aangevoerd en opgeslagen in een bergplaats vlak bij de dienstwoningen op Friesesluis³⁸. Over de precieze hoeveelheid en de aard van die springstoffen lopen de getuigenissen uiteen. Wel zijn alle betrokkenen het er over eens dat het om een flinke hoeveelheid ging.

Wat betreft die hoeveelheid het volgende. Nijenhuis had het in juli 1945 over 3000 pond.³⁹ Knipmeijer sprak in september 1945 van 3000 kilo.⁴⁰ Soetendal noemde twintig jaar later, in een interview in 1985, geen exacte hoeveelheden, maar sprak van een 'enorme hoeveelheid' en vertelde: "zoveel als de Duitsers in de dijk hadden willen douwen dat was een vracht hoor".⁴¹ Weer vijf jaar later zei hij, in een ander interview, dat het 'spul' verpakt zat in een twintigtal vaten, "mooie kartonnen vaten met houten banden er om heen."⁴²

Over de aard van de springstoffen bestaan er twee getuigenissen die echter niet afkomstig zijn van specialisten op dit gebied. S.Kuipers, tijdens de oorlog opzichter bij de Dienst der Zuiderzeewerken en belast met het onderhoud van de dijk bij Friesesluis, verklaarde in 1964 dat de springstof naar zijn mening bestond uit 'trottyl'.⁴³ Soetendal vertelde later dat het 'net griesmeel was, misschien picrinezuur', in het water gegooid 'zank het'.⁴⁴ Overigens gebruikten de Duitsers voor het opblazen van de dijk van de Wieringermeer onontplofte Engelse en Amerikaanse vliegtuigbommen.⁴⁵

³⁶ *De Noordoostpolder 20-4-1995*. Volgens sommige bronnen bedroeg het aantal gaten dat men groef acht, volgens andere waren het er zes: i.c. het blad *Zuid-Friesland*.

³⁷ Zie par. 3.2.1

³⁸ Laan & De Lang, zie lijst van *Afkortingen van veel gebruikte bronnen* achterin.

³⁹ Verklaring Nijenhuis.

⁴⁰ Rapport Knipmeijer.

⁴¹ Interview Soetendal 1.

⁴² Interview Soetendal 2.

⁴³ Rapport Van Aalderen.

⁴⁴ Interview Soetendal 1.

⁴⁵ De Jong, deel 10b, p.1263 e.v.

Uiteraard brachten de Duitse voorbereidingen voor het opblazen van de dijk schrik en ontsteltenis teweeg in en rond de Noordoostpolder. Vooral natuurlijk onder de, in die tijd gelukkig nog schaarse, bevolking van de polder. Men hield er vanaf augustus 1944 serieus rekening mee dat de Duitsers uiteindelijk hun plannen ook ten uitvoer zouden brengen. Zo vertelde Anne Schouwstra, die in 1943 in de polder was komen wonen, in een speciaal bevrijdingsnummer van het blad *De Noordoostpolder* uit 1995: “we hadden een grote trekkar klaar staan voor het geval we moesten vluchten, er was immers gevaar voor overstroming als Duitsers de dijk doorstaken. We hadden drie kleine kinderen. Met fietsen en de kar met onze spullen wilden we zo snel mogelijk weg zijn.”

Ook de Directie van de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken) was uiteraard de schrik om het hart geslagen. Al het werk in de Noordoostpolder dat tot dan toe was verricht, het graven van de ontelbare sloten en kanalen, het aanleggen van de wegen, het bouwen van boerderijen en woonhuizen, alles zou in één klap verloren gaan. Vandaar dan ook dat, onmiddellijk na het ondergraven van de dijk tot aan de bevrijding toe, voortdurend plannen werden beraamd en maatregelen genomen om het gevaar van het onder water zetten van de polder zoveel mogelijk te keren.

Al die activiteiten kan men verdelen in twee groepen. Enerzijds die welke in en vanuit Zwolle en Kampen werden ondernomen. Anderzijds de activiteiten die in Lemmer werden ontplooid, de plaats die het dichtst bij de ondermijnde dijk lag. Eerst gaan we het over de Zwolse en Kampense kant hebben.

2.2 Verzetsactiviteiten vanuit Zwolle en Kampen

De maatregelen van DWM en ZZW

Al spoedig na het bekend worden van de Duitse activiteiten bij Friesesluis werden er besprekingen gevoerd tussen de Directie van de Wieringermeer, de Directie van de Dienst der Zuiderzeewerken, die verantwoordelijk was voor aanleg en onderhoud van de dijken, en enige aannemers die actief waren in de polder. Ook Knipmeijer nam als commandant van de BS in de Noordoostpolder aan de besprekingen deel. Men sprak af zoveel mogelijk hulpmiddelen aan te voeren bij de bedreigde plek, zoals sleepboten, bakschuiten geladen met puin, draglines etc., zodat men de gaten weer snel zou kunnen dichten nadat die in de dijk zouden zijn ontstaan.⁴⁶

De uitvoering van die plannen bleek echter niet mogelijk gezien het gebrek aan materieel waarmee men in dat laatste oorlogsjaar te kampen had. Bovendien was er in de polder na de grote razzia van 17 november 1944 nauwelijks meer personeel aanwezig om de noodzakelijke werkzaamheden uit te kunnen voeren. Men kan zich trouwens ook afvragen of de Duitsers, op het moment dat ze de polder werkelijk onder water hadden willen zetten, lijdzaam zouden hebben toegekeken bij de uitvoering van de hierboven genoemde tegenmaatregelen. Dat alles zal dan ook de reden zijn geweest dat de illegaliteit onder leiding van Knipmeijer heel andere plannen ging smeden.

⁴⁶ Rapport Knipmeijer.

Maatregelen van het Kampens verzet

Eén van die plannen zou zijn geweest het vragen van geld aan de regering in Londen--Knipmeijer spreekt van 'Engeland'--ten einde daarmee Duitse officieren om te kopen. Dit ietwat fantastisch klinkende verhaal wordt ons verteld door Knipmeijer zelf in zijn rapport van september 1946. 'Engeland' ging op het verzoek van Knipmeijer c.s. in en met een speciale *dropping* zou f200.000 worden afgeworpen, zo vermeldt Knipmeijer. Helaas werd volgens hem 'het vliegtuig', waarmee het geld werd vervoerd, 'jammerlijk afgeschoten boven de Zuiderzee'. Een tweede dropping van f150.000, die plaats vond bij Heinoo, slaagde wel. Maar dat geld viel later bij een Duitse inval in Zwolle in handen van de bezetter.⁴⁷

Knipmeijers verhaal werd zo'n veertig jaar later alleen nog ondersteund door Elzenga, die in een interview vertelde dat hij na de oorlog had gehoord dat een vliegtuig met "een of twee ton" aan boord in het IJsselmeer was verdwenen. "Daarom moet die Markerwaard maar drooggelegd worden", zo voegde Elzenga er gekscherend aan toe, wat bij mij de indruk wekt dat Elzenga toen zelf ook niet al te veel meer van dit verhaal geloofde.⁴⁸ Wat er van dit plan ook waar mag zijn geweest, het heeft in ieder geval geen verdere gevolgen gehad.

De bezoeken van Siebrand aan Jähle in Lemmer

Dat was niet het geval met een ander plan van het verzet o.l.v. Knipmeijer. Dat plan draaide ook om het omkopen van Duitse officieren, maar dan niet met geld maar met 'drank en rokerij'.⁴⁹ Voor deze plannen had men de Duitse officier Fritz Jähle op het oog, door Knipmeijer aangeduid als de 'commandant van de Duitsers te Lemmer'.⁵⁰ Voordat hij in Lemmer werd geplaatst was Jähle commandant geweest in Kampen. Om Jähle te benaderen werd de Kampense drankhandelaar Jan Willem Siebrand ingeschakeld, die een goede bekende was van zowel Knipmeijer als Jähle.

Over de episode waarin Siebrand moest proberen om Jähle te bewerken bestaan drie documenten van twee nauw bij de zaak betrokkenen. Alle drie dateren zij van kort na de oorlog. Het vroegste is een officiële verklaring van Knipmeijer en Nijenhuis over Siebrands rol in de oorlog, die zeer kort na de bevrijding is opgesteld, en wel op 28 april 1945⁵¹. Het tweede document is een verklaring van

⁴⁷ Winkel, p.96; schrijver heeft dit verhaal van Knipmeijer overgenomen.

⁴⁸ NLE. Audiovisueel archief. Interview Van Baalen met Elzenga.

⁴⁹ Verklaring van Knipmeijer en Nijenhuis van 28-4-45. Archief gemeente Kampen.

⁵⁰ Rapport Knipmeijer. Nijenhuis sprak van 'de commandant van het *Sprengkommando*' in die plaats (Rapport Nijenhuis), Soetendal van de 'marinecommandant' c.q. 'Ortskommandant' die was 'belast met het laten springen van de dijk' (Interview Soetendal 1). Ook volgens Hendrik Jager was Jähle zowel *Ortskommandant* als commandant van de *Wasserschutzpolizei* in Lemmer (interview Jager).

⁵¹ Gemeentearchief Kampen.

Nijenhuis van enkele weken later, van 2 juli 1945.⁵² Het derde is een officieel rapport van Knipmeijer over “het behoud van de Noordoostpolder” van 12 september 1946.⁵³

De eerste van de pogingen van Siebrand om Fritz Jähle in Lemmer te bewerken is uitgebreid beschreven in het document van Nijenhuis van 2 juli 1945. Nijenhuis was naar eigen zeggen een directe getuige van deze gebeurtenis, omdat hij Siebrand bij dit bezoek aan Jähle in Lemmer vergezelde. Nijenhuis schrijft dat Siebrand en hij op een maandagmorgen om negen uur naar Lemmer zijn vertrokken om Jähle op te zoeken.⁵⁴ Na aankomst op diens hoofdkwartier werd eerst een tijdje over Jähles tijd in Kampen gepraat. Siebrand ‘stak’ Jähle daarbij ‘een veer op de hoed’ door diens altijd zo ‘rustige optreden’ in Kampen te prijzen.⁵⁵

Daarna werd er een borrel gedronken, ‘expres maar één’, zo vermeldt Nijenhuis nadrukkelijk, om vervolgens gedrieën een kijkje te gaan nemen op de ondermijnde dijk bij Friesesluis, waar overigens niemand meer mocht komen.⁵⁶ Om een bezoek aan uitgerekend deze plek te rechtvaardigen had Siebrand, zo schrijft Nijenhuis, een list verzonnen. Hij had Jähle verteld dat een goede bekende van hem, dr. Schröder te Amsterdam, hem had verzocht poolshoogte te nemen bij de haven van Lemmer, voor het geval Schröder van die haven gebruik zou willen maken bij een eventuele vlucht uit Holland.⁵⁷

⁵² Verklaring Nijenhuis.

⁵³ Rapport Knipmeijer.

⁵⁴ Helaas vermeldt Nijenhuis geen datum, maar het zal vermoedelijk in februari of maart zijn geweest.

⁵⁵ Ook in Lemmer zou Jähle bekend hebben gestaan als een ‘goede’ Duitser. Zo vertelde Hendrik Jager, die Jähle nog gekend heeft in Lemmer, dat hij een vriendelijk man was die op straat gemoedelijk een praatje met de bewoners maakte. Van Jager is ook de volgende anekdote, die hij indertijd heeft gehoord van het hoofd van de BS in Lemmer, Douma, die een goede bekende van Jager was. Op bevrijdingsdag werd Jähle gearresteerd in Lemmer (hij was dus niet als veel andere Duitse militairen uit Lemmer naar Holland gevlucht, zie beneden) en naar het gemeentehuis gebracht. Daar haalde hij een stapeltje brieven uit de aktetas die hij bij zich droeg en toonde die aan de aanwezigen. Het waren anonieme brieven van lieden uit Lemmer die andere inwoners hadden willen aangeven voor het een of andere vergrijp tegen de Duitse verordeningen. Jähle wilde daarmee aantonen dat hij heel wat mensen had kunnen laten arresteren, maar dat hij in plaats daarvan deze brieven had genegeerd en terzijde gelegd (interview Jager).

⁵⁶ Volgens Knipmeijer (Rapport Knipmeijer) was het stuk dijk ‘zwaar met wachtposten afgezet’. Zoals we hier beneden nog zullen zien werden die wachtposten gevormd door Poolse hulpsoldaten.

⁵⁷ Dr. H. Schröder was in die tijd de *Beauftragte* (gevolmachtigde) in Amsterdam. *Beauftragten* waren in die tijd de vertegenwoordigers van rijkscommissaris Seyss-Inquart in de provincies en de grote steden. Men kan hun functie omschrijven als die van de hoogste Duitse civiele bestuurder ter plaatse. Daarvòòr was Schröder *Beauftragte* geweest in Overijssel. Dat laatste kan verklaren waarom hij een goede bekende van Siebrand was (De Jong, deel 10b, p.7; NRC 2-9-42). Ik teken hierbij aan dat het door Nijenhuis genoemde voorwendsel om bij de dijk te komen niet erg geloofwaardig klinkt. Voor het bestuderen van de situatie in de haven van Lemmer was het immers niet nodig naar de ondermijnde plek in de dijk bij

Enmaal op de dijk gekomen had Siebrand tegen Jähle gezegd dat het laten springen van de dijk toch wel 'grote zonde' was, dat het hier 'absoluut niet om een militair doel' ging, dat het 'jereinste vernieling' zou zijn, dat de 'naoorlogse voedselvoorziening' van Nederland ernstig in gevaar zou komen enz. Jähle mocht daar, zo vervolgde Siebrand, 'als mens' nooit aan meewerken en ter wille van hun vriendschap zou hij e.e.a. moeten weigeren, 'desnoods ondanks bevel'. Kennelijk wist Siebrands pleidooi een gevoelige snaar bij Jähle te raken, want, aldus Nijenhuis, Jähle 'beloofde het niet te zullen doen'. En mocht het onverhoopt toch zover komen dan zou hij twee etmalen van tevoren een waarschuwing laten geven.⁵⁸

Bovendien vertelde Jähle dat hij verkering had gekregen met een Fries meisje⁵⁹ en dat hij mede daarom na de oorlog in Nederland wilde blijven. Waarop Siebrand hem de verzekering gaf dat, als de polder gespaard zou blijven, hem dit na de oorlog als krijgsgevangene zeker zou helpen. Daarna keerde men terug naar het kantoor van Jähle en om vijf uur aanvaardden Siebrand en Nijenhuis de terugtocht naar Kampen. Maar niet nadat Siebrand nog de 'nodige' drank en sigaren voor Jähle had achtergelaten. Tot zover het verslag van Nijenhuis van 2 juli 1945. De kanttekening die Knipmeijer bij het verslag van Nijenhuis maakt⁶⁰ is dat Jähle bij die eerste ontmoeting in Lemmer niet met zoveel woorden beloofd had om de dijk niet te laten springen, maar dat hij slechts had toegezegd 'langzaam te zullen laten werken' bij de verdere voorbereidingen van het opblazen van de dijk.

Na dat eerste bezoek van Siebrand en Nijenhuis aan Jähle zijn er volgens Nijenhuis nog meerdere bezoeken van Siebrand aan Jähle gevolgd om hem aan zijn belofte te herinneren.⁶¹ Of Nijenhuis bij die latere bezoeken ook aanwezig was wordt door hem niet vermeld. Eén van die bezoeken van Siebrand zou nog ongeveer een week vòòr de bevrijding plaats hebben. Op 10 april 1945, of daaromtrent, was Siebrand weer op weg gegaan naar Lemmer. Bij Hasselt echter werd zijn auto door een Geallieerd vliegtuig beschoten, waarbij hij 'ternauwernood aan de dood ontsnapte'. Ook door Knipmeijer werd dit voorval vermeld.⁶² Hij schrijft dat Siebrand 'ondanks felle jagerbeschieting, welke in het voorjaar van 1945 schering en inslag' was, toch met een 'auto vol drank en sigaren' op weg naar Lemmer was gegaan, maar zijn auto werd bij Hasselt 'finaal in puin geschoten'. De inzittenden van het voertuig hadden het er echter wonder boven wonder levend van af gebracht. Daarna zou

Friesesluis te gaan, die een eind van die haven vandaan ligt en voor een eventuele vluchttocht vanuit Holland via Lemmer weinig betekenis had.

⁵⁸ Verklaring Nijenhuis. Ik teken hierbij nog aan dat bij het onder water zetten van de Wieringermeer er twee maanden van tevoren richtlijnen voor een evacuatie aan de bevolking waren gegeven en dat deze acht uur vòòr het opblazen van de dijk gewaarschuwd werd om de polder te verlaten. (De Jong deel 10b, 1263 e.v.). Ook dit kan er op wijzen dat de Duitsers in augustus 1944 wel voorbereidingen hadden getroffen voor een inundatie van de Noordoostpolder, maar dat de plannen daarvoor nooit in een beslissend stadium zijn gekomen.

⁵⁹ Volgens Hendrik Jager (interview Jager) was zij de zuster van een van de leidinggevendenden van de BS in Lemmer, Zwarthoed. Zij had met opzet met Jähle aangepapt om informatie van hem los te krijgen, waarvan de ondergrondse eventueel gebruik kon maken. In Lemmer, waar dat uiteraard niet algemeen bekend was, werd zij door de meeste inwoners scheef aangekeken. In zekere zin verkeerde zij dus in dezelfde positie als Siebrand in Kampen.

⁶⁰ Rapport Knipmeijer.

⁶¹ Verklaring Nijenhuis.

⁶² Rapport Knipmeijer.

Siebrand nog telefonisch contact hebben opgenomen met Jähle en hem nogmaals hebben 'doen beloven' dat de dijk niet zou worden opgeblazen.⁶³

Jähle had echter één voorwaarde verbonden aan zijn belofte. Die voorwaarde hield in dat een eventuele Geallieerde aanval op de Noordoostpolder slechts vanuit het noorden, via Lemmer, mocht plaats vinden. Mochten de Geallieerde troepen daarentegen de Noordoostpolder vanuit het zuiden binnendringen en daarvandaan naar het noorden oprukken in de richting van Lemmer, dan zou hij niet meer in staat zijn die belofte te houden en was hij genoodzaakt de polder onder water te zetten. Bij een aanval op Lemmer vanuit het noorden zou hij altijd kunnen zeggen dat hij niet meer de tijd had gekregen om de dijk op te blazen.⁶⁴

De rol van Siebrand in de oorlog

Wie was Jan Willem Siebrand die volgens Knipmeijer en Nijenhuis de Duitse commandant in Lemmer zo ver had gekregen te beloven dat hij de Noordoostpolder, zo veel als in zijn vermogen lag, zou sparen? Die Siebrand vertoonde indertijd een zeer tegenstrijdig beeld. Aan de ene kant was hij voor iedereen de eigenaar van een gerenommeerde Kampense drank- en sigarenhandel die dikke maatjes was met hooggeplaatste functionarissen onder de Duitse bezetters en die flink aan hen verdiende. Dat bezorgde hem uiteraard veel vijanden in Kampen.

Om van dat laatste een voorbeeld te geven. Elzenga, die we hierboven ontmoet hebben als een van de mannen van het verzet uit de groep van Knipmeijer, en dus iemand die goed op de hoogte moet zijn geweest van Siebrands rol in het verzet, toonde zich veertig jaar na dato, tijdens een interview, nog verbolgen over Siebrands vriendschappelijke omgang met de Duitsers. Zo vertelde hij aan zijn interviewster dat hij Siebrand en Rauter op het stationsplein in IJsselmuiden een keer samen had gezien, er aan toevoegend: "dat ben ik niet vergeten". En op de bandopname van het interview is een vrouwenstem op de achtergrond hoorbaar--waarschijnlijk mevrouw Elzenga--die op dat moment zegt: "je kon niet op de zaak [van Siebrand] komen of er zaten Duitsers".⁶⁵

Maar aan de andere kant was er, en dat was uiteraard niet aan iedereen bekend, de verzetsman Siebrand die in die hoedanigheid volgens sommigen een respectabele staat van dienst heeft opgebouwd. Zo was hij volgens Knipmeijer een "van de belangrijkste medewerkers bij de verzetsbeweging die menig prachtig stuk verzetswerk op zijn naam had staan".⁶⁶ En volgens Nijenhuis

⁶³ Rapport Knipmeijer; verklaring Nijenhuis.

⁶⁴ Rapport Knipmeijer. Deze 'voorwaarde' van Jähle en de aanvaarding daarvan door de andere partij, het dus niet mogen oprukken van Geallieerde troepen door de Noordoostpolder vanuit het zuiden, vind ik vreemd. Want niet alleen Jähle, maar ook Knipmeijer en de zijnen moeten geweten hebben dat een oversteek bij Ramspol in het zuiden en een opmars door de polder naar het noorden voor een troepenmacht van enige omvang een onmogelijkheid was, zie hiervoor p. x. Wel is het mogelijk dat Jähle aan landingen van parachutisten in de Noordoostpolder heeft gedacht, zoals de mogelijkheid van dergelijke landingen in de Wieringermeer een rol heeft gespeeld bij het door de Duitsers onder water zetten van die polder op 17 april 1945.

⁶⁵ NLE. Audiovisueel archief. Interview van Van Baalen met Elzenga.

⁶⁶ Rapport Knipmeijer.

had Siebrand 'de gevaarlijkste opdrachten uitgevoerd'.⁶⁷ Winkel noemde hem "een belangrijke steunpilaar van het landelijke verzet in het algemeen en het Overijsselse in het bijzonder".⁶⁸

Van zijn concrete verzetsdaden c.q. het verlenen van hand- en spandiensten aan het verzet, waarbij hij gebruik maakte van zijn goede Duitse connecties, zijn vooral te noemen het vrij krijgen van door de Duitsers gearresteerde verzetsmensen. Zo ligt er in het Kampens archief een schriftelijke verklaring, gedateerd 7 mei 1945, van een drietal personen die verklaarden dat zij waren gearresteerd door de SD wegens hulp aan het verzet en dat Siebrand, met succes, alles in het werk had gesteld hen weer vrij te krijgen.⁶⁹

Bovengenoemde feiten zijn gebaseerd op getuigenissen van de direct betrokkenen zelf. Door Stolk en Winkel worden van Siebrands verzetsactiviteiten verder nog genoemd het doen bevrijden van gevangenen uit kamp Amersfoort⁷⁰ en van de Kampense theoloog Klaas Schilder⁷¹, en, helaas niet geslaagde, pogingen om lieden vrij te krijgen die na grote razzia in de Noordoostpolder van november 1944 in Meppel waren opgesloten.⁷² Voorts zou Siebrand de informatie die hij bij zijn Duitse relaties opving regelmatig doorspelen aan het verzet.⁷³ Tenslotte zou Siebrand, die tot het eind van de oorlog kon beschikken over een auto, benzine en 'papieren die iedere Duitse militair de hakken tegen elkaar deed knallen' (de opmerking is van Winkel⁷⁴) behulpzaam zijn geweest bij het vervoer van verzetsmensen, van piloten van neergeschoten geallieerde vliegtuigen, van een vanuit Engeland in Nederland gedropte officier van het Nederlandse leger en van wapens voor het verzet.

Daarop zeggen anderen weer: hij heeft inderdaad wel veel gedaan voor het verzet, maar dat was pas laat in de oorlog; pas toen hij zag dat het fout ging voor de Duitsers is hij omgeslagen en ging hij in het verzet. De man was dus een opportunist. Het merkwaardige is dat dat ook wordt beweerd door drie belangrijke leden van de verzetsgroep van Knipmeijer: Nijenhuis, Soetendal en Elzenga, alle drie lieden die van Siebrands verzetsrol op de hoogte moeten zijn geweest. Van hen was vooral Nijenhuis goed bekend met Siebrand, aangezien zijn zuster vanaf 1929 'procuratiehoudster' op de zaak van Siebrand was, zodat hij, zoals hij dat zelf uitdrukte, 'een goede ingang' had bij Siebrand. Volgens

⁶⁷ Interview Nijenhuis.

⁶⁸ Pag.96 e.v. Ariën Nicolaas Winkel was niet alleen na de oorlog de schrijver van het hoofdstuk over de Noordoostpolder in bezettingstijd in het gedenkboek ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van de Noordoostpolder, hij was in de oorlog ook een tijdgenoot die alles van nabij heeft meegemaakt. Zo was hij van 1942 tot zomer 1945 ontvanger van het openbaar lichaam de Noordoostpolder. Vanaf april 1943 was hij tevens belast met de controle op de administratie van het distributiekantoor van de Noordoostpolder. Zoals we hebben gezien speelde dit kantoor een belangrijke rol bij het illegaal verstrekken van bonkaarten aan onderduikers in de Noordoostpolder. Winkel moet Knipmeijer dus ook goed gekend hebben en via deze waarschijnlijk goed op de hoogte zijn geweest van de activiteiten van Siebrand.

⁶⁹ Die drie personen waren C.L. de Bruyn, adjunct-directeur van de Directie van de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken), D.Lont, een administratief medewerker bij dezelfde Directie en R.Boltje jr. uit Zwolle, een aannemer van waterbouwkundige werken in de Noordoostpolder. Knipmeijer, die zoals wij zagen, twee keer door de Duitsers gevangen was genomen, kwam beide keren door toedoen van Siebrand weer op vrije voeten.

⁷⁰ Stolk p. 24.

⁷¹ Winkel, p. 96-7.

⁷² Stolk, p.65.

⁷³ Stolk, p.49.

⁷⁴ Pag. 96-7.

Nijenhuis had Siebrand tijdens de oorlog 'aanvankelijk rekening gehouden met een Duitse overwinning'. Wat dat betreft vond Nijenhuis hem 'een echte zakenman.' Maar toen het vanaf 1942-'43 minder goed ging voor de Duitsers is Siebrand zich 'aan de andere kant gaan zetelen', heeft hij 'de illegaliteit in huis gehaald' om 'zich veilig te stellen.' Maar toen heeft hij dan ook weer 'ontiegelijk veel gedaan', zo moest Nijenhuis ook toegeven.⁷⁵

Volgens Soetendal, die eveneens verklaarde Siebrand 'heel goed' te hebben gekend, wilde Siebrand 'van twee walletjes eten.' En als Duitsland de oorlog gewonnen had dan had Siebrand 'goed gezeten.' Soetendal heeft het dan ook geen goed idee gevonden om Siebrand na de oorlog toe te laten tot de vereniging van oud-verzetsstrijders in Zwolle. Wel had hij na de oorlog een getuigenis ten gunste van Siebrand afgelegd, maar dat was omdat deze uiteindelijk ook goede dingen had gedaan. We zien dus ook bij Soetendal heel duidelijk hoe Siebrand, ook voor de direct betrokkenen, een 'omstreden' figuur (het woord is van Soetendal) is gebleven.⁷⁶ Elzenga was korter en bondiger in zijn oordeel over Siebrand. Hij noemde hem 'een lid van de EKWW : Eerst Kijken Wie Wint'. En volgens hem was Siebrand pas na Dolle Dinsdag (5 september 1944) omgeslagen.⁷⁷

Door Winkel, wordt het collaboreren van Siebrand met de Duitsers gerelativeerd en de bewering dat Siebrand zich pas vrij laat in de oorlog aan de goede kant zou hebben geschaard bestreden. Volgens hem ging Siebrand al vrij vroeg met Knipmeijer in het verzet samenwerken en wel al vanaf 1942. Toen al nam Knipmeijer contact op met Siebrand met de vraag of hij zijn goede connecties met de Duitsers wilde aanwenden ten dienste van de ondergrondse. Siebrand zou hier positief op hebben gereageerd.⁷⁸

Kijken we echter naar de activiteiten van Siebrand voor het verzet, die enigszins met zekerheid te dateren zijn, dan vinden we als vroegste datum maart 1944, toen Siebrand Knipmeijer vrij wist te krijgen uit de gevangenis in Arnhem. De volgende datum is september 1944 als Siebrand Knipmeijer voor de tweede keer uit Duitse gevangenschap weet los te praten en van november 1944 dateren zijn pogingen om lieden die waren opgepakt bij de grote razzia in de Noordoostpolder van die maand vrij te krijgen.

Als we alleen op die gegevens afgaan, dan is Siebrand inderdaad vrij laat met zijn verzetsactiviteiten begonnen. Maar geldt dat ook niet voor een groot deel van het Nederlandse verzet? Ook Knipmeijer werd pas relatief laat actief in de meer militante illegaliteit. Aanvankelijk beperkte hij zijn rol tot het laten onderduiken van mensen in de Noordoostpolder door hen daar een arbeidsplaats te bezorgen. Verder dan dat wilde Knipmeijer aanvankelijk niet gaan. Hij wilde zijn bovengrondse, officiële werk zo lang mogelijk voortzetten omdat hij dacht zo meer te kunnen bereiken.⁷⁹

Verder stelt Winkel--als dat al een excuus is--dat Siebrand de 'vriendschap' met de Duitsers niet actief zou hebben gezocht. Ze was op hem toegekomen omdat hij nu eenmaal groothandelaar in drank en sigaren was. Tijdens de bezetting immers kwamen Duitse officieren 'als vliegen op de stroop' af op alles wat brouwer, distilleerder en wijnhandelaar was. Aanvankelijk zou Siebrand, nog steeds volgens Winkel, ook niet goed raad hebben geweten met deze bedenkelijke belangstelling van

⁷⁵ Interview Nijenhuis.

⁷⁶ Interview Soetendal 1.

⁷⁷ NLE. Audiovisueel archief. Interview van Van Baalen met Elzenga.

⁷⁸ Winkel, p.96-7.

⁷⁹ Van Baalen, p.70.

Duitse zijde, maar 'al spoedig' zou hij begrepen hebben dat hij ook een nuttig gebruik kon maken van deze relaties.

Hoe het ook zij, het enige dat zeker is, is dat Siebrand een dubbelrol heeft gespeeld tijdens de oorlog. Er was voor iedereen zichtbaar de 'foute' Siebrand. En er was, maar dan in het verborgene, de 'goede' Siebrand. En het was deze januskop die hem na de oorlog tot een tragische figuur zou maken, wat al direct na de bevrijding zou blijken.

Siebrands lotgevallen na de oorlog

Want meteen na het vertrek van de Duitsers uit Kampen op 17 april 1945 werd Siebrand opgepakt, zo wordt ons verteld door Nijenhuis.⁸⁰ Nijenhuis vermoedde dat Siebrand was aangegeven door een Kampense illegale groepering, die geen banden had gehad met de groep van Knipmeijer. Meteen nadat Nijenhuis van Siebrands arrestatie had vernomen riep hij de hulp in van een zwager van hem, die toevallig bij de 'secret service' werkzaam was. Getweeën gingen zij op zoek naar Siebrands verblijfplaats en na een aantal omzwervingen kwamen zij uiteindelijk terecht in Colmschate bij Deventer. Daar troffen zij 'een kaal geschoren' Siebrand aan, 'achter prikkeldraad.' Nijenhuis deed een goed woordje voor Siebrand bij de kampcommandant in Colmschate (Nijenhuis spreekt hier van de 'Lagerkommandant'!) en nu was het Siebrands beurt om op voorspraak van een ander bevrijd te worden.

Echter naar Kampen teruggekeerd vond hij daar 'zijn huis verzegeld en zijn gezin op straat gezet'. Een tijd later werd Siebrand weer opgepakt op beschuldiging van collaboratie met de vijand en het geïncasseerd hebben van oorlogswinsten. In afwachting van zijn proces voor de Economische Rechtbank in Rotterdam werd hij op vrije voeten gesteld, maar zijn onderneming werd onder beheer geplaatst. Siebrand werd uiteindelijk vrijgesproken en het beheer over zijn zaak werd opgeheven.

Volgens Nijenhuis heeft Siebrand na de oorlog ook nooit een Nederlandse onderscheiding gekregen voor zijn verzetswerk. Wel kreeg hij er één van de Amerikanen, i.c. van Eisenhower, aldus Nijenhuis, maar die waren volgens hem dan ook niet goed op de hoogte geweest Siebrands dubbelrol in de oorlog.

Rest mij tenslotte te vermelden dat ook na de oorlog Knipmeijer en Siebrand nauw met elkaar bleven samenwerken. Knipmeijer vertrok zelfs bij de Directie van de Wieringermeer en trad als vertegenwoordiger in dienst bij Siebrand.⁸¹

⁸⁰ Interview Nijenhuis. Hij vermeldde niet wat voor organisatie dat was, die *secret service* waar zijn zwager voor werkte.

⁸¹ Zie par. 1.2

2.3 Verzetsactiviteiten vanuit Lemmer

Niet alleen in Zwolle en Kampen werden vanaf augustus 1944 stappen ondernomen om het opblazen van de dijk bij Friesesluis door Duitsers te voorkomen. Ook in Lemmer, dat als gemeente geen onderdeel van de Noordoostpolder vormde, maar dat wel het dichtst bij Friesesluis en de ondermijnde dijk gelegen was, werden door het verzet aldaar pogingen aangewend om de boze plannen met de dijk zo veel mogelijk te dwarsbomen. In Lemmer volgde men daarbij echter een heel andere tactiek dan in Kampen. In eerstgenoemde plaats zochten vertegenwoordigers van het verzet contact met een aantal bij de Duitse *Wehrmacht* ingelijfde Poolse hulpsoldaten die op Friesesluis waren gelegerd en die daar tot taak hadden het bewaken van de sluis, het gemaal Buma en het ondermijnde deel van de dijk van de Noordoostpolder.

De samenwerking tussen het Lemmers verzet en de Polen

Oost-Europese soldaten in dienst van de Wehrmacht

Poolse hulpsoldaten in dienst van de Duitse *Wehrmacht* waren in die tijd geen onbekend verschijnsel. Het Duitse leger had in de Tweede Wereldoorlog grote aantallen Oost-Europeanen in dienst, zoals Polen, Oekraïners, Georgiërs, Armeniërs etc. Deze hulpkrachten, de zogeheten *Hiwis* (van *Hilfswillige*), door L. de Jong ook wel '*Osttruppen*' genoemd, namen niet direct deel aan gevechtshandelingen, daarvoor werden zij te onbetrouwbaar geacht, maar zij werden wel gebruikt voor allerlei secundaire militaire taken, waardoor grote aantallen Duitse manschappen konden worden uitgespaard voor de gevechtshandelingen.

De meeste *Hiwis* waren geen overtuigde nazi's. Voor de meeste Poolse *Hiwis*, bijvoorbeeld, speelde het grote gebrek aan voedsel in hun land, tijdens de oorlog, een grote rol bij hun beslissing dienst te nemen bij de *Wehrmacht*. Als *Hiwis* kregen zij namelijk recht op dezelfde materiële verzorging als de Duitse soldaten.⁸² Daarnaast was dienst nemen bij de *Wehrmacht* voor velen ook een manier om te ontkomen aan gedwongen arbeid voor de Duitsers, aan concentratiekamp of aan krijgsgevangenschap. Zo waren veel *Hiwis*, die uit de Sovjetunie afkomstig waren, in krijgsgevangenkampen geronseld, waar de omstandigheden over het algemeen afgrijselijk slecht waren.⁸³

⁸² Kochanovski; zie ook De Jong, deel 10b, p.65.

⁸³ Antony Beevor, *Stalingrad*. (Penguin Books) Londen, 2001, p.184-6.

Samenwerking tussen Hiwis en het verzet in Nederland

Ook de Duitse *Wehrmacht* in Nederland telde Oost-Europese *Hiwis* of *Osttruppen*. Zo waren er bij de Duitse kustverdediging in Holland en Zeeland vijf bataljons *Osttruppen* ingedeeld waarin veel verschillende uit de Sovjetunie afkomstige nationaliteiten waren ondergebracht zoals Turkmeneren, Wolga-Tartaren, bewoners van de Kaukasus etc. In 1943 werd een bataljon Georgiërs overgeplaatst van Frankrijk naar Zandvoort, vanwaar het in februari 1945 weer verhuisde naar Tessel. De Duitse bezetting van het Zeeuwse eiland Schouwen bestond in de laatste oorlogswinter voor eenderde (300 man) uit Armeniërs.⁸⁴

Aangezien de meeste *Hiwis* zoals gezegd niet uit idealisme dienst hadden genomen bij de *Wehrmacht*, waren zij ook niet erg betrouwbaar voor de Duitsers. Tijdens de Tweede Wereldoorlog liepen aan het Oostfront grote aantallen *Hiwis* over naar het Russische leger, toen daar vanaf 1943 de krijgskansen keerden. Hetzelfde deed zich na D-day voor in Frankrijk⁸⁵, waar een zesde deel van het 7de Duitse Leger, dat gelegerd was in West-Frankrijk, uit *Osttruppen* bestond. Op Schouwen bestonden er contacten tussen Armeense *Hiwis* en illegale Zeeuwse groeperingen.

De Georgiërs die in 1943 werden overgeplaatst naar Zandvoort hadden in Frankrijk al contacten gehad met de Franse *maquis* en in Zandvoort zetten zij dergelijke contacten voort met vertegenwoordigers van de illegale CPN. In april 1945 kwamen zij op Tessel zelfs openlijk in opstand tegen de Duitsers, die door de *Wehrmacht* slechts met grote moeite en ten koste van honderden gesneuvelde Duitse militairen kon worden bedwongen.⁸⁶

Samenwerking tussen Hiwis het verzet in Lemmer

Op Friesesluis waren als gezegd Poolse *Hiwis* gelegerd die daar als bewakers dienst deden. Deze Polen, het waren er vijf, waren daar op 19 januari 1945 gearriveerd en zij werden ondergebracht in de dienstwoningen bij Friesesluis.⁸⁷ Drie van deze Polen zijn ons met naam en toenaam bekend. Het waren Wladislaw Lipowski, Jan Brillowski en Bronislaw Sloma. Van de vierde Pool weten we alleen de achternaam; die luidde Poefelski. Van de vijfde Pool zijn ons geen naam en verdere bijzonderheden bekend. Waarschijnlijk hielden de twee laatstgenoemden zich meer afzijdig van de contacten met het verzet in Lemmer die na hun aankomst zouden gaan plaats vinden.⁸⁸ Beiden bleven ook niet achter op Friesesluis toen de Duitsers zich in de nacht van 16 op 17 april 1945 overhaast terug moesten trekken uit Lemmer, een gebeurtenis waarop ik later nog uitgebreid terug kom.

Net als de meeste Oost-Europese *Hiwis* waren ook de Polen op Friesesluis voor de Duitsers weinig betrouwbaar, omdat ook zij 'tot militaire dienst waren gedwongen' en zich maar al te graag bereid toonden de boel te 'saboteren', zoals een paar verzetsmensen uit Lemmer het later zouden

⁸⁴ De Jong, deel 10b, p.65.

⁸⁵ Zie Beevor, D-Day, pp.72,154,377. Beevor vermeldt in één geval dat Poolse *Hiwis* die zich wilden overgeven door Duitse soldaten van SS-eenheden werden neergeschoten (p.357).

⁸⁶ De Jong, deel 10b, p.1253 e.v.

⁸⁷ Laan & De Lang.

⁸⁸ NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466; Laan & De Lang.

uitdrukken.⁸⁹ Het was dan ook geen toeval dat, net als met de Georgiërs in Zandvoort en op Tessel het geval was, er al spoedig contacten werden gelegd tussen de Polen op Friesesluis en verschillende ondergrondse werkers uit Lemmer.

De eersten die al 'enige dagen na hun aankomst' contact kregen met de Polen waren twee medewerkers van de Dienst der Zuiderzeewerken uit Lemmer, welke dienst verantwoordelijk was voor de dijken in de Noordoostpolder. Dat waren ir. Joop Laan en H. de Lang. Beiden zouden direct na bevrijding een rapport schrijven over die contacten met en de activiteiten van de Polen op Friesesluis.⁹⁰

Het verkeer tussen de Polen enerzijds en Joop Laan en De Lang anderzijds werd vergemakkelijkt doordat de Polen al twee weken van tevoren op de hoogte waren van hun wachtrooster, zodat het afspreken van geheime ontmoetingen niet moeilijk was.

In de maanden die nu volgden werden door Laan en De Lang met de Polen verschillende mogelijkheden besproken om het laten springen van de dijk te verhinderen, dan wel zoveel mogelijk tegen te werken. Daarbij gaven de Polen gegevens door die voor het verzet van belang waren zoals de sterkte van de Duitse bezetting op Friesesluis, de aanwezige bewapening, welke Duitse militairen het minst te vertrouwen waren, de hoeveelheid springstoflading die voor het opblazen van de dijk was aangekomen en waar die was opgeslagen, de stand van de werkzaamheden met betrekking tot de voorbereiding van het opblazen van de dijk etc.⁹¹

⁸⁹ Laan & De Lang.

⁹⁰ Volgens Hendrik Jager (Interview Jager) was ir. Joop Laan ook een soort onderduiker in de polder. Alleen werkte hij niet voor de Directie van de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken), maar voor de Dienst der Zuiderzeewerken. Voor laatstgenoemde instantie werkte hij in die tijd aan een spoorwegproject. Na de oorlog is hij soortgelijk werk gaan doen voor de Nederlandse Spoorwegen. Hij was in de oorlog gestationeerd in Lemmer. Als onderduiker had hij waarschijnlijk geen vast dienstverband bij Zuiderzeewerken en dat is waarschijnlijk ook de reden dat er niets over hem te vinden is in de *Driemaandelijke Berichten*. Zoals er ook niets over hem te vinden is in het archief van Zuiderzeewerken: NLE, archief van de Dienst der Zuiderzeewerken: toegang 108.1, indicateurs personeel 1943-1954, inventarisnummers 53-93, en indicateurs Noordoostpolder 1938-1945, inventarisnummers 119-130. Over H.de Lang wist Hendrik Jager niets te vermelden.

⁹¹ Uit het verslag van Laan en De Lang wordt echter niet duidelijk welke concrete maatregelen men nu eigenlijk had willen nemen om het opblazen van de dijk te beletten in het geval de Duitsers hun plannen in dezen serieus uit hadden willen voeren. Ik denk dat men daar daadwerkelijk ook niet veel tegen had kunnen doen. Het 'verdonkeremanen van de lont', de vermeende heldendaad die later aan de Polen werd toegeschreven in het in een bevrijdingsroes verkerende Lemmer zou daarvoor zeker niet voldoende zijn geweest. De samenwerking met de Polen zal zich dan ook hoofdzakelijk hebben beperkt tot het door Laan en de Lang genoemde uitwisselen van inlichtingen die relevant waren in verband met het opblazen van de dijk. Min of meer hetzelfde geldt voor de samenwerking tussen de Polen en de drie

Behalve met de twee medewerkers van de Dienst der Zuiderzeewerken kregen de Polen ook contact met drie in het verzet actieve politiemannen uit Lemmer. Dat waren Jan Ruiten, J. Kuiper en K. de Vries.⁹² Alle drie waren wachtmeester bij de rijkspolitie en maakten deel uit van de in de Noordoostpolder gestationeerde marechaussee, met als standplaats Lemmer. Ruiten en Kuiper woonden nog niet zo lang in Lemmer; in december 1944 waren zij daarheen overgeplaatst. Ruiten kwam uit Nijmegen, waar zijn gezin was achtergebleven. Van Kuiper is mij verder niets bekend. De Vries schreef later dat hij 'in het tijdvak 1944-45' in Lemmer gedetacheerd was geweest.

Over de verzetsactiviteiten van de drie wachtmeesters en hun betrekkingen met de Polen zijn wij ingelicht door verschillende documenten. Zo schreef De Vries in 1952 een brief aan de Directie van de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken) waarin hij een verzoek van Lipowski om medicijnen, dat deze aan hem had gericht, naar de Directie doorsluisde. Ik kom op deze kwestie nog terug.

Jan Ruiten schreef in 1964 brief⁹³ aan de burgemeester van de Noordoostpolder in Emmeloord met het verzoek of hij en Kuiper aanwezig mochten zijn bij het in 1965 te houden bevrijdingsfeest in die plaats. In die brief vertelde hij over hun verzetswerk in de polder en hun samenwerking met de Polen. Na ontvangst van deze brief liet de burgemeester van Emmeloord een onderzoek instellen naar de rol van Ruiten en Kuiper in de oorlog door de adjudant van de gemeentepolitie van de Noordoostpolder, G. van Aalderen.⁹⁴ Deze heeft bij dat onderzoek verschillende getuigen gehoord onder wie S. Kuipers, voormalig opzichter bij de Dienst der Zuiderzeewerken en tijdens de oorlog belast met het onderhoud van de dijk bij Lemmer, de oud-kostbaas van Jan Ruiten in Lemmer de sigarenwinkelier Mink, de adjudant van de rijkspolitie Lindeboom, die in de oorlog de directe chef van Ruiten en Kuiper was geweest, en Soetendal.

Vrijwel al deze getuigen waren positief in hun oordeel over de houding van Ruiten en Kuiper tijdens de oorlog. Mink zei dat het feit, dat zijn zoon bij hem in huis was ondergedoken en Jan Ruiten tevens bij hem in de kost was, geen enkel probleem had gegeven omdat hij, en ook Kuiper, 'uit het goede hout waren gesneden.' Lindeboom sprak van 'uitstekende vaderlanders.' Soetendal noemde Kuiper, die hij het beste kende, 'hoogst betrouwbaar.'

De contacten tussen de drie wachtmeesters en de Polen begonnen volgens Ruiten kort na zijn detachering in Lemmer in december 1944. Volgens Laan en De Lang begonnen die contacten echter pas in februari 1945. Jan Ruiten schreef in de genoemde brief over de samenwerking met Polen:

Nadat wij met ons werk in de Noordoostpolder waren begonnen "hebben wij kennis gemaakt met de drie Polen die wij spoedig op onze hand kregen .. wij hebben hen duidelijk gemaakt wat onze bedoeling was" [...] [namelijk verhinderen dat de polder onder water zou worden gezet][...] "en daaraan hebben wij gezamenlijk gewerkt [...] het heeft er de schijn van gehad dat de Polen daarbij

wachtmeesters van de rijkspolitie in Lemmer die actief waren in het verzet. Zie hierna.

⁹² Brief Ruiten; Rapport Van Aalderen; archief gemeente Noordoostpolder, inv.254-4; Laan & De Lang; K. de Vries aan Smeding, 2-1-1952, NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

⁹³ Brief Ruiten.

⁹⁴ Rapport Van Aalderen.

geheel zelfstandig hebben gewerkt, maar dat is nooit het geval geweest [...] zij stonden wel degelijk onder controle en toezicht van Kuiper en mij. De Polen gaven ons alles door wat voor ons van belang was. Daardoor wisten wij tot de laatste dag dat de Dijk nog niet geladen was en dat het dynamiet zich nog in de opslagplaats bevond, terwijl het lont ook nog niet was aangelegd. Wij hebben iedereen dag contact gehad met die Polen.”⁹⁵

De samenwerking tussen de politiemannen en de Polen wordt ook bevestigd door verschillende getuigen. Zo vertelde opzichter Kuipers in 1964 dat de Polen zich ‘verdienstelijk hadden gemaakt met het doorgeven van berichten aan het verzet in welk verband hij de namen van Ruiter en Kuiper had gehoord.’⁹⁶ De oud-kostbaas van Ruiter, Mink, verklaarde dat hij begrepen had dat Ruiter en Kuiper ‘in contact stonden met enige Polen en dat dat iets met de dijk te maken had.’ Adjudant Lindeboom zei wel geweten te hebben dat Ruiter en Kuiper, hoewel hij hen ‘niet steeds op de vingers had gekeken’, in verbinding stonden met enkele Polen. Ook was hem ‘verteld dat het de bedoeling was te proberen de door de Duitsers voorgenomen onderwaterzetting van de Noordoostpolder met medewerking van de Polen te verijdelen [...] ik heb gezegd dat indien zij daartoe een redelijke kans zagen zij dit niet moesten nalaten.”

Al dit verkeer tussen de leden van het Lemmers verzet en de Polen bleef overigens niet onopgemerkt. De Duitsers kregen op den duur argwaan en vanaf eind maart kregen de Polen nog maar een dag van tevoren hun wachtrooster te horen in plaats van twee weken. Daardoor werd het in contact komen met hen natuurlijk moeilijker.⁹⁷

Ruiter zegt in zijn brief aan de burgemeester niets over de andere illegale activiteiten van hem en Kuiper, maar deze worden wel genoemd door de boven genoemde getuigen Mink en Lindeboom. Mink vertelde dat, hoewel Ruiter er niet veel over losliet, hij toch gemerkt had dat zijn kostganger, en Kuiper, ‘ bezig waren met verzetswerk [...] onder meer met droppings’ en dat ‘zij daartoe ’s nachts veelvuldig op stap waren.’ Lindeboom verklaarde dat het hem bekend was dat Ruiter en Kuiper ‘een werkzaam aandeel hadden’ in het opvangen van Geallieerde piloten die met hun toestel in de Noordoostpolder waren neergestort en dat Kuiper een keer voor hem, een aan de Duitsers ontsnapte arrestant, ‘via Urk had weten weg te werken’. In hetzelfde gesprek verklaarde hij ook dat hij na de oorlog nog had getracht een bevordering voor Ruiter en Kuiper in de wacht te slepen, maar dat dat niet was gelukt omdat beiden ‘in ontwikkeling te kort schoten.’⁹⁸

Jan Ruiter had trouwens nog meer pech na de oorlog. Direct na de bevrijding van Lemmer, die op 17 april 1945 plaats vond, teruggekeerd in zijn woonplaats Nijmegen, trof hij daar zijn vrouw en kinderen aan in een naburig klooster ‘met niets anders bij zich dan wat zij aanhadden.’ Hun huis was getroffen door een granaat en ‘van de inboedel was niets meer over.’⁹⁹

⁹⁵ Brief Ruiter.

⁹⁶ Rapport Van Aalderen.

⁹⁷ Laan & De Lang.

⁹⁸ Rapport Van Aalderen.

⁹⁹ Brief Ruiter.

Hoe nu de informatie, die door de twee medewerkers van de Dienst der Zuiderzeewerken en de drie politiemensen met hulp van de Polen werd verzameld, uiteindelijk de hogere instanties van het verzet bereikte, daarover zijn we helaas slecht ingelicht. Bij mijn onderzoek heb ik slechts één document aangetroffen dat hier iets over zegt. Dat is een niet ondertekend rapport uit april 1945 van een ingenieur van de Dienst der Zuiderzeewerken met als standplaats Vollenhove. Dit rapport handelde over de houding van het personeel van die Dienst in oorlogstijd.¹⁰⁰

In het rapport worden de activiteiten genoemd van de opzichter W. Verwijs uit Lemmer, die al vanaf september 1944, dus nog vòòr de komst van de Polen in Lemmer, “alle mogelijke inlichtingen had verzameld en doorgegeven die van belang konden zijn voor het nemen van tegenmaatregelen [tegen het opblazen van de dijk] zowel op technisch als op militair gebied.” Verwijs is daarmee doorgegaan tot het allerlaatst. Zo schrijft de rapporteur: “vlak vòòr de bevrijding van Vollenhove en zelfs toen Vollenhove wèl en Lemmer nog niet bevrijd was, heeft Verwijs kans gezien alle door mij gevraagde, voor het Canadeesche leger bestemde inlichtingen omtrent geschutsopstellingen, mijnenvelden enz. in Vollenhove te brengen. Dit heeft er ongetwijfeld toe bijgedragen om het Duitsche verzet in Lemmer op zoo doeltreffende wijze te breken en de polder te behouden.” Helaas vermeldt het rapport niet hoe Verwijs aan deze inlichtingen kwam. Kreeg hij ze door via ir. Laan en De Lang? Of via de drie wachtmeesters? Of direct van de Polen zelf? En zo ja, was hij in het laatste geval, naast Laan en De Lang en de drie wachtmeesters, dan de zesde persoon die met hen in contact stond? We weten het niet.

Zoals we ook niet weten of er contacten bestonden tussen Joop Laan en De Lang enerzijds, en Ruiter, Kuiper en De Vries anderzijds. Ook lijkt het er op dat Ruiter en Kuiper, enerzijds, en De Vries, anderzijds, los van elkaar werkten. Want Ruiter had het in zijn brief uit 1964 wel over de activiteiten van hem en Kuiper, maar De Vries noemt hij in die brief niet. Omgekeerd maakte De Vries in zijn brief uit 1952 geen melding van Ruiter en Kuiper. Daar staat echter tegenover dat ten tijde van de bevrijding van Lemmer en de Noordoostpolder bij Friesesluis foto's zijn gemaakt van drie mannen in burger en van drie mannen in politie-uniform.¹⁰¹ Van twee van de politiemannen weten we met zekerheid dat het Ruiter en Kuiper waren en zeer waarschijnlijk was de derde politiemann op de foto De Vries. Als dat laatste zo is, dan is het ook aannemelijk dat zij in de maanden, voordat deze foto werd gemaakt, met elkaar en met de Polen samenwerkten.

Wel is duidelijk dat er geen contacten zijn geweest, laat staan samenwerking, tussen de verschillende illegale groepjes in Lemmer die probeerden te voorkomen dat de dijk zou worden opgeblazen, en de BS in de Noordoostpolder, die onder leiding van Knipmeijer stond. Immers Soetendal, die als commandant van de BS in het noordelijk deel van de polder het meest in aanmerking was gekomen voor zo'n eventuele samenwerking met 'Lemmer', was van november 1944 tot begin april 1945 niet in de Noordoostpolder aanwezig, evenals dat trouwens het geval was met de andere leden van Knipmeijers groep. Hij zei dan ook later in een interview, enigszins aarzelend, 'dat hij wel geloofde' dat er contacten waren geweest tussen de Polen en de politiemensen, en dat hij er wel van overtuigd was dat 'die lui van ZZW' (hij bedoelde Laan en De Lang) met 'die Polen' hadden gesproken, wat er

¹⁰⁰ NLE. Archief Zuiderzeewerken, toegang 108.1, inventarisnummer 569. *Stukken betreffende onderscheidingen en disciplinaire straffen.*

¹⁰¹ Zie par. 4.3

naar mijn mening op wijst dat hij destijds niet bij de 'Lemmerse' activiteiten inzake de dijk betrokken is geweest.¹⁰²

¹⁰² Interview Soetendal 1.

3. HET VERLOOP VAN WO II, JUNI 1944 – MEI 1945

3.1 Algemeen overzicht voor West-Europa

Om te begrijpen waarom de Duitsers de dijk bij Friesesluis in augustus 1944 hadden ondermijnd om daarmee eventueel de Noordoostpolder onder water te zetten, moeten we kijken naar het verloop van de strijd in West-Europa na de Geallieerde invasie in Normandië in juni 1944. Althans voorzover dit verloop voor Nederland van direct belang was. Verder is het goed om te weten dat de plannen van de Duitsers voor een eventuele inundatie van de Noordoostpolder, voor wat Nederland betreft, bepaald niet op zichzelf stonden. Integendeel, die plannen vormden slechts een klein onderdeel van een veel groter geheel van door de bezetter geplande en in het laatste oorlogsjaar uitgevoerde inundaties in Nederland.

Ten slotte moeten we ons realiseren dat de Duitsers geen seconde gearzeld zouden hebben met het onder water zetten van de Noordoostpolder, als daar maar ook de geringste militaire reden voor was geweest. Daar hadden het verzet in Lemmer, de Polen, Siebrand en Jähle niets tegen kunnen doen, al hadden zij dat nog zo graag gewild. Zij dachten de gebeurtenissen te kunnen beïnvloeden, maar in feite namen die een loop die zich niets van hun handelingen of bedoelingen aantrok.

Nadat het heftige Duitse verzet in Normandië, eind juli-begin augustus 1944, eindelijk was gebroken, rukten de Geallieerden in W-Frankrijk snel op naar het noorden. Eind augustus werd de Franse hoofdstad bevrijd, begin september Brussel en Antwerpen en op 12 september trokken Amerikaanse troepen bij Eijsden in Zuid-Limburg de Nederlandse grens over. De strategie van Montgomery, die de noordelijke vleugel van de Geallieerde opmars door West-Europa leidde, was er nu op gericht om zo snel mogelijk de grote rivieren in Nederland te passeren, om dan naar het oosten te zwenken om vervolgens het Ruhrgebied, de achilleshiel van de Duitse oorlogsindustrie, vanuit het noorden aan te vallen. Met dat doel ging op 14 september de roemruchte operatie *Market Garden* van start. Na luchtlandingen op de Veluwe bij Arnhem moest de brug over de Rijn bij die plaats worden veroverd en na een snelle opmars over de grond door Brabant moest hetzelfde gebeuren met de brug over de Waal bij Nijmegen. Zoals bekend werd de laatste brug wel gehaald, maar de brug over de Rijn bij Arnhem bleef in Duitse handen en daarmee was operatie *Market Garden* mislukt.

In plaats van in een snelle actie de grote rivieren in Nederland over te trekken bleven de Geallieerden voor deze barrière steken: voor de Maas bij Venlo en Roermond, voor de Waal, waarachter de Duitsers de Betuwe onder water hadden gezet, voor het Hollands Diep in het westen van Brabant en voor de Oosterschelde in Zeeland. Ten noorden van genoemde waterlopen, en dan hebben we het dus over het grootste deel van Nederland, bleven de Duitsers heer en meester. Deze voor situatie zou voortduren tot maart 1945.

Een belangrijke oorzaak van deze tegenslag voor de Geallieerden was gelegen in hun aanvoerlijnen en logistieke problemen. Naarmate de Geallieerden in West-Europa Duitsland steeds dichterbij naderden werden de aanvoerlijnen voor de Duitse troepen steeds korter, maar die voor de Geallieerden navenant langer. Dat kwam vooral doordat zij voor hun bevoorrading lange tijd

afhankelijk bleven van de noodhavens in Normandië, die in juni direct na de invasie waren aangelegd. Antwerpen was wel, zoals gezegd, begin september veroverd, maar de oevers van de Wester-Schelde bleven nog een paar maanden langer in Duitse handen en zij werden hier pas in november 1944 verdreven. Daardoor kon Antwerpen maanden lang niet gebruikt worden als aanvoerhaven voor de Geallieerden.

Daardoor waren bij hen in het najaar van 1944 gigantische logistieke problemen ontstaan. Er waren enorme tekorten aan benzine, munitie, tanks, winterkleding etc. Mede daardoor nam de kracht van het Geallieerde offensief sterk af. Hier kwam nog eens bij dat het najaar van 1944 extreem nat was, waardoor de waterstanden in de grote rivieren hoog waren, wat de overschrijding van deze natuurlijke barrières bepaald niet vergemakkelijkte.¹⁰³

3.2 De Situatie in Nederland vanaf september 1944

Na het vastlopen van het Geallieerde offensief in het najaar van 1944 begon voor Nederland de zwaarste periode van de Duitse bezetting. In de eerste plaats werd dit veroorzaakt door het steeds hardere optreden van de Duitsers in het bezette deel van Nederland.

Van dat optreden werd nu de hele bevolking de dupe en niet meer alleen bepaalde groepen zoals joden of jonge mannen die werden gezocht voor de *Arbeitseinsatz*. Zo werden, als straf voor de spoorwegstaking die in september 1944 werd afgekondigd, een tijdlang alle transporten naar het westen des lands verboden.¹⁰⁴ Daardoor ontstonden in het najaar van 1944 en in de daarop volgende winter in de Randstad ernstige tekorten aan voedsel, brandstoffen en elektriciteit. Zo'n 3,5 miljoen stadsbewoners in de provincies Holland en Utrecht werden door de honger bedreigd. Tezelfdertijd begonnen de Duitsers in die maanden met het militair versterken van bezet Nederland als laatste bastion vòòr Duitsland. Daarbij viel het bezette gebied strategisch gezien uiteen in twee gebieden: West-Nederland en Oost-Nederland.

3.2.1 De aanleg van versterkingen in Oost-Nederland

In Oost-Nederland waren die militaire versterkingen vooral gericht op het gebied van de Veluwe en omstreken. Immers na de zomer van 1944 had de Veluwe een grote strategische betekenis gekregen. Dat was zoals wij hierboven zagen al gebleken met de operatie *Market Garden* in september, toen Montgomery via de Veluwe naar het Ruhrgebied wilde doorstoten. Ook in een ander opzicht was de Veluwe militair belangrijk geworden. Hier liepen namelijk de spoorlijnen waarlangs de V-2's vanuit

¹⁰³ Critici van het beleid van Montgomery hebben achteraf gezegd dat het zijn grootste fout is geweest niet eerst alle energie te steken in het vrijmaken van de Westerschelde, zodat de haven van Antwerpen veel eerder in gebruik had kunnen worden genomen voor het oplossen van de grote logistieke problemen van zijn legermacht. Zie De Jong, deel 10a, Slotbeschouwing.

¹⁰⁴ De Jong, deel 10a, p.357 e.v.

Duitsland naar de duinstreek van Zuid-Holland werden vervoerd, vanwaar ze vanaf september 1944 werden afgevuurd op Londen en Antwerpen.¹⁰⁵

Ook na *Market Garden* bleven de Duitsers rekening houden met nieuwe luchtlandingen op de Veluwe. Om deze te bestrijden werd een speciale gevechtseenheid opgericht die onder directe leiding stond van Rauter, de *Höherer SS- und Polizeiführer* in Nederland (*HSSPF*).¹⁰⁶ Verder gingen de Duitsers er toe over de Veluwe hermetisch af te sluiten met verdedigingswerken. Aan de westkant moest een vergrote en onder water gezette Grebbelinie voorkomen dat de Geallieerden via de Veluwe zouden doorstoten naar de Randstad.¹⁰⁷ Aan de oostkant kwam het zwaartepunt te liggen bij het aanleggen van militaire sterkten langs de IJssel.¹⁰⁸

Om deze werkzaamheden uit te voeren werden bij razzia's duizenden mannen in het oosten van het land opgepakt en aan het graven gezet.¹⁰⁹ Ook de Noordoostpolderwerkers die bij de razzia in november 1944 werden opgepakt werden ingeschakeld bij graafwerk voor de Duitse versterkingen.¹¹⁰

De militaire versterking van het IJsselgebied werd tenslotte in het noorden aangevuld met een inundatie van de kop van Overijssel die in het najaar van 1944 zijn beslag kreeg.¹¹¹ Het is duidelijk dat ook een eventuele onderwaterzetting van de Noordoostpolder moet worden gezien als een van de schakels in deze verdedigingsring rond de Veluwe. De vraag rijst dan wel waarom de Duitsers deze polder ook niet reeds in het najaar van 1944 onder water hebben gezet. De dijk was immers al in augustus voorzien van gaten voor het aanbrengen van de explosieven. Ik heb bij mijn onderzoek daar geen gegevens over gevonden. Ik denk dat ook hier weer de Duitsers het belang van de polder voor de voedselvoorziening zwaar hebben laten wegen¹¹² en dat zij met een inundatie van de Noordoostpolder tot het laatst hebben gewacht, totdat zich daarvoor een directe militaire noodzaak aandienende. Gelukkig voor de Noordoostpolder is die directe militaire noodzaak niet gekomen en is de polder uiteindelijk het lot van de Wieringermeer bespaard gebleven.

3.2.2 Het westen des lands: inundaties

In het lage westen van Nederland vertrouwden de Duitsers voor de verdediging tegen een Geallieerde opmars meer op waterlinies en inundaties dan op aarden verdedigingswerken, zoals die

¹⁰⁵ De Jong, deel 10b, p.738-9.

¹⁰⁶ De Jong, deel 10b, p.4-5.

¹⁰⁷ De Jong, deel 10b van de wetenschappelijke uitgave, p.79.

¹⁰⁸ De Jong, deel 10b, p. 96 e.v.

¹⁰⁹ De Jong, deel 10b, p.2-3, 102. Hierboven hebben we gezien dat bij zo'n razzia in Kampen vier werkweigerars werden doodgeschoten.

¹¹⁰ Een belangrijk doel van de razzia in de Noordoostpolder van november 1944 was ook einde maken aan de wapendroppings, maar dat nam niet weg dat de Duitsers de opgepakte polderwerkers uitstekend konden gebruiken voor hun militaire graafwerkzaamheden.

¹¹¹ NIOD. Archief no. Doc.II-357, doos no. 142, map B, omslag Overijssel. Provinciale Waterstaat Overijssel, 8 juli 1945. *Overzicht van de polders die onder water zijn gezet in NW-Overijssel*.

¹¹² Zie hiervoor ook par.1.1.

langs de IJssel. En daarmee dreigden in dat deel van het land veel groter gevaren dan in oosten: namelijk die van grootscheepse inundaties en van een totale catastrofe.

Het gevaar van een mogelijke onderwaterzetting van heel West-Nederland werd bovendien versterkt door de ondergangsstemming die zich na D-day, in de zomer van 1944, van Hitler en een deel van zijn entourage meester maakte. Die stemming droeg het gevaar in zich dat de Duitsers heel West-Europa, Duitsland inclusief, zouden verwoesten, zodat de Geallieerden bij hun opmars nog slechts een woestijn zouden aantreffen.

Zo schreef Albert Speer, Hitlers minister van bewapening, in zijn memoires¹¹³ dat Hitler al eind juni 1944 (de invasie in Normandië was nog maar net aan de gang) sprak van de noodzaak van een totale vernietiging van de industrie in Frankrijk. Een maand later, de Geallieerden hadden de Duitse linies in Normandië net doorbroken, gaf Hitler bevel de bij de Duitse terugtrekking uit Rusland toegepaste strategie *der verbrannten Erde* ook toe te passen op de bezette gebieden in West-Europa.

Toen de Geallieerden de grenzen van Duitsland steeds dichterbij kwamen werd de vraag van een totale verwoesting ook actueel voor Duitsland zelf. Zo hoorde Speer, in september 1944, van een van zijn naaste medewerkers, dat bevel van Hitler was uitgegaan dat bij de nadering van de Geallieerden de tactiek *'der Verbrannten Erde'* ook in Duitsland zelf *'rücksichtslos'* moest worden doorgevoerd. Er moest in Duitsland een *'Zivilisationswüste'* ontstaan door de vernietiging van fabrieken, openbare nutsbedrijven, telefooncentrales etc. Een week eerder had in de *Völkischer Beobachter* van 7 september 1944 een hoofdartikel gestaan met een gelijksoortige strekking, door Speer omschreven als de verwoording van een *'Explosion des Vandalismus'*.

De pragmaticus Speer zag weinig in dit soort apocalyptische plannenmakerij. Hij beseftte maar al te goed dat Duitsland ook na de nederlaag zijn economische infrastructuur nodig zou hebben en hij wist gedaan te krijgen dat Hitler de afgekondigde maatregelen verzachtte. Voortaan zou er alleen sprake zijn van het tijdelijk buiten werking stellen van bedrijven, *'Lähmungen'* schrijft Speer, en niet van een totale verwoesting. Een oekaze in deze geest werd door Hitlers rechterhand Bormann nog in diezelfde maand september aan de plaatselijke autoriteiten in het westen van Duitsland verstuurd. Maar gold dit bevel van Bormann ook voor Nederland?

Het lijkt van niet.¹¹⁴ Zo verkondigde de Duitse bevelhebber in Nederland, generaal Christiansen, nog op 20 september 1944 het standpunt dat Speer hierboven beschreven heeft en verordonneerde hij dat, als Geallieerden in West-Nederland dreigden door te dringen, alle vitale bedrijven, waaronder de water- en elektriciteitsbedrijven, vernietigd moesten worden. Een dag later, op 21 september, begonnen de Duitsers inderdaad met hun vernielingswerk en wel met dat van de haveninstallaties van Rotterdam en Amsterdam.¹¹⁵ Ruim een week eerder, op 10 of 11 september, had Hitler trouwens al bevolen dat de gebieden rond beide havensteden tot het uiterste verdedigd moesten worden, waarbij grootscheepse inundaties zeker niet waren uit te sluiten.¹¹⁶ Net als Antwerpen, zoals we hierboven hebben gezien, waren de havens van Rotterdam en Amsterdam natuurlijk van groot

¹¹³ Albert Speer, *Erinnerungen*. Frankfurt/M, 1969. Ullstein Buch Nr.3026, p. 409-13.

¹¹⁴ De Jong, deel 10b, p. 1224.

¹¹⁵ De Jong, deel 10a, p.409.

¹¹⁶ De Jong, deel 10b, p.1224.

strategisch belang voor de bevoorrading van de Geallieerde troepen in het westen, en Hitler was er dan ook alles aan gelegen dat zij niet in hun handen zouden vallen.

Het klinkt paradoxaal, maar sommige autoriteiten in Nederland waren dan ook blij met de mislukking van operatie *Market Garden*, omdat zij vreesden dat, als deze een succes was geworden, dit een catastrofe zou hebben betekend voor het westen van Nederland.¹¹⁷ In ieder geval hield de regering in Londen al vanaf het voorjaar van 1944 serieus rekening met een dergelijke calamiteit. Er werd toen een commissie in het leven geroepen die de mogelijke gevolgen van een dergelijke ramp in het westen des lands moest bestuderen.

In juli 1944 kwam de commissie met zijn rapport, waarin rekening werd gehouden met het volgende scenario: naar schatting twee miljoen inwoners van het westen van Nederland zouden hun toevlucht zoeken in de duingebieden van Noord- en Zuid-Holland. Eén à anderhalf miljoen zouden naar de hoger gelegen gronden van het Gooi, de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe vluchten. Voor het probleem hoe al deze vluchtelingen te voorzien van voedsel, medische verzorging en onderdak wist de commissie geen oplossing.¹¹⁸ L. de Jong schreef dan ook: “zoals het water in de 80-jarige Oorlog de redding van de Nederlanden was tegen Spanje, zo was het aan het einde van Wereldoorlog II de dreigende oorzaak van een peilloze catastrofe, van een niet te beschrijven ramp.”¹¹⁹

Ook de Geallieerde waren zich bewust van deze dreiging en dat deed hen afzien van offensieve acties die direct gericht waren tegen het westen van Nederland. Eisenhower vond al in april 1944, dus nog vòòr de invasie in Normandië, dat een snelle bevrijdingsoperatie van West-Nederland een te hachelijke onderneming zou zijn vanwege het gevaar dat de Duitsers dit gebied onder water zouden zetten. Een jaar later, in april 1945, zagen de Geallieerden er om dezelfde reden van af hulp te bieden aan de Georgische opstandelingen op Tessel.¹²⁰

Dat het de Duitsers ernst was met een eventuele totale inundatie van West-Nederland, in het geval dat zij daar door een Geallieerde opmars in het nauw gebracht zouden worden, blijkt ook uit een overzicht van de tussen najaar 1944 en begin 1945, reeds uitgevoerde, inundaties in het westen. Zo stond in die periode in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht (Grebbeinie) al éénvijfde deel van de cultuurgrond onder water.¹²¹ Alleen al in Zuid-Holland stonden in mei 1945 een 150-tal polders blank met een totale oppervlakte van 430 km². Meer naar het oosten hadden de Duitsers in december 1944 een groot deel van de Betuwe onder laten lopen. Het totaal aantal evacués als gevolg van deze inundaties bedroeg op het moment van de bevrijding van Nederland zo'n 750.000.

Voorts was de inundatie van de gebieden die nog niet onder water waren gezet al wel met de nodige Duitse *Gründlichkeit* voorbereid. Rijkswaterstaat was er maar al te goed van op de hoogte dat bij de belangrijkste bruggen, sluisen, poldergemalen en elektriciteitscentrales springstoffen waren aangebracht, dat in nabijheid van al deze objecten *Sprengkommandos* waren gelegerd¹²², en dat de

¹¹⁷ De Jong, deel 10a, p.430 e.v.

¹¹⁸ De Jong, deel 10b, p. 1071 e.v.

¹¹⁹ De Jong, deel 10b, p. 1220 e.v.

¹²⁰ De Jong, deel 10b, p. 1255-61.

¹²¹ De Jong, deel 10b, Wetens. uitg., p.79.

¹²² Dit was ook het geval bij Friesesluis, zie beneden.

directe omgeving ervan onder water was gezet, zodat Geallieerde luchtlandingstroepen veel tijd nodig zouden hebben om tot al deze plekken door te dringen.¹²³

Ook kan men wijzen op de houding in dezen van de Duitse legerleiding in Nederland. In die kringen zei men openlijk: we hebben weliswaar geen vliegtuigen en tanks meer — de Geallieerden hadden vanaf najaar 1944 in het westen het absolute overwicht in de lucht -- maar nog wel het waterwapen.

L. de Jong heeft zich ook de vraag gesteld¹²⁴ of de *Wehrmacht* in Nederland er uiteindelijk toe zou zijn overgegaan alle voorgenomen inundaties en vernielingen in het westen van Nederland ook ten uitvoer te brengen, indien dat militair noodzakelijk mocht blijken. Voor de beantwoording van die vraag kijkt hij naar de persoonlijkheid van de man die uiteindelijk het bevel daartoe zou hebben moeten geven, de vanaf maart 1945 hoogste Duitse militair in Nederland, generaal Johannes Blaskowitz. Blaskowitz was een zeer gezagsgetrouw officier voor wie het *Befehl ist Befehl* heilig was. In maart 1945 had hij van het Duitse opperbevel nog order gekregen tot het uiterste stand te houden in West-Nederland. De Jong twijfelt er dan ook niet aan dat het Blaskowitz ernst zou zijn geweest met een stipte uitvoering van dit bevel. Want zelfs op 2 mei 1945, al na het bekend worden van Hitlers dood (30 april), gaf Blaskowitz nog een dagorder uit waarin sprake was van “het sluiten van de rijen in *Festung Holland*, van onze ongebroken strijd lust, doorgaan in de geest van de *Führer* en onze onwankelbare trouw aan volk en vaderland.” De Jong acht het dan ook waarschijnlijk dat Blaskowitz West-Nederland tot het laatst toe met kracht zou hebben verdedigd en de uitvoering van de inundaties in het westen indien nodig ook zou hebben bevolen.

Ook was het niet aannemelijk dat lagere commandanten eventuele bevelen van Blaskowitz in dezen niet zouden hebben opgevolgd, want de Duitse *Wehrmacht* in Nederland was in april 1945 nog een redelijk gedisciplineerd geheel. Gegeven bevelen werden nog gehoorzaamd. Wel had de hoogste Duitse civiele autoriteit in Nederland, *Reichsführer* Seyss-Inquart, zijn bedenkingen tegen omvangrijke inundaties in het westen van Nederland. Volgens De Jong was hij realist genoeg om in het voorjaar van 1945 te beseffen dat Duitsland geen schijn van kans meer had op een eindoverwinning. Maar een bevelsbevoegdheid inzake het onder water zetten van gebieden in de Randstad lag bij Blaskowitz en niet bij Seyss.

Betekenis van het IJsselmeer voor inundaties

Voor het inunderen van het westen des lands was het IJsselmeer van zeer groot belang. Het was een belangrijk waterreservoir waaruit voor deze inundaties geput moest worden. Precies dezelfde rol had de Zuiderzee vervuld in de 17de en 18de eeuw.¹²⁵ Daarom was de beheersing van het waterpeil op het IJsselmeer van grote militaire betekenis. Het waterpeil op de vroegere Zuiderzee kon niet worden beheerst, maar na de aanleg van de Afsluitdijk, was dat met het peil van het IJsselmeer wel het geval.

¹²³ De Jong, deel 10b, p. 1220 e.v.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Auke van der Woud, *Het lege land. De ruimtelijke ordening van Nederland 1789-1848*. Z. pl. 2004, 5^e dr., p. 459.

Het IJsselmeer had onder meer een belangrijke functie gekregen voor de ontwatering van de omliggende gebieden in West- en Oost-Nederland.¹²⁶ Om de ontwatering van die gebieden een handje te helpen werd het peil op het meer vrij laag gehouden. Dat was 's winters -40NAP en 's zomers iets hoger: -20NAP. Dat laatste was omdat het waterbezwaar, de hoeveelheid water die moest worden afgevoerd naar zee, in de zomer minder groot was dan in de nattere wintermaanden.

Het beheersen van het waterpeil op het IJsselmeer gebeurt met de twee uitwateringssluizen in de Afsluitdijk, de Lorentzsluizen bij Kornwerderzand in het oosten en de Stevinsluizen bij Den Oever in het westen. In beide sluiscomplexen zijn waterkeringen aangebracht bestaande uit metalen schuiven. Deze worden, bij laag water op de Waddenzee, opgehesen zodat het, dan hoger staande water op het IJsselmeer, naar buiten kan stromen.

De hierboven genoemde peilen van -0,20 en -,040 NAP zijn goed voor de ontwatering van de gebieden rond het IJsselmeer. Voor militaire doeleinden zijn ze echter veel te laag. Er staat dan te weinig water in het IJsselmeer om Holland en Utrecht onder water te kunnen zetten. Vanaf 1937, toen de internationale spanning in West-Europa toenam, gingen de militaire autoriteiten in Nederland zich steeds intensiever bemoeien met het waterpeil op het IJsselmeer. Bij elke politieke crisis in die jaren werd het peil hoger gesteld. Zo ging het bij de mobilisatie in 1939 naar 0 NAP. Op 10 mei 1940 liet men, bij vloed, zelfs zeewater het IJsselmeer inlopen waardoor het peil daar op +0,15NAP kwam.

Tijdens de bezetting golden voor de Duitse *Wehrmacht* in Nederland uiteraard precies dezelfde overwegingen. Vooral vanaf het najaar van 1944, toen de krijgskansen voor Duitsland keerden, eisten de Duitse militairen een steeds verdere verhoging van het IJsselmeerpeil. Zo werd het in september 1944 op +0,20 NAP gebracht. De natuur was de Duitsers bovendien goed gezind. November 1944 was een extreem natte maand. Het peil steeg toen zelfs naar +0,36 NAP en op één van de laatste oorlogsdagen, op 15 april 1945, gelastten de Duitsers zelfs het inlaten van zeewater bij hoogtij, net zoals dat op 10 mei 1940 was gebeurd. Twee dagen later volgde het onderzetten van de Wieringermeer. Een van de zaken die Rijkswaterstaat na de bevrijding dan ook direct in orde maakte was het terugbrengen van het IJsselmeerpeil naar het normale niveau van -0,40 NAP. Dat was mede noodzakelijk voor het vergemakkelijken van het herstel van de Wieringermeerdijk.

De uitwateringssluizen Lorentz en Stevin worden zoals gezegd gebruikt voor het beheersen van het peil van het IJsselmeer. Beide sluisen zijn dus van groot strategisch belang. Om het peil op het IJsselmeer hoog te houden moeten de sluisen gesloten blijven en, om te voorkomen dat een eventuele vijand ze toch open zet, kan men het beste de hefinstallaties van de schuiven vernielen. Dit is wat in oorlogstijd ook gebeurde. In mei 1940 maakten Nederlandse militairen de uitwateringssluis van de Lorentz gedeeltelijk onklaar. In april 1945 deden de Duitsers het nog eens grondiger door de noordelijke heftorens van de Lorentz op te blazen, waardoor de schuiven naar beneden vielen en er via Lorentz helemaal niet meer gespuid kon worden. Daardoor bleef de uitwateringssluis Stevin bij Den Oever als enige over en kreeg deze sluis een nog grotere strategische betekenis.

¹²⁶ Dit en de volgende gegevens zijn ontleend aan Thijssse.

Waarom de Wieringermeer wel onder water werd gezet

Daarom was de Duitsers er in april 1945 alles aan gelegen dat deze uitwateringssluis niet in handen van de Geallieerden zou vallen. Dat zou mogelijk kunnen gebeuren na Geallieerde luchtlandingen in de Wieringermeer, een gebied dat daar uitstekend geschikt voor was. Van daaruit zou men zich snel meester kunnen maken van de Stevinssluisen. Dan zou het peil van het IJsselmeer verlaagd kunnen worden, zodat de Duitsers niet genoeg water hadden om het westen des lands alsnog onder water te zetten. Kennelijk hielden de Duitsers zo zeer rekening met deze mogelijkheid dat zij nog op 17 april 1945--het zuiden, het oosten en het noorden van Nederland waren toen al bevrijd--de Wieringermeerpolder blank zetten door het opblazen van de dijk.¹²⁷

Net als bij de dijk van de Noordoostpolder bij Friesesluis was het opblazen van deze dijk door de Duitse *Wehrmacht* technisch al geheel voorbereid.¹²⁸ Er waren voor dat doel grote gaten in de dijk gegraven waarin putten waren gemetseld die werden gevuld met niet ontplofte Geallieerde vliegtuigbommen. Al in februari 1945 hadden de Duitsers aan de bevolking van de Wieringermeer richtlijnen uitgedeeld voor een eventuele evacuatie. Op 17 april, toen het dus zover was, moesten 9000 inwoners, onder wie zo'n 2000 onderduikers die bij de uitgangen van de polder alsnog in de kraag werden gevat, de Wieringermeer in allerijl verlaten.

Om duidelijk te maken wat een inundatie van de Noordoostpolder voor dit gebied betekend zou hebben, heeft het zin om te kijken naar de gevolgen van het onder water zetten van de Wieringermeer. Pas in augustus 1945 kon men daar beginnen met het weer droogmalen van de polder. Pas in december 1945 was het water verdwenen en kon men beginnen met de herbouw van de boerderijen en woningen in de dorpen die in de tussentijd door het water verwoest waren.

Voor de Noordoostpolder, waar in 1945 weliswaar nog minder was gebouwd, zou dit laatste minder erg zijn geweest, maar wel zou men in de Noordoostpolder, net als dat het geval was in de Wieringermeer, alle vaarten en greppels opnieuw hebben moeten graven, de wegen opnieuw hebben moeten aanleggen enz. In de Wieringermeer heeft het herstel jaren in beslag genomen. Pas in december 1953 was de laatste boerderij herbouwd.¹²⁹

¹²⁷ De Jong, deel 10b, p. 1263 e.v.

¹²⁸ Met dien verstande echter dat de voorbereidingen bij de Wieringermeerdijk in april 1945 in een verder gevorderd stadium waren dan bij Noordoostpolderdijk het geval was. Bij de laatste waren de explosieven nog niet in het dijklichaam aangebracht, zoals we beneden zullen zien (zie p. x) en ook de bevolking van de Noordoostpolder was nog niet voorbereid op een eventuele evacuatie. Die van de Wieringermeer wel.

¹²⁹ De Jong, deel 12, Wetenschappelijke uitgave, p. 295 e.v.; Thijsse, p. 386.

4. DE OORLOG LOOPT TEN EINDE

4.1 De Canadese opmars in het oosten des lands, april 1945

Zoals we hierboven hebben gezien kwam de Geallieerde opmars in het najaar van 1944 tot stilstand vòòr de Grote Rivieren. Pas in het voorjaar van 1945 kwam er weer beweging in dit front toen de 21ste Legergroep onder Montgomery aan het zogeheten Rijnlandoffensief begon. Dat vond plaats in het gebied tussen de Maas en de Rijn ten zuidoosten van Nijmegen. Op 1 maart 1945 werden Venlo en Roermond bevrijd. Op 10 maart was het hele gebied tussen Maas en Rijn ten noordoosten van genoemde steden in Geallieerde handen. Op 23 maart staken de troepen van Montgomery tussen Rees en Wesel de Rijn over en trokken Westfalen binnen. Een onderdeel van deze troepenmacht, het Canadese 1ste Leger dat naar het noorden en oosten moest oprukken, trok op 30 maart de Nederlandse grens in de Achterhoek over.¹³⁰ De bevrijding van Oost-Nederland was begonnen.

Dat Canadese 1ste Leger bestond uit twee Legerkorpsen, het 1ste en het 2de. Het 1ste Legerkorps kreeg tot taak de IJsselstelling vanuit het oosten aan te vallen en verder op te rukken naar het westen. De Duitsers aan de IJssel werden daar dus in de rug aangevallen. Zoals wij hebben gezien was de IJsselstelling naar het westen gericht, in de richting van de Veluwe dus, vanwaar de Duitsers een Geallieerd offensief hadden verwacht. Het 2de Legerkorps kreeg tot taak het oostelijk deel van Nederland te bevrijden en van daaruit verder op te rukken naar Duitsland.

Tot dat 2de Legerkorps behoorden twee infanteriedivisies, de 2de en 3de divisie. De 2de divisie had als einddoel Groningen, de 3de divisie die voor ons verhaal het meest van belang is, had als einddoel Friesland. Deze twee infanteriedivisies stuitten in de Achterhoek aanvankelijk op behoorlijke tegenstand, maar nadat het Duitse verzet ten oosten van Deventer was opgeruimd, op 11 april, begonnen beide divisies aan een race naar het noorden. Twee dagen later, op vrijdag 13 april, werd het Overijssels Kanaal ten zuidoosten van Zwolle bereikt. Van daaruit stootte men door naar Meppel en Steenwijk en vanaf Steenwijk spoedden eenheden van de 3de divisie zich naar Leeuwarden, dat al twee dagen later, op zondag 15 april, werd bereikt. Eenheden van de 2de divisie trokken op diezelfde dag de stad Groningen binnen. Op woensdag 18 april was heel Friesland van Duitsers gezuiverd. De weg naar Duitsland via de Afsluitdijk, voor de Duitse eenheden die zich nog in het westen des lands bevonden, was nu afgesloten.¹³¹

De marsroute van de hoofdmacht van de Canadese 3de divisie in de richting van Friesland was over de hogere zandgronden ten oosten van de kop van Overijssel gegaan. Laatstgenoemd gebied was zoals we hierboven hebben gezien door de Duitsers onder water gezet en dit hadden de Canadezen dus links laten liggen, evenals trouwens de Noordoostpolder. Slechts een kleine eenheid van de 3de divisie had een meer westelijke marsroute gevolgd en was vanuit Zwolle via de dijk langs het Zwartewater naar Vollenhove getrokken, dat op zondag 15 april werd bevrijd. De voorhoede van de hoofdmacht van de 3de divisie was als gezegd toen al in Leeuwarden gearriveerd.

De volgende dag, maandag 16 april, trok een verzetsgroep uit Vollenhove, waarvan ook verzetsman Harmen Visser deel uitmaakte, samen met een Canadese eenheid op in de richting van Blokzijl en Kuinre. In de omgeving van Kuinre viel deze strijdgroep in een hinderlaag van Nederlandse SS'ers die

¹³⁰ De Jong, deel 10b, p. 1083.

¹³¹ De Jong, deel 10b, p. 1090 e.v.

de aftocht van de Duitsers in Lemmer (waarover straks meer) moesten dekken. Tijdens het vuurgevecht dat volgde werd Harmen Visser dodelijk getroffen. Ook deze kleinere Canadese eenheid trok bij zijn opmars naar het noorden dus om de Noordoostpolder heen.¹³²

4.2 De gebeurtenissen in de nacht van 16 op 17 april 1945 en op de dagen daarvòòr in Lemmer en bij Friesesluis

4.2.1 Lemmer tijdens de bezetting

Lemmer was tijdens de bezetting een tamelijk belangrijke militaire basis geworden. Een inwonster van Lemmer, mevrouw Feenstra, die in 1945 elf jaar oud was, haalde na de oorlog de volgende herinneringen op aan haar jeugd in Lemmer tijdens de bezetting. Haar vader was visser en ze woonden dichtbij de haven. “Daar hebben we ons nooit hoeven te vervelen, vertelde ze, want rondom de haven lag een grote bezetting van het Duitse leger en de marine. Er waren ook veel Duitse barakken langs de Sluisweg in het Hop, in het Patrimonium, met de bijbehorende bunkers, zoeklichten en afweergeschut. De haven lag soms vol marineschepen, *convooiboten* noemden wij ze.”¹³³

4.2.2 De gebeurtenissen op de dagen voorafgaande aan de nacht van 16-17 april

Zoals gezegd was op zondag 15 april praktisch geheel Friesland door de Canadezen veroverd. Veel weerstand boden de Duitsers alleen nog in Harlingen, aan de kop van de Afsluitdijk en in Lemmer. Vanuit deze plaatsen probeerden de Duitsers nog naar Noord-Holland te ontkomen.¹³⁴ Vanuit Lemmer maakten zij per schip de oversteek over het IJsselmeer. Dit gebeurde al vòòr 15 april. Zo trokken op vrijdag 13 april, de Canadezen bevonden zich toen nog ten zuidoosten van Zwolle, honderden, volgens sommige Lemmerse ooggetuigen, duizenden Duitsers door Lemmer in de richting van de haven, waar zij zich inscheepten op vluchtboten naar Holland. Op zaterdag 14 en zondag 15 april verlieten nog steeds grote aantallen schepen de haven Lemmer. Op maandag de 16de duurde deze uittocht uit Lemmer nog steeds voort, maar ging nu met veel wanorde gepaard. Nog altijd stroomden honderden vluchtelingen naar en door Lemmer. De meeste van hen waren Duitse soldaten, maar er waren ook Landwachters en ‘soldatenliefjes’ bij.

Deze schare van vluchtenden bereed de meest uiteenlopende, al dan niet gestolen, vervoersmiddelen zoals vrachtwagens en autobussen, auto’s met aanhangwagens, fietsen en boerenkarren, alles volgeladen met in de gauwigheid nog bij de boeren geroofde goederen. De nauwe straten in het centrum van Lemmer raakten al spoedig verstopt met al deze voertuigen. Zelfs koeien en paarden werden door de vluchtende Duitsers meegevoerd. Uiteraard was het gedrang van deze bende aan de haven het grootst. Iedereen wilde zo snel mogelijk op de schepen komen.

¹³² Stolk, p. 74 e.v.

¹³³ Zuid-Friesland.

¹³⁴ Lemsterland, deel I, p. 10 e.v.; Wijbenga, p. 394 e.v.

Officieren schreeuwden bevelen en onderofficieren probeerden wanhopig orde te scheppen in de chaos. Hoe groot die chaos was geweest bleek wel op de ochtend van de 17de toen de Duitsers verdwenen waren. Het strand bij de haven lag bezaaid met allerlei legeruitrusting zoals schiettuig en ammunitie, maar ook met oorlogsbuit zoals ‘mooie, grote, platte ronde kazen’, zoals een ooggetuige zich later herinnerde, alles in grote haast weggegooid en achtergelaten.¹³⁵

Overigens was de vlucht naar Noord-Holland over het IJsselmeer niet zonder gevaar. Duitse schepen op het IJsselmeer werden door Geallieerde vliegtuigen stelselmatig onder vuur genomen. In die aprildagen werden in totaal zo’n veertig schepen tot zinken werden gebracht dan wel zwaar beschadigd.¹³⁶

Om hun aftocht uit Lemmer te dekken hadden de Duitsers vanaf vrijdag de 13de een halve ring van goed getrainde troepen rond de stad gelegd. De meeste bruggen in de toegangswegen naar Lemmer werden opgeblazen waardoor de Canadese opmars naar Lemmer nog meer bemoeilijkt werd. Alleen de brug bij Follega bleef tot het laatste toe intact en werd door de Duitsers hardnekkig verdedigd om de vluchtelingenstroom naar Lemmer zo lang mogelijk de gelegenheid te geven door te gaan. Dit bleef zo tot de avond van maandag 16 april. Toen blies het Duitse *Sprengkommando* ook deze brug op.¹³⁷

4.2.3 De gebeurtenissen in de nacht van 16-17 april

In Lemmer

Inmiddels hadden de Canadezen op die maandag 16 april ook zwaarder materieel aan laten rukken voor de verovering van Lemmer. Op een plek even ten zuiden van de weg tussen Heerenveen en Joure ten noorden van het Tjeukemeer, ongeveer twaalf km ten noordoosten van Lemmer, brachten zij artillerie in stelling. Daarmee openden zij op maandagavond 16 april, tussen negen en tien uur, het vuur op Lemmer. Daarmee brak voor veel inwoners een lange, bange nacht aan. Met tussenpozen van zo’n tien tot twintig minuten sloegen de granaten in. De Canadezen richtten zoveel mogelijk op de haven maar konden uiteraard niet voorkomen dat ook de kom van Lemmer af en toe werd geraakt. Niet alle inwoners was het gelukt een schuilplaats te vinden in kelders en dergelijke onderkomens. Sommigen vluchtten de stad uit naar de weilanden in de omtrek. Ook onder de Duitsers die die maandag Lemmer nog niet waren ontvlucht was de paniek groot. Hals over kop verlieten zij die nacht met de laatste schepen de haven van Lemmer. De beschieting eindigde pas de

¹³⁵ Lemsterland, deel I, p. 10 e.v.; deel V, *Oorlogsherinneringen van een Lemster jongen* door Wiebe Feenstra; Wijbenga, p. 398 e.v.; Zuid-Friesland, de bijdrage van Hillebrand Lemstra. Volgens Hendrik Jager hadden de Duitsers een kaasfabriek geplunderd (interview Jager).

¹³⁶ Hoekstra, *Doordrukken*, p. 36.

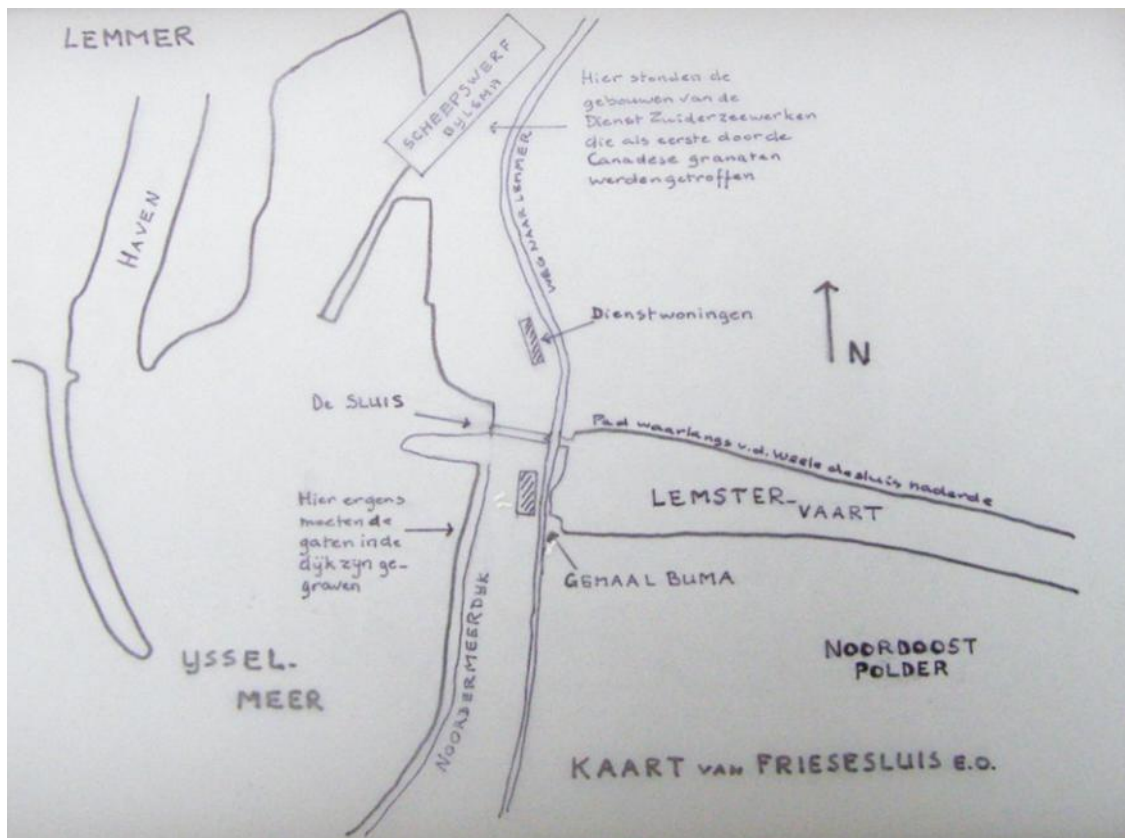
¹³⁷ Lemsterland, deel I, p. 10 e.v.; deel V, *Oorlogsherinneringen van een Lemster jongen* door Wiebe Feenstra; Wijbenga, p. 398 e.v.; Zuid-Friesland, de bijdrage van Hillebrand Lemstra.

volgende ochtend vroeg. Zes inwoners van Lemmer, volgens andere bronnen waren het er acht, waren bij het bombardement om het leven gekomen.¹³⁸

Bij de Friesesluis

Ook aan Friesesluis was het Canadese artilleriebombardement niet ongemerkt voorbij gegaan. Het verslag van Laan en De Lang, dat praktisch een van-uur-tot-uur beschrijving geeft van de gebeurtenissen op Friesesluis op die maandag de 16de en in de nacht die er op volgde, begint die dag om twaalf uur.

Op dat tijdstip stond de Poolse hulpsoldaat Sloma op wacht bij Friesesluis. Rond die tijd passeerden daar een dertigtal SS'ers die uit de richting van Urk kwamen. Waarschijnlijk waren deze militairen op doortocht naar Kuinre, waar diezelfde dag Harmen Visser bij een treffen tussen, enerzijds, SS'ers en, anderzijds, Canadezen en Nederlandse BS'ers zou sneuvelen.¹³⁹ Op Friesesluis bleef het die middag echter rustig en gebeurde er weinig dat de moeite van het vermelden waard was.

¹³⁸ Zelfde bronnen als genoemd in vorige noot.

¹³⁹ Een van de SS'ers zou later verklaren dat hij zich reeds op de ochtend van de 16de rond 9 uur bij Kuinre bevond. Hij [en zijn collega's?] waren daar gekomen ter aflossing van de Duitse wachtpost. Mogelijk waren de SS'ers, die Friesesluis rond twaalf uur 's middags passeerden opgetrommeld ter versterking van de reeds aanwezige SS'ers bij Kuinre. Bron: Archief gem. Noordoostpolder, inventarisnummer 65-5, Rapport van J.P.Honnef d.d. 22-11-48.

Het Sprengkommando keert terug op Friesesluis

Later op de middag dan wel aan het begin van de avond¹⁴⁰ keerde het Duitse *Sprengkommando* terug op Friesesluis. Dit *Kommando* bestond uit acht man en het was gelegerd in de dienstwoningen bij Friesesluis.¹⁴¹ Het was deze gevechtseenheid die in de voorgaande dagen de bruggen in de omgeving van Lemmer had opgeblazen om de opmars van de Canadezen te stuiten. En het zal ook deze groep zijn geweest die de laatste brug in de omgeving van Lemmer, die bij Follega, aan het eind van de middag dan wel aan het begin van de avond van de 16de opblies.¹⁴² Het opblazen van de bruggen rond Lemmer en de terugkeer van het *Sprengkommando* op Friesesluis op de 16de heeft bij Hillebrand Lemstra, en in zekere zin ook bij Wijbenga, de mening doen postvatten dat dit *Kommando* ook de opdracht had om in één moeite door de polderdijk bij Friesesluis op te blazen.¹⁴³

De twee wagens van het Sprengkommando en de verstoppe lont

Wijbenga en Hillebrand Lemstra vermelden ook dat het *Sprengkommando* met twee wagens terugkeerde op Friesesluis, op die middag of avond van de 16de. Laan en De Lang maken geen melding van de voertuigen waarmee het *Kommando* op Friesesluis terugkeerde. Zij hebben het ook wel over twee wagens, maar zij noemen deze pas op een later tijdstip en zeggen er dan niet bij of dit de wagens waren van het *Sprengkommando* of niet.

Ik doorbreek nu de chronologie van het verhaal en loop even op de gebeurtenissen vooruit. Laan en De Lang vermeldden dat rond half negen 's avonds van de 16de een wagen geladen met munitie van Friesesluis naar Lemmer ging. Lipowski had zich aangemeld om met deze wagen mee te gaan. Het was zijn bedoeling in Lemmer contact te zoeken met Laan en De Lang, of met andere vertegenwoordigers van het verzet, maar hij slaagde daar niet in. Zij vermeldden verder dat een uur daarna een tweede wagen bij Friesesluis klaar stond, beladen met bagage van de Duitsers en Polen en zij voegden hier aan toe: "wat men voor het laten springen van den dijk moest gebruiken lag naast den wagen."

Ook Wijbenga had het over een wagen die van Friesesluis naar Lemmer vertrok, alleen noemt hij geen munitie als lading maar bagage. Hij schreef: "op Friesesluis werd de voerste wagen van het

¹⁴⁰ Volgens Wijbenga (p. 398 e.v.) en Hillebrand Lemstra (zijn bijdrage in Zuid-Friesland) gebeurde dit pas 's avonds toen de Canadese artilleriebeschieting begon.

¹⁴¹ Laan & De Lang.

¹⁴² Overigens vermelden Laan en De Lang dat er maar zes man van het *Kommando* op Friesesluis terugkeerden. Mogelijk waren er twee gesneuveld of gewond geraakt bij Follega, waar die middag van de 16de hevig is gevochten.

¹⁴³ De veronderstelling dat dit *Sprengkommando* ook de verantwoordelijkheid had voor het te zijner tijd doen springen van de dijk bij Friesesluis, lijkt op zich niet onlogisch, gezien feit dat het ook gelegerd was op Friesesluis. Alleen waren de Duitsers op 16 april niet van plan de dijk op te blazen.

Sprengkommando beladen met bagage en deze reed weg naar de haven.”¹⁴⁴ De achterste wagen was beladen met explosieven voor dijk. Een Pool had de lont echter verstopt op de voorste wagen met bagage die inmiddels was weggereden. Toen het Sprengkommando met deze achterste wagen naar de dijk reed ontdekte men daar dat de lont zoek was. Aldus Wijbenga. Hillebrand Lemstra geeft min of meer dezelfde versie van dit verhaal.

Bij Laan en De Lang vinden we echter een andere lezing van de gebeurtenissen. Bij hen rijdt de achterste c.q. tweede wagen niet naar de dijk, maar naar een andere bestemming, maar wel nadat Lipowski de lont op deze wagen heeft verstopt. Zij schreven namelijk dat toen het bombardement begon, dus ergens tussen negen en tien uur, Lipowski gebruik maakte van de verwarring en de “lont die bestemd was voor de lading van den dijk op den tweeden wagen verstopte, die spoedig na het eerste salvo wegreed, maar honderd meter verder staan bleef en den volgenden morgen gevonden is.” Toen dan om ongeveer elf uur een ‘onderofficier’ naar de lont kwam zoeken kon niemand op zijn vraag, of er iemand wist waar de lont gebleven was, antwoord geven.¹⁴⁵

Ik ben nogal diep op deze kwestie ingegaan omdat in de verwarring van deze avond op Friesesluis de wortel ligt van het nogal onwaarschijnlijke verhaal dat de Polen een lont hadden verdonkeremaand en daarmee het opblazen van de dijk hadden voorkomen. Dat verhaal luidt dan, op basis van de verschillende lezingen die we hierboven hebben gezien, ongeveer als volgt: Het *Sprengkommando* van Friesesluis zou, na het laten springen van de bruggen rond Lemmer, de opdracht hebben gehad om ook de dijk bij Friesesluis op te blazen. De explosieven en lonten die daarvoor waren bestemd lagen op een van de twee wagens waarmee zij, terugkerend van Follega, op Friesesluis arriveerden op de late middag c.q. in de loop van de avond van de 16de. Eén van die wagens vertrok later naar Lemmer beladen met bagage en met de daarop door de Polen verstopte lont, die bestemd was voor het ontsteken van de explosieven in de dijk. Toen het *Sprengkommando* vervolgens de dijk wilde opblazen vond men wel explosieven maar geen lont. Daarom kon het laten springen van de dijk geen doorgang vinden.

Wat in dit verhaal echter niet klopt is dat de explosieven die bestemd waren voor het opblazen van de dijk die avond van de 16de nog lagen opgeslagen in de bergplaats bij de dienstwoningen van Friesesluis, waar zij de volgende dag nog onaangeroerd werden aangetroffen. Deze toedracht van de zaak werd door verschillende getuigen, onafhankelijk van elkaar, bevestigd. Zo vertelde Soetendal¹⁴⁶ dat hij de explosieven voor de dijkgaten, ‘een enorme hoeveelheid’, op de 17de april bij de sluis in het water heeft laten gooien, door de Polen. Jan Ruiter¹⁴⁷ kwam met een zelfde lezing: “op de dag der bevrijding hebben wij direkt met de Polen, toen de Duitsers pas weg waren, het aanwezige dynamiet uit de opslagplaats gehaald en in het water laten zakken.”

¹⁴⁴ De onderstreeping is van mij, P.K.

¹⁴⁵ Volgens een weer heel andere toedracht van de zaak, te vinden in een rapport van de Stichting 1940-45 uit 1952 (Archief gemeente Noordoostpolder, map 9-7), verstopten de Polen de lont, die in het brugwachtershuisje gelegen had, op een vrachtauto die met een aantal Duitse SS'ers wegreed de polder in, waar zij enige dagen later werden gearresteerd.

¹⁴⁶ Interview Soetendal 1.

¹⁴⁷ Brief Ruiter.

Kuipers¹⁴⁸ hoorde op de 16de april van de Duitse commandant op Friesesluis, op zijn vraag of de lading al in de dijk was aangebracht, dat dit nog niet het geval was. Bij een andere gelegenheid¹⁴⁹ vertelde hij dat hij zeker wist dat de dijk ‘nimmer direct gevaar’ had gelopen, want direct nadat de Duitsers verdwenen waren had hij kans gezien bij het gemaal te komen en toen gezien dat de gaten in de dijk nog niet ‘geladen’ waren. De springstof lag nog onaangeroerd in het gebouwtje bij de dienstwoningen.

Ook Laan en De Lang vermeldden, impliciet, dat de explosieven voor de dijk al eerder op Friesesluis waren aangekomen en niet pas op die avond van de 16de april werden aangevoerd met de wagens van het *Sprengkommando*. Zij schreven namelijk: “toen de springstoflading gekomen was [zij doelen hierbij op een tijdstip in één van de maanden vòòr de 16de april] wisten we van de Polen steeds hoeveel er was, waar het zich bevond en hoe het stond met de voorbereidingen van deze zaak”, i.c. het opblazen van de dijk.¹⁵⁰

Het is niet alleen duidelijk dat de explosieven voor het opblazen van de dijk in de nacht van 16 op 17 april nog niet waren aangebracht in de gaten in de dijk, maar ook dat het hierbij ging om grote hoeveelheden (Soetendal sprak van twintigtal vaten) die niet even gauw gauw op de avond van de 16de in de dijk konden worden aangebracht en vervolgens met één lont tot ontploffing worden gebracht.¹⁵¹

De explosieven en ontstekingsmiddelen op de wagens van het *Sprengkommando* waren volgens mij dan ook niet bestemd geweest voor de dijk, maar restanten die het *Kommando* over had na het opblazen van de bruggen in de omgeving van Lemmer. Deze verwarring rond de explosieven waarmee het Duitse *Kommando* terugkeerde op Friesesluis is echter wel de oorzaak geweest van het ontstaan van het *hansje-brinkers*-achtige verhaal dat de Polen op het laatste nippertje de polder hadden gered door de lonten te verstoppen.

Na deze uitweiding pak ik de chronologische draad weer op van het verhaal van de avond van de 16de april, en van de nacht die er op volgde. Rond een uur of negen, Lipowski is dan in Lemmer met één van de wagens van het *Sprengkommando*, staan Sloma en Brillowski op wacht. Vanuit de polder naderen twee Duitse militairen die door Sloma onder vuur worden genomen. Beiden steken hun handen in de lucht en roepen dat ze van een schip komen.¹⁵² Waarschijnlijk kwamen ze over de dijk uit de richting van Urk en waren het achterblijvers die op het laatst via Friesesluis nog de haven van Lemmer probeerden te bereiken.

¹⁴⁸ Interview V.d.Weele/Kuipers.

¹⁴⁹ Rapport Van Aalderen.

¹⁵⁰ Laan & De Lang.

¹⁵¹ Men vergelijkte de situatie op Friesesluis ook met het opblazen van de dijk van de Wieringermeer, waarvoor de Duitsers ontplofte Engelse en Amerikaanse vliegtuigbommen hadden gebruikt (De Jong, deel 10b, p. 1263 e.v.).

¹⁵² Laan & De Lang.

Rond diezelfde tijd ging op het kantoor van de Directie van de Wieringermeer in Emmeloord de telefoon; het kantoor in Kampen was aan de lijn.¹⁵³ En wel met de dringende boodschap dat men vanuit Emmeloord snel contact moest zoeken met Lemmer, want de Canadezen trokken tóch vanuit het zuiden de Noordoostpolder binnen.¹⁵⁴ Kennelijk had men die avond van de 16de april in Kampen (dat toen nog door Duitsers werd bezet, deze zouden Kampen pas later die nacht verlaten na het opblazen van de brug over de IJssel) uit de berichten over de bevrijding van Vollenhove op de dag ervoor, op zondag 15 april, de verkeerde conclusie getrokken dat de Canadezen vervolgens de Noordoostpolder vanuit het zuiden zouden binnentrekken.

Onder het die avond van de 16de in Emmeloord aanwezige personeel van de Directie van de Wieringermeer werd Marien van der Weele aangewezen om de boodschap in Lemmer over te brengen. Van der Weele was een boerenzoon uit Zeeland die in 1943 was ondergedoken in de Noordoostpolder en die daarna nooit meer is weggegaan. In 1953 zou hij een boerderij bij Nagele krijgen, waar hij, toen ik hem sprak in 2005, nog steeds woonde. Bij de grote razzia van november 1944 in de Noordoostpolder had hij aan de Duitsers weten te ontsnappen.

Op die bewuste avond van de 16de was Van der Weele de jongste van de aanwezigen op het kantoor van de Directie in Emmeloord, en de enige die nog ongetrouwd was. De keus om de, niet ongevaarlijk geachte, tocht naar Lemmer te ondernemen viel dus op hem. Van politiemann Van Leusen uit Emmeloord kreeg hij een pistool mee en vervolgens begaf Van der Weele zich op de fiets in de richting van Lemmer.¹⁵⁵

Rond half tien, Van der Weele was toen waarschijnlijk net begonnen aan zijn tocht naar Lemmer, keerde Lipowski uit Lemmer terug op Friesesluis, zoals eerder vermeld. Er stond op dat moment een wagen, beladen met bagage van de Duitse en Poolse militairen, op Friesesluis klaar voor vertrek naar de haven van Lemmer. Lipowski, die van plan was om te deserteren en op Friesesluis achter te blijven, haalde zijn spullen van de wagen. Ook zijn collega Sloma deed dat. Een Duitse officier, die dit kennelijk verdacht vond, protesteerde, maar nam genoegen met de mededeling van Lipowski en Sloma dat zij zelf wel voor hun spullen zouden zorgen.¹⁵⁶

Kort hierna gingen Lipowski en Sloma naar hun kamer in een van de dienstwoningen op Friesesluis om een kop koffie te drinken. Op dat moment troffen de eerste Canadese granaten de barakken aan de Sluisweg in de nabijheid van Friesesluis. Van der Weele, die op dat moment al in de buurt van Friesesluis moet zijn aangekomen, sprak later van een behoorlijk hevig bombardement.¹⁵⁷ Hij ervoer toen naar eigen zeggen iets vreemds, iets dat hem altijd is blijven verbazen en waar hij ook met

¹⁵³ De Noordoostpolder beschikte toen nog over een eigen, gesloten telefoonnetwerk dat niet was aangesloten op het landelijk net, de zogeheten *poldertelefoon* (Van Baalen, p.168).

¹⁵⁴ Interview V.d.Weele. Zoals we hierboven hebben gezien was de afspraak tussen Siebrand en Jähle dat de Noordoostpolder niet vanuit het zuiden zou worden aangevallen, zie p. x. Soetendal zou het verhaal van Van der Weele (zie beneden) later bevestigen. In een van zijn interviews vertelde hij dat Van der Weele door het verzet naar Lemmer was gestuurd, om hem, Soetendal te vertellen dat de zaak wat anders ging lopen dan ze aanvankelijk dachten (Interview Soetendal 1).

¹⁵⁵ Interview V.d.Weele.

¹⁵⁶ Laan & De Lang.

¹⁵⁷ Interview V.d.Weele.

anderen over heeft gesproken; hij hoorde namelijk in de pauzes tussen de ontploffingen duidelijk het geloei van koeien, en dat terwijl er toen in de Noordoostpolder geen koe te bekennen was en de weiden in de omgeving van Lemmer volgens hem veel te ver van de Sluisweg lagen om van daar geloei te kunnen horen.¹⁵⁸

Direct getroffen door de Canadese granaten werd het barakkencomplex van de Dienst der Zuiderzeewerken aan de Sluisweg, ongeveer daar waar nu het grote gebouw van scheepswerf Bijlsma staat. Dit complex werd door de inwoners van Lemmer op verschillende manieren aangeduid: sommigen spraken van de *Noordoostpolderkantine*, anderen hadden het over het *directiegebouw van de Zuiderzeewerken*.¹⁵⁹ In elk geval hadden de Duitsers in één van deze gebouwen een munitiedepot ondergebracht, dat met een reeks van zware ontploffingen in brand vloog. Toen Van der Weele daar de volgende dag langs kwam vond hij de hele boel met de grond gelijk gemaakt.¹⁶⁰

Op Friesesluis zelf, op slechts een paar honderd meter van het exploderende barakkencomplex, ontstond, toen het bombardement van de Canadese artillerie begon, grote paniek. Lipowski en Sloma renden halsoverkop naar buiten, waar iedereen door elkaar liep en een goed heenkomen zocht. Op dat moment zou Lipowski de lonten hebben verstopt, waardoor de dijk niet kon worden opgeblazen. Over de onwaarschijnlijkheid hiervan heb ik het al gehad en ik laat de zaak nu verder rusten.

Wel is het aannemelijk dat ook de laatste Duitsers op Friesesluis, het zal toen een uur of elf zijn geweest, in allerijl vertrokken. Met hen vertrokken ook twee van de vijf Poolse hulpsoldaten, die geen kans hadden gezien, dan wel geen zin hadden gehad, om achter te blijven. Wie daar wèl in de chaos en verwarring in waren geslaagd, met behoud van hun wapens overigens, waren Lipowski, Sloma en Brillowski, die zich na deze desertie in de loopgraven bij de sluis verschansten. Niet zo lang daarna kwam er nog een groep Duitsers terug uit de richting van Lemmer, die door de drie Polen onder vuur werden genomen en vervolgens de aftocht bliezen.¹⁶¹ Het Canadese bombardement op Lemmer ging zoals we zagen de hele nacht door, maar op Friesesluis gebeurden er die nacht verder geen bijzondere dingen meer.

Friesesluis op de vroege ochtend van dinsdag 17 april

Toen de ochtendschemering aanbrak hield het bombardement plotseling op. Van der Weele was inmiddels dicht in de buurt van Friesesluis gekomen, volgens hem was het toen een uur of vijf, toen hij plotseling hoorde roepen. Er kwamen drie mannen te voorschijn uit een loopgraaf, die tegen hem begonnen te praten, maar die hij niet kon verstaan. Het is duidelijk dat Van der Weele op Lipowski, Sloma en Brillowski was gestuit. Niet lang daarna arriveerde, volgens Laan en De Lang, ook Soetendal bij de sluis.

¹⁵⁸ Mijn verklaring is dat het loeien dat Van der Weele op dat moment hoorde waarschijnlijk afkomstig was van het door de Duitsers geroofde vee dat zij in Lemmer, en misschien ook in de omgeving van de Sluisweg, hadden achtergelaten.

¹⁵⁹ Zuid-Friesland.

¹⁶⁰ Interview V.d.Weele.

¹⁶¹ Laan & De Lang.

Wat Soetendal daar zelf na de oorlog over heeft verteld is nogal tegenstrijdig. In 1964 verklaarde hij tegenover adjudant Van Aalderen van de gemeentepolitie van de Noordoostpolder dat hij zich, van wat zich tijdens en 'juist vòòr de bevrijding' op Friesesluis had afgespeeld, 'uit eigen ervaring' niets wist te vermelden. Wel had hij direct na de bevrijding op Friesesluis een zo goed mogelijke indruk trachten te krijgen van wat daar eigenlijk was gebeurd.¹⁶²

Maar een jaar later, in 1965, schreef Soetendal in een rapport dat de Duitse troepen, toen Lemmer in april 1945 door de Canadezen bezet dreigde te worden, zich, na het districtskantoor van de Directie Wieringermeer (bedoeld is waarschijnlijk het kantoor van de Dienst der Zuiderzeewerken) in brand te hebben gestoken (sic!), hadden ingescheept en naar Amsterdam waren vertrokken. Lipowski en zijn twee collega's hadden zich echter verstopt in een schuilloopgraaf en werden daar door hem in die nacht van 16 op 17 april¹⁶³ gevonden. Hiermee suggereert Soetendal dat hij die nacht op Friesesluis aanwezig was. De Polen zouden toen aan hem verteld hebben dat ze genoeg hadden van de oorlog en niets gevoeld hadden voor de overtocht naar Noord-Holland vanwege het gevaar vanuit de lucht.¹⁶⁴

Twintig jaar later echter, in een interview met de historica Carla van Baalen, is de lezing van de gebeurtenissen door Soetendal nog spannender geworden en voorzien van verschillende details. Zo vertelde hij in dat interview dat hij in die nacht van de 16e op de 17de op Friesesluis was en dat de Polen later hadden verteld dat zij hem toen gezien hadden en het heel moedig van hem hadden gevonden dat hij daar toen aanwezig was: 'ze prezen mij .. *Sie sind ein dreister Mann*', zouden ze volgens Soetendal tegen hem hebben gezegd.¹⁶⁵

Volgens diezelfde lezing zou hij op de 17de april, 's morgens vroeg, voor de tweede keer op Friesesluis arriveren en vervolgens daar ergens een mitrailleur ontdekken. Toen hij plaats had genomen achter dit wapen, hoorde hij plotseling roepen '*nicht schiessen!*' Dat geroep was afkomstig van de Polen die zich verborgen hadden in een loopgraaf. '*Kommen Sie heraus*', had Soetendal hen toegeroepen, wat ze vervolgens ook deden. Nadat Soetendal hen had gefouilleerd, vertelden zij hem gedeserteerd te zijn omdat ze niet mee wilden met de Duitsers.

Wat merkwaardig is in deze verhalen van Soetendal, is dat hij nergens melding maakt van het Canadese artilleriebombardement in die nacht, zoals Van der Weele wel doet. Wat nog vreemder is, is dat Soetendal beweerde dat het de Duitsers waren die het barakkencomplex aan de Sluisweg in brand hadden gestoken alvorens zich in te schepen naar Amsterdam. Deze tegenstrijdige en ongeloofwaardige elementen in zijn verklaringen maken het niet aannemelijk dat Soetendal in de nacht van 16 op 17 april in de nabijheid van Friesesluis was en zijn lezing van de gebeurtenissen in die nacht vind ik dan ook niet betrouwbaar.¹⁶⁶

¹⁶² Rapport Van Aalderen.

¹⁶³ Onderstreping is van mij, P.K.

¹⁶⁴ Rapport Soetendal.

¹⁶⁵ Interview Soetendal 1.

¹⁶⁶ Soetendal had bij de grote razzia in november 1944 uit de polder weten weg te komen. Hij keerde er pas terug een tiental dagen vòòr 17 april. In die tijd scharrelde hij naar eigen zeggen rond in de buurt van Friesesluis om daar poolshoogte te nemen. Hij vermeldde ook dat het hem gelukt was om bij de gaten in de dijk te komen, maar uit zijn verklaringen wordt niet duidelijk wanneer dit precies was. Interview Soetendal 1.

4.3 De verdere gebeurtenissen op 17 april en op de dagen erna

In Lemmer

Op die vroege ochtend van de 17de april, als het artilleriebombardement is opgehouden en iedereen in Lemmer van de schrik zit te bekomen, is het daar ineens onwerkelijk stil geworden. Nog maar weinig inwoners durven de straat op. Alleen burgemeester Krijger en leden van de BS, in hun blauwe overalls met oranje armbanden met de letters 'BS' er op, lopen door het stadje en rondom de haven. Daar is het zoals eerder gezegd een chaos van door de Duitsers achtergelaten voertuigen, legeruitrusting en oorlogsbuit. Tot de laatste hoorden ook een aantal koeien en paarden die nog bij de vuurtoren stonden vastgebonden en die eveneens met de schrik waren vrijgekomen.¹⁶⁷

In de loop van die dag werd het echter drukker op straat en begon de bevolking van Lemmer geleidelijk aan in feeststemming te komen. Enkele achtergebleven Duitse militairen¹⁶⁸ werden opgepakt en in de kerk opgesloten, evenals enkele Lemmerse NSB'ers.¹⁶⁹ De beschamende folklore van het kaalscheren van de zogeheten 'moffenmeiden' bleef ook Lemmer niet bespaard. Dat laatste gebeurde pontificaal op het bordes van het stadhuis.¹⁷⁰

Doordat zoals gezegd alle bruggen in de omgeving van Lemmer waren opgeblazen, liet de intocht van de Canadezen nog even op zich wachten. Pas in het begin van de middag ratelden hun eerste *Bren-gun carriers* Lemmer binnen. Deze behoorden tot het Frans-Canadese regiment *De la Chaudière*, dat onder commando stond van overste Tachereau. Deze militairen hadden al het nodige achter de kiezen. Als onderdeel van de 3de Canadese divisie waren de *Chaudières* op 6 juni in Normandië geland op *Juno beach* en een maand later, in juli, hadden zij deelgenomen aan de slag om Caen, een van de hevigste veldslagen van de campagne in Normandië. De Normandische bevolking was overigens blij verrast telkens als zij deze Geallieerde soldaten Frans hoorden spreken.¹⁷¹ Ook de bevolking van Lemmer, hoewel niet Franssprekend, was hen zeer dankbaar voor zijn bevrijding. Als teken daarvan kreeg de commandant Tachereau van Lemmers *grateful citizens* een afbeelding van Lemers gemeentewapen plus oorkonde.¹⁷²

Wat velen zich ook veertig jaar na de bevrijding nog goed herinnerden was dat er op die bevrijdingsdag ook drie Duitse soldaten vrijelijk in Lemmer rondliepen. Het waren echter geen Duitsers maar de ons inmiddels wel bekende drie Poolse *Hiwis* van Friesesluis.¹⁷³ Hun aanwezigheid leidde zelfs even tot een lichte paniek. Zo herinnerde één van de inwonsters zich later dat op die

¹⁶⁷ Zuid-Friesland.

¹⁶⁸ Tot hen behoorde ook de Duitse commandant in Lemmer, Fritz Jähle.

¹⁶⁹ Interview V.d.Weele; Brief Ruiters.

¹⁷⁰ *Lemsterland*, deel V, Wiebe Feenstra, *Oorlogsherinneringen van een Lemster jongen*. Volgens Hendrik Jager liet het hoofd van de BS in Lemmer, Douma, hier snel een eind aan maken (interview Jager).

¹⁷¹ Beevor, p.133,264.

¹⁷² Archief gemeente Lemsterland, inv.nr.46.

¹⁷³ *Lemsterland*, Feenstra; Zuid-Friesland, bijdragen J.Feenstra-Visser en P. de Vries-Schippers.

dag op een gegeven moment “van alle kanten werd geroepen: zorg dat je binnenkomt want ze komen terug! Maar gelukkig was het loos alarm, zo vertelde zij, het waren de drie Polen maar.”¹⁷⁴

Mogelijk dat hun opvallende aanwezigheid in het straatbeeld van Lemmer op die bevrijdingsdag heeft bijgedragen aan de versterking van de geruchten die op diezelfde dag de ronde gingen doen. Namelijk die over hun vermeende heldenrol bij het redden van de dijk van de Noordoostpolder. Want in de herinneringen van de inwoners wordt hun aanwezigheid in het straatbeeld van Lemmer op die dag in sterke mate verbonden met de verhalen over hun rol bij het redden van de dijk.

Zo vertelde een van hen veertig jaar later, destijds een jongen van elf jaar, over “de opwindende gebeurtenissen voor ons jongens op die dag, zoals de wapens van de Canadezen, de plekken waar de granaten waren ingeslagen.” En direct daarna vervolgde hij: “ook het verhaal over de drie Polen, die de Noordoostpolder hadden gered, ging er bij ons in als koek.”¹⁷⁵

Een andere getuige van de bevrijding van Lemmer, Jantje Faber, destijds schoonmaakster op het gemeentehuis van Lemmer, vertelde hoe zij op de middag van de 16de april van een kennis had gehoord dat de Duitsers die nacht ‘de polderdijken’ gingen opblazen. “Om de zoveel meter, zo vertelde zij, waren lonten aangebracht die door de Duitsers zouden worden aangestoken. De eerste klap kwam. Het was echter niet de polderdijk die werd opgeblazen, maar een paar grote keten aan de Sluisweg.” De volgende dag, bevrijdingsdag dus, was Jantje Faber op het gemeentehuis aan het werk, waar de BS’ers van alles naar toe brachten. Op een gegeven moment ‘kwam er toen iemand met een Duitser binnen’, vertelde zij. Zij dacht nog bij zichzelf: ‘wat moet die kerel hier?’ Maar toen zei de BS’er: “Geef deze man maar een hand want hij heeft de polder gered.” “Hij bleek een van de Polen te zijn die de lonten uit de springlading in de dijk van de Noordoostpolder hadden gehaald in plaats van aan te steken. We hebben hem allemaal uitbundig gefeliciteerd”, zo besloot zij haar verhaal.¹⁷⁶

De geruchten over de vermeende heldendaden van de Polen op Friesesluis waren trouwens niet de enige fantastische verhalen die op die dag en op de dagen erna de ronde deden. Zo was er ook het gerucht dat de barakken aan de Sluisweg, die zoals we zagen als eerste de lucht in vlogen bij het Canadese bombardement, door de BS waren opgeblazen, ‘als sein aan de Canadezen.’ Als sein voor wat, kan men zich afvragen.¹⁷⁷ Een ander voorbeeld, misschien minder vreemd dan het vorige, is dat er een dag na bevrijdingsdag, op 18 april, in Lemmer grote spanning heerste, omdat het gerucht de ronde deed dat de Duitsers van plan waren om, vanuit Noord-Holland, een aanvalsactie tegen Lemmer te ondernemen.¹⁷⁸ Ook zouden, volgens de verhalen die men elkaar gretig vertelde, in Urk die dag nog steeds boten met zwaar bewapende Duitsers in en uit varen.¹⁷⁹

¹⁷⁴ De Vries-Schippers.

¹⁷⁵ Zuid-Friesland, Hillebrand Lemstra. Uit het feit dat deze verhalen over het redden van de dijk door de Polen reeds op de bevrijdingsdag van de 17de april in Lemmer de ronde deden blijkt dat deze verhalen niet pas in de wereld zijn gekomen door de brochure van Laan en De Lang, die enige tijd na de 17de april werd gepubliceerd; die verhalen bestonden dus al vòòrdat hun brochure werd gepubliceerd.

¹⁷⁶ Zuid-Friesland, bijdrage Jantje Faber.

¹⁷⁷ Zuid-Friesland, bijdrage Wiebe Feenstra.

¹⁷⁸ *Lemsterland*, deel V, Wiebe Feenstra, *Oorlogsherinneringen van een Lemster jongen*.

¹⁷⁹ Interview Soetendal 1.

Ook op Friesesluis was men bevreesd dat de Duitsers nog een keer terug zouden komen om de dijk alsnog op te blazen. Zo schreef Jan Ruiter later: "Op de dag der bevrijding hebben wij direkt met de Polen, toen de Duitsers pas weg waren, het aanwezige dynamiet uit de opslagplaats gehaald en verwijderd en in het water laten zakken. Dit moest alles heel snel gebeuren want als die Duitsers terug zouden komen dan bestond er kans dat die dijk alsnog opgeblazen zou worden."¹⁸⁰

Soetendal kwam met hetzelfde verhaal. Alleen was, in zijn lezing van het voorval, hij de man die bij dat alles de leiding had genomen. Zo vertelde hij dat, nadat hij verslag had uitgebracht aan Knipmeijer¹⁸¹ dat de dijk gespaard was gebleven, hij de Polen zekerheidshalve de opdracht had gegeven om de explosieven, die bestemd waren geweest voor de dijk, in het water te gooien bij de sluisdeuren. "Het was als griesmeel, vertelde hij, het zonk meteen. Het goedje zat verpakt in mooie kartonnen vaten met houten banden er om heen, een twintigtal in totaal. Inwoners van Lemmer hebben later de lege vaten meegenomen."¹⁸²

Onmiddellijk daarna liet men ook de landmijnen uit het mijnenveld langs het kanaal onschadelijk maken.¹⁸³ Ook de gaten in de dijk werden binnen enkele dagen gedicht. "Daarvoor werden vrijwilligers opgeroepen, die zich natuurlijk spontaan aanboden", zo schreven de redacteurs van het illegale blaadje *De Duikhoek*.¹⁸⁴

In Emmeloord

Inmiddels had Knipmeijer als commandant van de BS in de Noordoostpolder het gezag over het gebied, tijdens een officiële plechtigheid in Emmeloord op 18 april, overdragen aan het hoofd van de Directie van de Wieringermeer, tevens landdrost van de Noordoostpolder, ir. Smeding.¹⁸⁵ Van deze gebeurtenis bestaan enkele foto's.¹⁸⁶ Op de hieronder afgedrukte foto ziet men op de voorgrond Knipmeijer; rechts staat Smeding (de figuur met regenjas). De foto's zijn gemaakt door een amateur-fotograaf, de heer J.H.Avis, het toenmalige hoofd van de drainage in de polder.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Brief Ruiter.

¹⁸¹ 'Dyke okay, Huns away', zo luidde het bericht dat Knipmeijer ontving. Archief gemeente Noordoostpolder, map 9-7, A.J. Knipmeijer, *Neerlands Onderduikers* "paradijs", september 1945.

¹⁸² Interview Soetendal 1 en 2.

¹⁸³ Interview Soetendal 1.

¹⁸⁴ Grilk. Uit *De Duikhoek* zou later het blad *De Noordoostpolder* voortkomen.

¹⁸⁵ *De Noordoostpolder* 1 mei 1995, katern *Vijftig jaar na dato 1945-1995*.

¹⁸⁶ Deze foto's bevinden zich in de fotocollectie van het Nieuw Land Erfgoedcentrum onder nummer 1000 64 26. De foto's zijn abusievelijk gedateerd op 17 april, maar dat moet dus 18 april zijn.

¹⁸⁷ Het negatief van de foto's meet 6 x 9 cm. Ze zijn waarschijnlijk gemaakt met een Kodak Boxcamera, gezien ook het lage standpunt van de opname. Dat laatste geldt ook voor de foto van de zes mannen op Friesesluis achter de mitrailleur.

(Fotoarchief Nieuw Land Erfgoedcentrum)

De foto's van de zes mannen op Friesesluis

Vermoedelijk heeft Avis op dezelfde dag ook foto's gemaakt op Friesesluis.¹⁸⁸ Daarvan zijn er twee bewaard gebleven.¹⁸⁹ Op de ene foto zien we zes personen opgesteld achter een mitrailleur; op de achtergrond bevindt zich de sluis. Op de andere foto zien we dezelfde zes personen op de voetbrug van de sluis, onder een vrolijk wapperende bevrijdingsvlag met de kerktorens van Lemmer op de achtergrond. Drie van de zes personen zijn in politie-uniform. De andere drie zijn 'in burger'. Alle zes dragen een armband om de linker arm.

(Fotoarchief Nieuw Land Erfgoedcentrum)

Wie zijn deze zes personen op de foto's? Drie van hen kunnen we met zekerheid dan wel met vrij grote zekerheid thuisbrengen. Het zijn de drie wachtmeesters der rijkspolitie die deel uitmaakten van

¹⁸⁸ Ruiter die in zijn brief uit 1964 een van deze foto's opstuurde aan de burgemeester van Emmeloord had op de achterkant van het kiekje met de pen de datum *18 april* geschreven.

¹⁸⁹ Ook deze foto's bevinden zich in de fotocollectie van het Nieuw Land Erfgoedcentrum onder nr. 900 23 51. Ze zijn afkomstig uit het fotoarchief van de Directie van de Wieringermeer (Noordoostpolderwerken), nr. 895.5, 2351. Het bijschrift luidt: "Noordoostpolder. Verzetsploeg bij de Voorst (doorgestreept en vervangen door: Lemmer), waaronder 3 Polen. Mei (doorgestreept en veranderd in: april) 1945."

de in de Noordoostpolder gestationeerde marechaussee, met als standplaats Lemmer, die we al eerder zijn tegengekomen als de leden van een van de verzetsgroepjes uit Lemmer, die in de laatste oorlogsmaanden contacten onderhielden met de Poolse hulpsoldaten op Friesesluis. Het zijn, op de foto onder de vlag, v.l.n.r. Jan Ruiter, K. de Vries en J. Kuiper.¹⁹⁰

Maar wie zijn de drie personen 'in burger'? Één van hen, de figuur links op de foto onder de vlag, draagt een overall.¹⁹¹ De andere twee dragen geen overall, maar wel een armband om de linker arm, evenals de man in de overall trouwens, wat er op wijst dat ze op dat moment de een of andere officiële functie vervulden. Maar dat zegt ons verder niet wie die drie zijn. En daarover verschillen de diverse verklaringen.

Volgens de één zijn het de Polen Lipowski, Sloma en Brillowski, degenen dus die met de drie marechaussees hadden samengewerkt in de laatste oorlogsmaanden. Onder meer Jan Ruiter is hiervan overtuigd. Hij schreef aan de burgemeester van Emmeloord: "ik stuur hierbij een foto van de drie Polen en wij, Ruiter en Kuiper, gemaakt direct na de bevrijding op het gemaal te Lemmer."¹⁹²

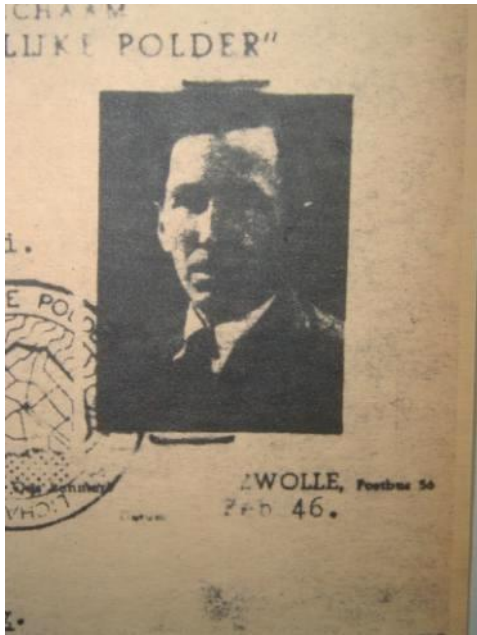
Dat we hier te maken hebben met de Polen wordt verder aannemelijk gemaakt door het feit dat een van de drie niet-geüniformeerden, de man in de lichte overall, een sterke gelijkenis vertoont met een pasfoto van Lipowski uit dezelfde tijd.¹⁹³

¹⁹⁰ Op foto die Ruiter opstuurde naar de burgemeester van Emmeloord zijn de namen van hem en Kuiper later ingetypt, respectievelijk boven de politiemans links en de politiemans rechts. Ik neem aan dat de politiemans in het midden, wiens naam door Ruiter niet werd aangeduid--was hij die in 1964 al vergeten?--dan K. de Vries is (zie hierboven. Op de foto achter de mitrailleur staat Ruiter dan rechts, Kuiper in het midden en De Vries links.

¹⁹¹ De leden van de BS droegen tijdens de bevrijdingsdagen in Lemmer overalls met een armband.

¹⁹² Brief Ruiter. In het eerste nummer van het blad *De Noordoostpolder* van 22 juni 1945 werden foto's van de bevrijding te koop aangeboden. Daaronder waren de twee foto's van 'de zes' bij Friese sluis. In de beschrijving daarvan is ook sprake van 'de drie Polen met de drie poldermarechaussees.' Ook in de bijschriften bij de foto's in het fotoarchief van het Nieuw Land Erfgoedcentrum is sprake van '3 Polen'.

¹⁹³ In NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466 bevindt zich een fotokopie van het paspoort van Wladislaw Lipowski, op 8 feb.1946 uitgegeven door het Openbaar Lichaam "De Noordoostelijke Polder". Lipowski werd volgens dat document geboren op 24 januari 1905 te Grabowiec en was woonachtig te Grudziadz in Polen.

(Nieuw Land Erfgoedcentrum)

Daar staan echter andere verklaringen tegenover die zeggen dat er niet drie Polen op de foto staan, maar slechts twee en dat de derde persoon 'in burger', op de foto onder de vlag de tweede man van rechts, Van der Weele is. Dat wordt o.a. beweerd door Soetendal, die in een van zijn interviews na de oorlog het volgende vertelde: "toen ben ik weer teruggegaan [naar de dijk] en toen in die tijd dat ik er niet was zijn daar een paar politiemannen gekomen. Die hebben daar o.a. een foto genomen van die mitrailleur en daar staan ook twee van die Polen bij en ook Van [der] Weele, die boer."¹⁹⁴

(Fotoarchief Nieuw Land Erfgoedcentrum)

¹⁹⁴ Interview Soetendal 1.

Maar de sterkste aanwijzing dat Van der Weele een van de drie 'Polen' op de foto is, kreeg ik van Van der Weele zelf, toen ik hem in mei 2005 interviewde en hem beide foto's liet zien. Hij had deze, merkwaardig genoeg, nooit eerder onder ogen gehad, maar wel wees hij zichzelf prompt aan als de man helemaal links op de foto achter de mitrailleur en de tweede man van rechts op de foto onder de vlag. Op laatstgenoemde foto is ook goed te zien dat deze persoon de kortste is van de zes, wat ook klopt; Van der Weele is kort van stuk.

Dat Van der Weele zichzelf direct op beide foto's herkende is natuurlijk een behoorlijk hard bewijs, maar dan blijft het wel vreemd dat hij er bij stond en niet alle drie de Polen, wat immers logischer zou zijn geweest. Het is toch aannemelijker dat de drie marechassees zich met de drie Polen, met wie ze immers een paar maanden niet zonder gevaar hadden samengewerkt, hadden willen laten kiekeken en niet met Van der Weele, die die dag maar bij toeval op Friesesluis was en die door de drie marechassees waarschijnlijk helemaal niet werd gekend. En bovendien, als het maar twee van de drie Polen zijn, waar was dan de derde Pool op dat moment?

Stonden er dan misschien helemaal geen Polen op de foto, geen drie, maar ook geen twee? Het is weer Van der Weele die in de laatste richting wijst. Want, desgevraagd, gaf hij te kennen dat volgens hem de twee anderen geen Polen waren, want die droegen Duits uniform. Dat laatste weten we ook uit getuigenissen van inwoners van Lemmer, die de Polen op de bevrijdingsdag in Lemmer nog voor Duitsers aanzagen vanwege het uniform dat ze toen nog droegen. En bovendien wist Van der Weele hoe de Polen er uit zagen, hij had hen immers op de vroege ochtend van de 17de op Friesesluis ontmoet.

Als Van der Weele gelijk heeft dat er helemaal geen Polen op de foto's staan, wie waren deze twee mannen dan wèl? Eén mogelijkheid is dat het twee leden van de BS uit Lemmer waren, die immers in die dagen armbanden droegen. En dan is ook verklaard waarom de drie politiemannen samen met hen op de foto stonden, immers de marechassees zullen, zelf actief geweest zijnde in het Lemmers verzet, deze verzetsmannen uit Lemmer zeker gekend hebben. En Van der Weele trok naar eigen zeggen vanaf 17 april een paar dagen lang met leden van het verzet uit Lemmer op, en dus is het goed mogelijk dat hij er op dat moment ook bij hoorde. Maar dan blijven we wel met het probleem zitten dat één van de twee niet thuis te brengen mannen op de foto's, degene in de lichte overall, wel heel erg op de pasfoto van Lipowski lijkt. Dus zijn de drie 'burgers' op de foto dan misschien Lipowski, Van der Weele en een verzetsman uit Lemmer?

De slotconclusie moet wel zijn: vier van de zes personen op de foto's zijn met vrij grote zekerheid aan te wijzen: de drie marechassees en Van der Weele. Wie die twee anderen zijn zal misschien wel altijd een raadsel blijven.

5. HULDIGING VAN EN LATERE HULP AAN DE POLEN

5.1 Huldiging van de Polen

Ruim een maand na de hectische gebeurtenissen van april 1945 werd op 31 mei in Emmeloord de bevrijding van de Noordoostpolder officieel gevierd. Er waren onder meer toespraken van landdrost Smeding en van Knipmeijer, die als (oud-)commandant van de BS in de Noordoostpolder het woord voerde. Ook Lipowski, Sloma en Brillowski waren op het feest aanwezig. Op een gegeven moment werden ze uitgenodigd op het podium te komen, waar zij een ware ovatie in ontvangst mochten nemen.¹⁹⁵

Intussen waren al verschillende instanties in de weer om de repatriëring van de drie Polen naar hun vaderland te bespoedigen. Kennelijk had dat heel wat voeten in aarde, want begin 1946 waren zij nog steeds in Nederland. Zo deed de afdeling Lemmer van het Rode Kruis in februari van dat jaar nog een verzoek uitgaan aan alle Geallieerde bevelhebbers om de drie Polen alle nodige hulp en voorrang te verlenen bij hun terugkeer naar Polen.¹⁹⁶

Blijkbaar had deze stap van het Rode Kruis succes, want twee maanden later, in april 1946, konden de Polen uit Nederland vertrekken. Van de Directie van de Wieringermeer kregen zij een door Smeding geparafeerde oorkonde met gedenkpenning mee, uit dankbaarheid voor het feit dat zij zich

verdienstelijk hadden gemaakt tijdens de terugtocht van de Duitse *Wehrmacht* in april 1945.¹⁹⁷ In Nederland lieten zij een Noordoostpolder achter met een later naar hen genoemde *Polenweg* en een *Polentocht*.

¹⁹⁵ Van Baalen, p. 187.

¹⁹⁶ NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

¹⁹⁷ NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

5.2 De latere lotgevallen van de familie Lipowski

De verzoeken van Lipowski

In Polen wachtte hen echter geen rooskleurige toekomst, althans Lipowski niet, van wie ook zijn latere lotgevallen bekend zijn. Bij zijn terugkeer in zijn woonplaats Grudziadz¹⁹⁸ in Polen vond hij zijn hele hebben en houden verwoest, 'zoals bij veel mensen' schreef hij, zodat hij zijn bestaan weer opnieuw moest opbouwen.¹⁹⁹ Gelukkig vond Lipowski zijn gezin, van vrouw en vijf kinderen, nog in leven en natuurlijk was iedereen blij hem weer thuis te hebben, te meer daar men de hoop reeds had opgegeven hem ooit nog levend terug te zien. Maar al spoedig bleek dat Lipowski geen werk kon vinden in zijn woonplaats. Hij moest ver van huis aan de slag als opzichter van een bouwbedrijf. Gezien de duurte van de reis kon hij maar één keer per maand met verlof naar huis.

Reeds na een paar jaar begon hij te sukkelen met zijn gezondheid en ging hij lijden aan allerlei kwalen, waaronder tbc. Wij weten dit allemaal omdat hij in december 1951, dus vijf jaar na zijn vertrek uit Nederland, een brief schreef aan wachtmeester K. de Vries, die hij als gezegd in de laatste oorlogsmaanden in Lemmer had leren kennen.²⁰⁰ In die brief, die De Vries had laten vertalen door een Poolse priester²⁰¹ uit Hengelo--De Vries woonde toen inmiddels in Almelo--vroeg Lipowski zich af of De Vries een mogelijkheid zag hem aan het antibioticum streptomycine te helpen. "Hier zijn veel mensen met familie in het buitenland die zulke [streptomycine]spuitjes ontvangen, schreef hij. Bij veel mensen met zieke longen hebben die spuitjes goed geholpen." De Vries liet er geen gras over groeien en stuurde begin januari 1952 het verzoek van Lipowski door aan de Directie van de Wieringermeer.²⁰²

¹⁹⁸ De stad Grudziadz ligt in West-Pruisen ten zuiden van de stad Gdansk (Danzig), welk gebied in de afgelopen drie eeuwen herhaaldelijk van overheersers heeft gewisseld. Zo moest Polen het eind 18de eeuw afstaan aan Pruisen. Na de Duitse eenwording, in de tweede helft van de 19de eeuw, werd het een onderdeel van het Duitse Rijk. Na de Eerste Wereldoorlog, in 1919, werd West-Pruisen weer Pools, om in 1939 weer te worden ingelijfd door Duitsland; dat duurde tot 1945 toen het weer bij Polen kwam. De meeste Duitse inwoners van West-Pruisen werden toen verdreven en hun plaatsen werden ingenomen door Polen.

¹⁹⁹ Hetzelfde lot wachtte trouwens Jan Ruiter bij zijn terugkeer in zijn woonplaats Nijmegen in april 1945.

²⁰⁰ W. Lipowski aan K. de Vries te Almelo, 27-12-51, in NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

²⁰¹ De brief werd op 27-12-1951 vertaald door pater X.W. Plucinski van de Katholieke Zielzorg voor Polen in Twente in Hengelo. Deze priester was volgens De Vries ook werkzaam voor de Polen die in de Noordoostpolder werkzaam waren (In 1951? Blijkbaar werkten er toen nog/al Poolse arbeiders in de Noordoostpolder.) Genoemde priester had ook contact met pater Sassen, de 'welbekende Pater uit de N.O.Polder', aldus De Vries.

²⁰² Deze brief vormde het begin van de vorming van een dossier over Lipowski en de twee andere Polen in het archief van de Directie van de Wieringermeer en de latere Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466). Op de oude omslag van het dossier staat "stamb.nr 14.173, doosnr 582, Voorkoming van het doen springen van de NOP-dijk door de Duitse Weermacht in april 1945." Toen ik bij toeval op dit dossier

De Vries had inmiddels inlichtingen ingewonnen over het geneesmiddel streptomycine en begrepen dat dit ongeveer f250 kostte. Aangezien een dergelijk bedrag voor hem te veel was om op te brengen, vroeg hij zich af of de Directie van de Wieringermeer zich misschien voor de zaak zou willen inzetten, of dat er wellicht een collecte gehouden kon worden onder de inwoners van de Noordoostpolder. Dat leek hem toch alleszins redelijk gezien het door Lipowski 'verrichte werk in het belang' van de polder.

Ook de Directie van de Wieringermeer reageerde prompt en liet twee weken later aan De Vries weten dat men 'in principe gaarne mee wilde werken'.²⁰³ Maar het was de Directie inmiddels ook bekend dat streptomycine een 'bekend smokkelartikel' was, dat ons land bovendien 'dollardeviezen' zou kosten omdat het middel alleen in Amerika werd gemaakt. Daarom wilde de Directie eerst een verklaring hebben van een Poolse arts of Lipowski geen baat zou vinden bij het middel 'paramino salicyl zuur, een soortgelijk middel', volgens de Directie, 'dat wel in Nederland werd gemaakt'. Hoe het is afgelopen met dat 'paramino salicyl zuur' en of dit middel Lipowski nog heeft bereikt en hem heeft genezen van zijn longkwaal wordt uit het dossier in het archief niet duidelijk. Wel weten we dat hij, waarschijnlijk niet lang daarna, is overleden²⁰⁴ en dat hij zijn gezin in grote armoede heeft achtergelaten; er was zelfs geen geld voor een grafsteen.

De weduwe van Lipowski

De armoede in het gezin dat hij naliet was tien jaar later, in 1961, nog steeds zeer groot. Lipowski's weduwe, Anastazja Lipowska, toen 54 jaar oud, zat zonder werk en genoot geen uitkering. Een en ander staat in een brief die zij op 4 april van dat jaar stuurde aan het Nederlands consulaat in Grudziadz. In die brief verzocht zij om ondersteuning vanuit Nederland.²⁰⁵ "My husband received a medal during his stay in Holland, schreef zij, because he was very helpful to the Dutch population." Om die reden en door de nood gedwongen waagde zij het er op steun te vragen aan de Nederlandse autoriteiten.

Mevrouw Lipowska bofte in zoverre dat de Nederlandse ambassadeur in Polen, de heer L.G.E. Middelburg, een man was die het hart op de goede plaats had. De kanselier van de ambassade, de heer Revius, had mevrouw Lipowska reeds tien dagen na het verzenden van haar brief aan het consulaat in Grudziadz--kennelijk had dit de brief meteen doorgestuurd naar de ambassade in Warschau--een bezoek gebracht. Hij had toen kunnen constateren, zo schreef de ambassadeur op 21 april 1961, dat de weduwe van Lipowski inderdaad 'in behoeftige omstandigheden verkeerde'.

stuitte werd mijn nieuwsgierigheid naar deze zaak gewekt en begon ik aan een onderzoek dat uiteindelijk zou resulteren in dit boek.

²⁰³ Directie van de Wieringermeer aan K. De Vries, 12 jan 1952, in NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

²⁰⁴ Over de juiste datum van zijn overlijden bestaat er trouwens enige verwarring. Zijn weduwe schreef een tiental jaren later dat hij op 10 oktober 1951 gestorven was. Dat klopt echter niet met de brief die hij in december van dat jaar aan wachtmeester De Vries stuurde met het verzoek om een geneesmiddel tegen zijn longkwaal.

²⁰⁵ Verzoek om ondersteuning van Anastazja Lipowska aan het Nederlands Consulaat, Grudziadz 4-4-61, Engelse vertaling, in NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

Wegens haar slechte gezondheid kon zij geen werk vinden en zij moest leven op kosten van haar zoon die een inkomen had van slechts 1300 zloty per maand.²⁰⁶

Verder meldde ambassadeur Middelburg dat kanselier Revius 'ook de penning had gezien'. Daarmee zal hij de gedenkpenning hebben bedoeld die Lipowski bij zijn vertrek uit Nederland in april 1946 van de Directie van de Wieringermeer had gekregen. Verder had de kanselier ook een aantal documenten onder ogen gehad. Daaronder was ook de brochure van ir. J. Laan en H. de Lang (sic!) over de rol van de Polen in de laatste oorlogsmaanden op Friesesluis. Kennelijk werden penning en documenten, die in Grudziadz, neem ik aan, niet eens konden worden gelezen, door de nabestaanden van Lipowski als kostbare relikwieën bewaard.

Het wilde de ambassadeur dan ook voorkomen dat Lipowski zich destijds inderdaad verdienstelijk had gemaakt in Nederland en hij vroeg zich dan ook af of Buitenlandse Zaken in Den Haag daar geen reden in zag de weduwe Lipowska 'enige hulp' te bieden. De ambassade had daar in zekere zin al een voorschot op genomen, zo voegde Middelburg er aan toe, doordat kanselier Revius bij zijn bezoek aan mevrouw Lipowska haar, bij wijze van 'voorlopige uitkering' een bedrag ter hand had gesteld 'uit de armenkas van de ambassade'.

In Nederland belandde het verzoek van Anastazja Lipowska, en de positieve ondersteuning daarvan door ambassadeur Middelburg, via Buitenlandse Zaken, en vervolgens via de hele hiërarchie van Verkeer en Waterstaat, uiteindelijk, in mei 1961, op het kantoor van de Directie van de Wieringermeer in Zwolle.

In het dossier in het archief van de Directie²⁰⁷ bevindt zich een kladje met aantekeningen van de ambtenaar die in Zwolle met behandeling van de zaak werd belast. Hij had alle archiefstukken bekeken en daarvan korte samenvattingen gemaakt. Mismoedig moest hij echter constateren dat 'het dossier niet veel gaf'. Zo vond de ambtenaar het vreemd dat het dossier wel een brief bevatte van wachtmeester De Vries, maar geen verklaringen van Ruiter en Kuiper.²⁰⁸ Ook werd in het kladje geconstateerd dat 'alleen Knipmeijer het optreden van de Polen verkleinde'.²⁰⁹

²⁰⁶ Ambassadeur in Polen, L.G.E.Middelburg, aan min. Buza, 21 april 1961, in: NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

²⁰⁷ NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

²⁰⁸ Dat klopt ook. Ruiter en Kuiper hebben na de oorlog nooit officiële verklaringen afgelegd over hun optreden tijdens de bezetting. Er is alleen de brief van Jan Ruiter aan de burgemeester van Emmeloord, waarin hij het e.e.a. vertelt over zijn en Kuipers verzetsactiviteiten in Lemmer en de samenwerking met de drie Polen in de laatste oorlogsmaanden. Maar die brief is pas van 1964 en zat in 1961 dus niet in het dossier van de Directie van de Wieringermeer in Zwolle. Daarin zou hij overigens ook nooit terecht komen want in 1964 was de Noordoostpolder een zelfstandige gemeente die de brief van Ruiter uiteraard in het eigen archief opborg.

²⁰⁹ De ambtenaar doelt hiermee op Knipmeijers rapport van 12 september 1946 (Rapport Knipmeijer). Dat rapport ging echter hoofdzakelijk over de bezoeken van Siebrand aan Jähle in Lemmer (zie p. x) en behandelde het optreden van de Polen slechts terloops en dan nog alleen voor wat betreft hun handelingen in de nacht van 16 op 17 april 1945. Van hun medewerking in de laatste oorlogsmaanden aan plannen van het verzet in Lemmer om de dijk zo mogelijk te sparen was Knipmeijer niet op de hoogte, zoals de BS in de Noordoostpolder *überhaupt* niet op de hoogte lijkt te zijn geweest van de activiteiten van de illegaliteit in Lemmer en omgekeerd.

Desalniettemin was de conclusie van het ambtelijke onderzoek in Zwolle dat, met name gezien de oorkonde²¹⁰ van de Directie van 1946, 'een positieve beslissing gegeven diende te worden'.

Dat was ook de teneur van het antwoord van Zwolle aan de directie van Rijkswaterstaat van 29 mei 1961.²¹¹ Daarin schreef de Directie van de Wieringermeer dat het dossier over deze zaak aangaf dat wijlen Lipowski zich voor ons land verdienstelijk had gemaakt en dat er derhalve aanleiding bestond om de weduwe Lipowska, die in behoeftige omstandigheden verkeerde, 'enige ondersteuning' te verlenen. Waaruit die 'enige ondersteuning' heeft bestaan, welke instantie die moest gaan verlenen en of de weduwe Lipowska daar ooit wat van heeft gezien weten wordt uit de stukken niet duidelijk.

Wel is duidelijk dat de weduwe Lipowska vier jaar later, in december 1965, nu in een in het Duits gestelde brief, welke direct gericht was aan de Directie van de Wieringermeer, opnieuw verzocht om "etwas unterstützen. Mein Mann erzählte mir das er viel gutes vier die Norddoostpolderbevölkerung getan hatte", waarvoor hij een "kommemoration medal" had gekregen, schreef zij.²¹² Verder deelde weduwe Lipowska mee dat ze al zestig jaar oud was en geen pensioen genoot. Bij de brief was gevoegd een afschrift van de oorkonde van de Directie van de Wieringermeer van april 1946.

Maar de Directie van de Wieringermeer bestond in 1965 niet meer en was inmiddels Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (RIJP) geworden en het verzoek van mevrouw Lipowska kwam nu, een trapje lager in de hiërarchie van de RIJP, terecht bij het toenmalige hoofd van de cultuurtechnische afdeling in Kampen, ir. D.T. Biewinga. Deze hoofdamtenaar was veel minder toeschietelijk dan de Directie van de Wieringermeer vier jaar eerder.²¹³ Biewinga zag geen reden aan mevrouw Lipowska "een bijzondere tegemoetkoming te verlenen, nog afgezien van de moeilijkheden die het verlenen daarvan met zich mee zou brengen", schreef hij. Hij baseerde zich hierbij in hoofdzaak op een, voor de Polen negatief, rapport van de heer Soetendal, "de chef van de afdeling Vervoer, die in de bewuste nacht op de dijk van de Noorddoostpolder aanwezig was", zo schreef Biewinga.²¹⁴ In het door Biewinga genoemde en door hem met zijn brief naar Zwolle meegestuurde rapport²¹⁵ beweerde Soetendal dat hij de drie Polen in die bewuste aprilnacht²¹⁶ van 1945 op Friesesluis in een loopgraaf had aangetroffen en dat zij hem toen verteld hadden dat zij op Friesesluis waren achtergebleven uit vrees voor een beschieting door Geallieerde vliegtuigen tijdens een oversteek naar Holland over het IJsselmeer.

²¹⁰ Bedoeld is de oorkonde met de dankbetuiging van de Directie van de Wieringermeer die de Polen bij hun vertrek uit Nederland in april 1946 meekregen.

²¹¹ Directie Wieringermeer aan Directeur-Generaal Rijkswaterstaat, 29 mei 1961, in: NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

²¹² Lipowska Anastazja aan Directie Wieringermeer, 6-12-1965, in: NLE, arch. RIJP 1965-1972, toegang 115.

²¹³ Biewinga aan Van Duin, 23 december 1965, in: NLE, arch. RIJP 1965-1972, toegang 115.

²¹⁴ Het lijkt er op dat Biewinga op het kantoor in Kampen niet beschikte over het dossier van Lipowski; ik neem aan dat dat nog op het hoofdkantoor van de RIJP in Zwolle lag.

²¹⁵ Rapport Soetendal.

²¹⁶ Dat het zeer twijfelachtig is dat Soetendal in de nacht van het artilleriebombardement op Lemmer, in de nacht van 16 op 17 april 1945 dus, op Friesesluis aanwezig was en daar de Polen heeft 'ontdekt', is door mij al eerder vermeld.

De hulpvraag belandt in Emmeloord

De weduwe Lipowska kreeg vanuit Zwolle ditmaal dus nul op haar rekest. In mei 1966 deed zij een nieuwe poging, maar Zwolle speelde de bal nu door naar de gemeente Noordoostpolder en noemde zich niet meer bevoegd in deze zaak.²¹⁷ 'Meine Dienststelle' heeft sinds een paar jaar 'keine Bemühungen mehr mit dem Noordostpolder', schreef plaatsvervangend secretaris van de RIJP, J. van Dijk. Daarom is het ons niet mogelijk u 'einige Hilfe zu leisten'. Maar gelukkig had de RIJP vernomen dat 'andere Instanzen Versuche gemacht haben Ihnen einigermaszen zu helfen'.

Welke waren die 'andere Instanzen'? Dat was de gemeente Noordoostpolder naar wie Zwolle de brief van Anastazja Lipowska had doorgestuurd. Het was nu Emmeloord dat zich voor de zaak ging spannen en dat daar ook geen gras over liet groeien. Zo stuurde het gemeentebestuur van de Noordoostpolder op 3 juni 1966 aan het hoofdbestuur van het Rode Kruis in Den Haag een brief met het verzoek of deze instantie kon laten onderzoeken in wat voor omstandigheden mevrouw Lipowska verkeerde. Het Rode Kruis antwoordde op 8 juni dat ook hij reeds benaderd was door Anastazja Lipowska met een verzoek om hulp! Het Rode Kruis had reeds inlichtingen gezocht in Polen via de Poolse Rooms-katholieke Vereniging in Nederland en reeds op 15 juni kon het aan Emmeloord meedelen dat genoemde vereniging bericht had ontvangen van de pastoor in Grudziadz, die verklaarde dat de weduwe Lipowska inderdaad in uiterst behoeftige omstandigheden verkeerde. Zij genoot geen pensioen, leed aan suikerziekte, en haar volwassen kinderen waren te arm om haar te onderhouden, zoals trouwens met miljoenen Polen het geval was, zo schreef het Rode Kruis. We hebben mevrouw Lipowska reeds een kledingpakket toegestuurd, zo deelde de hulporganisatie nog mee en meer kunnen we niet doen. Immers 'honderden Polen smeken ons om hulp' en onze middelen zijn beperkt. Aldus het Rode Kruis in Den Haag.²¹⁸

De geldinzameling in de Noordoostpolder, zomer 1966

Vervolgens besloot de gemeente Noordoostpolder reeds een maand later, in juli 1966, een geldinzameling te organiseren onder de bevolking van de Noordoostpolder voor de weduwe van Lipowski. Er verschenen stukken in de kranten onder koppen als 'Noordoostpolder gaat Poolse weduwe helpen' en 'Weduwe redder Noordoostpolder verkommert in Polen'. En er werd een actiecomité 'Lipowski' opgericht dat geld ging inzamelen. Deze inzamelingsactie had in september al bijna tweeduizend gulden opgeleverd en in november stond de teller op ruim f2700.²¹⁹ Dit geld,

²¹⁷ Mevr. Lipowska aan RIJP 2-5-1966 en 18-7-66; RIJP aan Mevr. Lipowska 27-7-1966, in: NLE, arch. RIJP 1965-1972, toegang 115.

²¹⁸ Genoemde documenten en de documenten die hierna vermeld worden bevinden zich in het archief van de gemeente Noordoostpolder onder inventarisnummer 254-4.

²¹⁹ In april 1967 werd binnen de r.k. kerk in Emmeloord nog eens f125 ingezameld en in maart 1968 gaf de Stichting 1940-45 een bedrag van f500. Dat bracht het totaalbedrag dat de weduwe Lipowska in die jaren uit Nederland ontving op zo'n f3325.

minus de bedragen die werden besteed voor de aankoop van medicijnen, waar Anastazja Lipowska ook om had verzocht, werd aan haar overgemaakt.

Wat heeft zij met dit geld gedaan? Het heeft er alle schijn van dat ze het grotendeels heeft besteed aan het graf van haar overleden man, want op 20 juli 1967 schreef zij aan het actiecomité in Emmeloord dat zij 'einen schönen teuren Grabschtein' voor wijlen haar man had laten maken, 'mit schönen Kreuz und Glastafel'.²²⁰ Maar de *finishing touch* ontbrak er helaas nog aan, en dat was 'Glasgold 24.Ka-rot', zo schreef zij.²²¹ Zij vroeg in deze brief niet expliciet of Emmeloord haar dit materiaal kon leveren, maar de bedoeling was duidelijk. Dat deed zij trouwens wel expliciet een week later in een brief aan de RIJP in Zwolle van 27 juli en twee dagen daarna in een brief aan B&W van de gemeente Noordoostpolder. In de laatste brief had zij het niet alleen over 'Glasgold' maar ook over 'Goldbronske'. Het comité Lipowski in Emmeloord antwoordde in augustus op de aan hem gerichte brief en op die aan B&W van Emmeloord dat het geld op was en dat de geldinzameling niet voor herhaling vatbaar was.

Een oorlogsweduwenpensioen?

Kennelijk is er een instantie geweest, niet bekend is welke want de desbetreffende brief ontbreekt in het dossier, die het initiatief heeft genomen om te onderzoeken of Anastazja Lipowska wellicht in aanmerking kwam voor een oorlogsweduwenpensioen, want in oktober 1967 schreef zij aan het comité in Emmeloord dat de ambassade in Polen bij haar had geïnformeerd naar documenten met betrekking tot wijlen haar man, en in december schreef de ambassade in Polen aan Buitenlandse Zaken in Den Haag dat Anastazja Lipowska geen papieren kon overleggen, waaruit enig verband zou blijken tussen de dood van haar man, in 1951, en zijn illegale activiteit in Nederland tijdens de oorlog.

En dat was ook de teneur van de mededeling die de Stichting 1940-45 in maart 1968 deed aan B&W in Emmeloord. Volgens de Stichting was er geen verband tussen de dood van Lipowski en 'zijn eenmalige verzetsdaad'. Daarom kwam zijn weduwe niet in aanmerking voor een periodieke uitkering. Maar 'bij wijze van uitzondering' wilde de Stichting wel, maar dat 'uitdrukkelijk eenmalig' ,f500 aan haar schenken, "er van uitgaande dat de echtgenoot een rol heeft gespeeld bij de bevrijding", zo schreef de Stichting. Desondanks vroeg Anastazja Lipowska in mei daaraanvolgend aan B&W in Emmeloord of zij geen vaste uitkering kon krijgen en in februari van het jaar daarop richtte zij een dergelijk verzoek aan het ministerie van Binnenlandse Zaken in Den Haag.

Anastazja Lipowska overleed in september 1979. Tot twee jaar voor haar dood zou zij regelmatig brieven blijven sturen naar Nederland, die uiteindelijk allemaal terechtkwamen in het archief van de gemeente Noordoostpolder, waar haar dossier nu een dik pak vormt.

²²⁰ Al in november 1966, toen haar was meegedeeld dat een deel van het geld van de inzamelingsactie aan haar zou worden overgemaakt had Anastazja Lipowska aan het comité in Emmeloord geschreven dat zij haar man "einen schönen Grabschtein machen lassen wollte, weil mein Mann sehr arm begraben ist."

²²¹ 'Glasgold' is bladgoud.

Jaren later nam een zoon van Anastazja en Wladislaw Lipowski, Henryk, de correspondentie met Nederland weer op. Evenals die van zijn ouders betroffen zijn verzoeken meestal medicijnen. In één van zijn brieven schreef hij dat zijn vader in de oorlog in de Noordoostpolder “ser fiele tausende güte Hollandcherrschaften fon das Grose Wasser fon leben hat gerettet”. Zijn eerste brief was van 1989, zijn laatste van 1992. En zo eindigde met deze laatste brief het verhaal van de Poolse *Hiwis* in de Noordoostpolder, bijna vijftig jaar nadat het begonnen was.

6. WIE HEEFT ER NU DAADWERKELIJK WAT GEDAAN?

6.1 Waren de Duitsers wel voornemens de dijk te laten springen?

Het geringe strategische belang van de Noordoostpolder tijdens de opmars van de Canadezen, april 1945

Zoals we hierboven hebben gezien speelde de Noordoostpolder geen enkele strategische rol bij de opmars van de Canadezen in Oost-Nederland in april 1945. De hoofdmacht van de 3de Canadese divisie, die tot taak had Friesland te veroveren, had een route gevolgd die ten oosten van de geïnundeerde kop van Overijssel lag. Maar ook al hadden de Canadezen de kop van Overijssel aan westkant willen passeren, en door de Noordoostpolder op willen trekken naar Lemmer en vandaar verder Friesland in, dan nog waren zij, afgezien van het gevaar van een eventuele inundatie van de polder door de Duitsers, gestuit op allerlei belemmeringen die inherent waren aan het toen nog lang niet voltooid zijn van de infrastructuur in de Noordoostpolder.

Zo lag er over de Ramsgeul, waarover men de polder moest binnengaan als men uit het zuiden kwam, een houten noodbrug, die bovendien in januari 1945 door ijsgang zwaar beschadigd was. Pas aan het eind van 1945 zou er een baileybrug over de Ramsgeul komen.²²² En ook al was men de Ramsgeul dan gepasseerd, dan zou men vervolgens op het ontbreken van een doorgaande weg van de Ramspol naar Lemmer zijn gestuit. Want de weg die toen van de Ramspol naar het noorden liep eindigde in Emmeloord en was nog niet naar Lemmer doorgetrokken. De enige weg die er door de Noordoostpolder naar Lemmer liep was de weg van Kuinre naar Lemmer, de Hopweg. Uiteraard was de Canadese militaire inlichtingendienst, die door het Nederlandse verzet tijdens de opmars door Oost-Nederland goed op de hoogte werd gehouden²²³ zich van deze situatie in de Noordoostpolder goed bewust. En er was dus voor de Canadezen geen enkele reden om bij hun opmars naar Friesland door de Noordoostpolder te trekken.

Waarom inundatie Noordoostpolder in augustus 1944 nog van strategisch belang en maart 1945 niet meer?

Hierboven hebben we gezien dat de Duitsers in het najaar van 1944 in het oosten van Nederland begonnen met de aanleg van een militaire versterkingen. Belangrijke elementen daarin moesten gevormd worden door onder meer de IJssellinie, de waterlinie in de kop van Overijssel en de, eventueel onder water gezette, Noordoostpolder. Deze verdedigingswerken moesten de Veluwe aan de oostkant hermetisch afsluiten, een gebied dat in de loop van 1944 militair belangrijk was geworden als operatiegebied voor Geallieerde luchtlandingen.

²²² *Driemaandelijks Berichten*, 1945, no.2, p.7.

²²³ De Jong, deel 10b, p. 1091.

Maar de feitelijke opmars van de Canadezen in Oost-Nederland in april 1945 verliep geheel anders zoals we zagen. De Veluwe speelde daarin geen belangrijke rol meer. Het Canadese 1ste Leger was Oost-Nederland aan de zuidgrens van de Achterhoek binnengevallen en vandaar trokken de Canadese divisies noordwaarts ten oosten van de kop van Overijssel en de Noordoostpolder. Die kop van Overijssel was reeds in het najaar van 1944 onder water gezet en dat was dus, achteraf gezien, niet nodig geweest.

Met het daadwerkelijk onder water zetten van de Noordoostpolder hebben de Duitsers gedurende de winter en het voorjaar van 1945, gelukkig, nog gewacht, hoewel de voorbereidselen hiertoe al in de zomer van 1944 getroffen waren. Men kan zich afvragen waarom de Duitsers zolang gewacht hebben. Waarschijnlijk heeft hier weer een rol gespeeld het grote belang dat de bezetter hechtte aan de Noordoostpolder in het kader van de voedselproductie in Nederland, zoals dat al een paar maal eerder tijdens de oorlog gebleken was. Toen vervolgens in april 1945 bleek dat er voor het onder water zetten van de Noordoostpolder geen militaire noodzaak meer bestond, zijn de Duitsers hier dan ook niet toe overgegaan.

Daarom waren, achteraf gezien, alle pogingen om het opblazen van de dijk bij Friesesluis te voorkomen, van de demarches van Siebrand tot en met het inlichtingenwerk van Lipowski c.s., niet nodig geweest. Maar dat doet niets af aan het streven van degenen die tussen augustus 1944, toen de Duitsers gaten lieten graven in de dijk bij Friesesluis, en 17 april 1945, toen de Duitsers Lemmer hadden verlaten, geprobeerd hebben de plannen van de Duitsers met de dijk naar vermogen tegen te werken.

Over die strevingen en handelingen van de Polen en Siebrand en over de precieze oorzaken van het niet doorgaan van het opblazen van de dijk is na de oorlog echter de nodige verwarring en discussie ontstaan. Dat gold met name voor de rol die de Polen daarbij hebben gespeeld.

6.2 Welke rol hebben de Polen nu werkelijk gespeeld?

De discussie over de rol van de Polen bij Friesesluis is in de jaren na de oorlog geleidelijk aan gedomineerd geraakt door twee extreme standpunten. Aan de ene kant zijn er degenen die geloven dat de Polen het opblazen van de dijk op het laatste nippertje hebben weten te voorkomen door een lont te verdonkeremanen. Aan de andere kant zijn er degenen die van mening zijn dat dit een 'mythe' is (Carla van Baalen), dat de Polen 'grappenmakers' waren (Soetendal), die het verhaal van de lont gewoon uit hun duim hadden gezogen in de hoop op een goedgunstige behandeling na de oorlog.

'Zij hebben de polder op het laatste nippertje gered'

Hierboven hebben we gezien hoe het, inderdaad, fantastische verhaal dat de Polen de lont hadden verdonkeremaand en daardoor de dijk hadden gered, is ontstaan. Het Duitse *Sprengkommando* dat gelegerd was op Friesesluis zou, volgens dat verhaal, na het laten springen van de bruggen rond

Lemmer de opdracht hebben om ook de dijk op te blazen. De explosieven, waarvan men dacht dat die voor dat doel bestemd waren, lagen op de wagens waarmee zij na het opblazen van de laatste brug tussen Lemmer en Follega in de middag van de 16de april 1945, in de loop van de avond terugkeerden op Friesesluis. Doordat één van de Polen in de verwarring tijdens het Canadese artilleriebombardement op Friesesluis en Lemmer, de lont c.q. lonten, op een andere wagen verstopte, welk voertuig even later daarmee wegreed naar de haven van Lemmer, zou het de Duitsers uiteindelijk niet gelukt zijn de dijk op te blazen. Wij hebben ook gezien dat de explosieven, die wél bestemd waren voor het opblazen van de dijk, die avond van de 16de nog in hun bergplaats lagen bij de dienstwoningen van Friesesluis, waar zij de volgende dag werden aangetroffen.

Dit verwarren van de explosieven, die het *Sprengkommando* had gebruikt voor de bruggen rond Lemmer, met de springladingen voor de dijk, en het op dezelfde manier door elkaar halen van de taken van het *Sprengkommando*, inzake het opblazen van de bruggen en dat van de dijk, is hoogst waarschijnlijk de oorzaak geweest van het ontstaan van het *hansje-brinkers*-achtige verhaal, op die bevrijdingsdag van de 17de april in Lemmer, dat de Polen op het laatste nippertje de polder hadden gered door de lonten van het *Sprengkommando* te verstopten.²²⁴

Mogelijk waren de Polen zelf door de hectische gebeurtenissen van die avond van 16 april in de war geraakt, of is hun verhaal door allerlei misverstanden verkeerd overgekomen, of mogelijk waren zij inderdaad niet te goeder trouw en hebben zij het verhaal van de lont en de explosieven bewust verzonnen om hun rol te verfraaien; hoe het ook zij, de juiste toedracht is achteraf niet meer te bepalen.

Wel bestaat er een aanwijzing dat de Polen te goeder trouw waren en dat het verhaal van lont-verstopt-dijk-gered meer huns ondanks dan dankzij hen in de wereld is gekomen. Zo verklaarde opzichter Kuipers²²⁵ later in een interview met omroep Flevoland dat de Polen zelf ook ietwat met het *lontverhaal* in hun maag hadden gezeten. Kuipers had later nog met één van de Polen, met Sloma, gesproken over die gebeurtenissen in de nacht van 16 op 17 april en deze, ‘eigenlijk een heel aardige man’ volgens Kuipers, had toen tegen hem gezegd dat hij en zijn vrienden soms niet wisten hoe ze zich moesten houden. “Ze huldigen ons maar, maar eigenlijk hebben we niet veel gedaan”, had Sloma tegen hem gezegd. In feite hadden ze de polder niet gered, daar kwam het eigenlijk op neer, aldus Kuipers. Omroep Flevoland: “Dus dat staat fout in de boeken?” Kuipers: “Dat staat fout in de boeken!”

Wat er van dit alles ook waar is, één ding is zeker, het verhaal van de lont was natuurlijk een prachtverhaal dat er in Lemmer in ging als koek, tijdens de euforie van die bevrijdingsdag van 17 april. Een paar dagen later werd het ook nog eens opgetekend door Laan en De Lang en afgedrukt in

²²⁴ Het is natuurlijk heel goed mogelijk dat het *Sprengkommando*, naast het opblazen van de bruggen rond Lemmer, ook tot taak had om, indien dat nodig mocht zijn, de dijk van de Noordoostpolder op te blazen. Waarschijnlijk was dat *Kommando* om die reden ook in de dienstwoningen bij Friesesluis gelegerd. Maar het is overduidelijk dat zij op de avond van de 16de daar geen opdracht toe hadden, dan wel dat het toen, bij gebrek aan de nodige voorbereidingen, niet meer mogelijk was een dergelijke opdracht uit te voeren.

²²⁵ Interview V.d.Weele/Kuipers.

een brochure. En zodoende kreeg het vlak na de oorlog nog meer gezag en werd het door nog meer mensen geloofd. Zo schreven Knipmeijer en Nijenhuis een tiental dagen later, op 28 april 1945, dat door “gepleegd verraad van 5 Polen voorkomen is kunnen worden om de lading in de dijk aan te brengen.”²²⁶

De secretaris van het Rode Kruis, afdeling Lemmer, schreef in februari 1946 dat de Polen “voorkomen hebben dat de Duitschers den dijk lieten springen.”²²⁷ In maart 1946 vermeldde de Directie van de Wieringermeer in de officiële oorkonde voor de Polen dat mede “door hun toedoen de dijk van den Noordoostpolder bij Lemmer is gespaard gebleven.”²²⁸ De schrijvers van *De Duikhoek*²²⁹ schreven kort na de oorlog dat de polder werd gered “dankzij het werk van de verzetsbeweging en van de drie dappere Polen.” Tien jaar later deed het verhaal nog steeds opgeld in het blad *De Noordoostpolder* van 20 april 1955 in een artikel over de inundatie van de Wieringermeer, waarin werd opgemerkt dat ‘onze’ polder dat lot gelukkig bespaard is gebleven, wat onder meer te danken is geweest aan ‘heldendaden van Polen en de B.S.’.²³⁰ Het verhaal van de verborgen lont heeft zelfs *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van L. de Jong gehaald, die schreef dat de springstoffen in de dijk bij Lemmer niet tot explosie konden worden gebracht, “vermoedelijk doordat drie Polen, die onder dwang bij de Duitse bezetting van Lemmer waren ingedeeld en die in contact hadden gestaan met de illegaliteit, er op het laatste moment in slaagden de lonten te verdonkeremanen.”²³¹

Geleidelijk aan komen er andere geluiden

In de geschiedschrijving over de Noordoostpolder heeft ‘het verhaal van de lont’ en van ‘de dappere rol van de Polen’ in de afgelopen tien, twintig jaar echter een flinke verandering ondergaan. Waren zij aanvankelijk de redders van de Noordoostpolder, wier rol werd opgehemeld en bewonderd, later werden zij afgeschilderd als een stel ‘smeichelaars’ (Soetendal) en opportunisten, die het zinkende schip van de Duitse *Wehrmacht* op tijd hadden weten te verlaten.

Deze wending in de beeldvorming is vooral teweeg gebracht door Soetendal. Deze tijdgenoot is zich na de oorlog in toenemende mate gaan ergeren aan lieden die volgens hem tijdens de oorlog niet zo veel hadden uitgespookt, maar in hun verhalen van na de oorlog des te meer.

Waarschijnlijk had dit te maken met het feit dat hij na de oorlog een belangrijke informant is geworden voor de Stichting 1940-45, als het ging om het verifiëren van beweringen over

²²⁶ Archief gemeente Kampen, Collectie van stukken en voorwerpen betr. de Tweede Wereldoorlog, toegangsnummer XXXXVII, inventarisnummer 115, A.J.Knipmeyer en H. Nijenhuis d.d. 28.4.45, aan G.A.Baart, Militaire commissaris van het dist.Zwolle.

²²⁷ NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

²²⁸ Ibidem.

²²⁹ P. Grilk en W. van Leening, *De 'duikhoek'*, Bolsward, 1947.

²³⁰ Hierboven hebben we gezien dat het verhaal van de verborgen lont ook bij Wijbenga en Lemstra voorkomt. Bij Wijbenga in deel III, *Het laatste bedrijf*, van zijn boek *Bezettingstijd in Friesland* en bij Lemstra in zijn artikel in het herdenkingsnummer ter gelegenheid van vijftig jaar bevrijding van het blad *Zuid-Friesland* uit 1995.

²³¹ Deel 10b, p. 1147, noot 3.

verzetsactiviteiten in de Noordoostpolder, op grond waarvan betrokkenen bij de Stichting een uitkering aanvroegen. Soetendal vertelde daarover aan historica Carla van Baalen het volgende: volgens hem was er in de Noordoostpolder 'niet zo geweldig veel verzetsactiviteit' geweest. Een drietal wapendroppings, af en toe piloten in veiligheid brengen, dat was het dan wel volgens Soetendal. Maar over de tijd na de oorlog zei hij: "vergeet niet dat er ontzettend veel mensen piloten zijn gaan opbergen hoor, na de oorlog!" De Stichting '40-'45 kreeg volgens hem de vreemdste pensioenaanvragen. Men kwam dan voor advies bij hem, Soetendal, die dan voorstelde de aanvragers bij hem langs te sturen in Lelystad. Maar dat wilden deze lieden dan toch liever niet. Natuurlijk zijn er 'hele flinke mensen' geweest, maar er liepen ook veel 'grappenmakers' rond, aldus Soetendal.²³²

Zo vond hij het vlak na de oorlog niet zo belangrijk dat er rond de bevrijding van de polder de gekste verhalen de ronde deden zoals die over de Polen. Maar in de jaren-1980, ten tijde van zijn interview met Carla van Baalen, was hij daar anders over gaan denken. Het was ook in dat interview dat hij, waarschijnlijk voor het eerst, zijn ergernis eens flink kon spuien: "Iedereen roept die Polen, die Polen, maar dat waren zulke smeichelaars. Wat hebben die lui in de oorlog uitgevreten, ze waren in het Duitse leger, ze hadden er dus belang bij als goeie mensen uit de oorlog te komen, anders stond ze wel wat te wachten als er wat van hun verleden in het Duitse leger bekend werd. Dus die lui waren zo mak als ik weet niet wat en die vertelden de mooiste verhalen. Het zijn geweldige grappenmakers."

In haar boek over de Noordoostpolder in de bezettingstijd, dat in 1986 uitkwam, baseerde Carla van Baalen, in de paragraaf die zij aan de rol van de Polen wijdde, onder de kop *De mythe van de Polen*, zich in hoofdzaak op de informatie en de mening van Soetendal. Zo schreef zij dat deze Polen beseften deel uit te maken van een verliezend leger en dat zij 'naarstig op zoek' waren geweest naar mogelijkheden om het zinkende schip te verlaten. Derhalve waren zij van harte bereid de Nederlandse politie (sic!) van dienst zijn.

Na de bevrijding, aldus gaat het boek van Van Baalen verder, deden de wildste verhalen de ronde over de rol van de drie Polen met betrekking tot het redden van de dijk. De Duitsers hadden op het punt gestaan de dijk op te blazen, maar dit hadden de Polen 'op het nippertje weten te voorkomen'. Deze versie van de gebeurtenissen hadden zij 'om voor de hand liggende redenen verzonnen', zij wilden de Nederlandse autoriteiten namelijk proberen te overtuigen van hun oprechte anti-Duitse gezindheid om zodoende krijgsgevangenschap te ontlopen. "Het verhaal dat zij bij een ieder die het wilde horen, opdisten, werd vrij algemeen geloofd en door twee medewerkers van de Dienst Zuiderzeewerken, ir.J.Laan en H. de Lang zelfs de moeite waard gevonden om op schrift te stellen," schreef Van Baalen. Uit hun verslag kwamen de drie 'als ware helden naar voren'. Menigeen vond dan ook dat zij voor een beloning in aanmerking kwamen, behalve 'zij die beter wisten en wier tenen krulden bij het lezen van bepaalde passages', zoals die over het verstoppen van de lont. De beloning voor de 'vermeende redders' van de Noordoostpolder kon dan ook niet uitblijven. Carla van Baalen noemt in dit verband de oorkonde van de Directie van de Wieringermeer en de hulp van diverse instanties bij de repatriëring van de Polen in 1946. En verder zouden zij in 'herdenkingsartikelen jaar in jaar uit terugkeren'. Tenslotte schrijft zij dat een van de Polen zelfs, 'wellicht zelf overtuigd geraakt

²³² Interview Soetendal 1.

van zijn heroïsch optreden', jaren later meende 'aanspraak te kunnen maken op speciale financiële bijstand uit Nederland'.²³³

Sindsdien heeft deze zienswijze school gemaakt in, wat ik zou willen noemen, de meer 'professionele' geschiedschrijving van de Noordoostpolder. Ik noem in dit verband Aaldert Pol, iemand die zijn sporen op dit terrein ruimschoots heeft verdiend, en die voor het herdenkingsnummer van vijftig jaar bevrijding in het blad *De Noordoostpolder*, van 20 april 1995, een artikel schreef over het niet doorgaan van de Duitse plannen inzake het opblazen van de Noordoostpolderdijk. Over het vermeende verstoppen van de lont schreef Pol dat Laan en De Lang er niet bij stil hadden gestaan dat de Polen zich met dit verhaal bij de Nederlanders hadden willen rehabiliteren en, verwijzend naar een boek van Pieter Terpstra²³⁴ uit 1992, constateerde hij dat de mythe van de Polen nog steeds voortleefde. Pols conclusie was tenslotte dat een ieder die de dissertatie van Van Baalen heeft gelezen, het verhaal van de Polen wel als een afgedane zaak moest beschouwen.

Soetendal, Van Baalen en Pol hebben m.i. terecht aangetoond dat het verhaal van lont-verstopt-dijkgeregereg onzin is en dat de dijk niet echt gevaar heeft gelopen doordat de springlading op de 16de april 1945 nog steeds niet was aangebracht. Aan de andere kant overdrijven zij echter, als zij beweren dat de Polen eigenlijk bedriegers waren die de boel na de oorlog hebben gefleest. Want, wat in hun lezing van de gebeurtenissen geheel ondergesneeuwd is geraakt, is het verhaal van de samenwerking in de laatste oorlogsmaanden tussen de Polen en het verzet in Lemmer. Hierboven hebben we gezien dat Joop Laan en H. de Lang reeds in januari 1945, enkele dagen na hun aankomst op Friesesluis, contact legden met de Poolse hulpsoldaten die daar gestationeerd werden en dat zij in de maanden die volgden voortdurend met hen in verbinding bleven voor het uitwisselen van informatie over de Duitse plannen met de dijk. Ook is verhaald dat de Polen al spoedig ook contact kregen met de marechaussees uit Lemmer Jan Ruiters, Kuiper en De Vries die actief waren in het verzet. Contacten die er eveneens op gericht waren het laten springen van de dijk zoveel mogelijk tegen te werken dan wel te voorkomen.

Van die samenwerking tussen de Polen en verschillende vertegenwoordigers van het Lemmers verzet was het verzet in de Noordoostpolder, onder leiding van Knipmeijer, niet of slecht op de hoogte. Zo verklaarde Soetendal in 1965 tegenover Van Aalderen²³⁵ dat hij in de laatste oorlogsmaanden weinig contact had gehad met het noordelijk deel van de Noordoostpolder, waarvan hij zoals we zagen nog officieel BS-commandant was, maar welk gebied hij na de razzia van november 1944 had moeten verlaten. Hij verklaarde bij die gelegenheid aan Van Aalderen dat van hetgeen zich vòòr de bevrijding rond Friesesluis had afgespeeld hij 'uit eigen ervaring' niets wist te vermelden. Wel had hij direct na de bevrijding geprobeerd een zo goed mogelijke indruk te krijgen van wat op Friesesluis eigenlijk gepasseerd was, maar ook toen heeft hij geen duidelijk beeld kunnen krijgen van wat die politiemensen en de Polen gepresteerd hadden bij hun pogingen het laten springen van de dijk te voorkomen.

²³³ Van Baalen, p. 189 e.v.

²³⁴ Terpstra was ook een van de auteurs van het boek *De Duikhoekonder* het pseudoniem *P. Grilk*.

²³⁵ Rapport Van Aalderen.

Carla van Baalen die in haar boek over de Noordoostpolder sterk op de informatie van Soetendal leunt heeft het slechts terloops over de samenwerking tussen de Polen en de politiemannen Ruiter en Kuiper, en meldt daarbij ook nog eens dat die personen slechts 'bij toeval' met elkaar in contact waren gekomen. In het net genoemde artikel van Aaldert Pol vinden we zelfs helemaal niets meer terug over de samenwerking tussen de Polen en het Lemmers verzet.

Niet alleen zien we in de geschriften van Van Baalen *cum suis* dus weinig terug van de samenwerking tussen de Polen en het verzet in Lemmer, genoemde schrijvers hebben uiteraard ook weinig oog gehad voor de risico's die de Polen en de verzetsgroepjes in Lemmer daarbij hebben gelopen. Dat het risico van een eventuele ontdekking van hun samenspanning niet denkbeeldig was, blijkt uit de brochure van Laan en De Lang. Zij schreven, zoals wij hierboven hebben gezien, dat het aanvankelijk makkelijk voor hen was om zich in verbinding te stellen met de Polen, omdat die twee weken van tevoren hun wachtrooster kenden, maar dat dit eind maart veranderde toen de Duitsers 'argwaan kregen tegen de verhouding tusschen de Polen en ons.' Vanaf die tijd kregen de Polen maar een dag van tevoren hun wachturen te horen. Ook werd het de Polen verboden met Laan en De Lang te spreken. "De Duitschers vertrouwden hen dus niet", schreven zij. Vanaf de 13de april, toen de Canadezen Lemmer naderden, mochten Laan en De Lang ook helemaal niet meer op Friesesluis komen en de Polen mochten Friesesluis niet meer verlaten.

Ook bestond er natuurlijk het risico dat het verkeer tussen de Polen en de verzetsgroepjes in Lemmer verraden had kunnen worden door 'foute' Nederlanders die werkzaam waren op Friesesluis. Zo werkte er een hulpmachinist op het gemaal Buma, die na de oorlog werd gestraft, omdat hij tijdens de oorlog lid was geweest van het NAF.²³⁶ De vader van deze machinist was lid van het hoofdbestuur van deze organisatie en de man zelf werd bovendien veroordeeld omdat hij zich "ergerlijk had gedragen door zijn omgang met Duitse militairen en het met hen drijven van zwarte handel."²³⁷

Verder hebben we hierboven gezien hoe de omgeving van Kuinre in de dagen rond 16 april onveilig werd gemaakt door een detachement van Nederlandse SS'ers en hoe Harmen Visser daarbij is omgekomen. Van der Weele vertelde nog in dit verband²³⁸ hoe hij op de ochtend van de 17de was meegegaan met een eenheid van de BS, die vanuit Lemmer in de richting van Kuinre was getrokken, omdat men had gehoord dat daar in de buurt nog Duitsers actief waren.

Ook is gesproken over de geruchten die in Lemmer op bevrijdingsdag de ronde deden over mogelijke tegenaanvallen van de Duitsers via het IJsselmeer. En ook hoe men op Friesesluis, nog op de bevrijdingsdag van de 17de april, zo beducht was geweest voor Duitse acties dat men zo snel mogelijk de springlading, die bestemd was geweest voor de dijk, in het water had gekieperd.

²³⁶ Het Nederlandsch Arbeidsfront (NAF) was de in 1942 door de bezetter opgerichte vakbeweging ter vervanging van het NVV en de confessionele vakbonden.

²³⁷ NLE, archief Dienst Zuiderzeewerken, toegang 108.1, inventarisnummer 569, *Stukken betreffende onderscheidingen en disciplinaire straffen, document 1, Beoordeling personeel Zuiderzeewerken, afd., dijksbouw.*

²³⁸ Interview V.d.Weele. Van der Weele sprak hier van 'Duitsers', maar vermoedelijk ging het om de daarnet genoemde Nederlandse SS'ers.

Achteraf gezien was die vrees voor activiteiten van SS'ers en Duitse tegenaanvallen niet gegrond, maar dat wist men op dat moment nog niet. En ook de Polen zullen in die dagen die vrees hebben gedeeld. Als zij door teruggekeerde Duitse eenheden of door passerende SS'ers waren gesnapt op Friesesluis hadden zij zonder enige twijfel direct de kogel gekregen. Met hun desertie hebben zij dus een groot risico genomen.

In dit verband wil ik ook nog wijzen op het lot van de Georgische *Hiwis* die in april 1945 op Tessel in opstand kwamen. Weliswaar hadden die in de ogen van de Duitsers veel meer op hun kerfstok dan de Polen op Friesesluis, er waren bij die opstand veel Duitse militairen omgekomen, maar dat laat onverlet dat ook de Polen op Friesesluis het risico hebben gelopen van hard te worden gestraft. Wat betreft het lot van de Georgiërs: toen hun verzet op 21 april 1945 uiteindelijk was gebroken, werden alle opstandelingen die zich overgaven doodgeschoten, nadat zij eerst hun eigen graf hadden moeten graven.

Mijn conclusie is dan ook deze: de Polen op Friesesluis, en niet te vergeten de betrokken verzetsmensen uit Lemmer, hebben in hun streven de Duitse plannen met de dijk te dwarsbomen, willens en wetens flinke risico's genomen. En dat niet pas in die bewuste nacht van 16 op 17 april 1945 maar reeds geruime tijd daarvòòr. En de conclusie mag ook zijn dat de verzetsmensen uit Lemmer en de Polen daarvoor waardering hebben verdiend, ook al zijn de laatsten niet de helden geweest, waarvoor velen hen op de bevrijdingsdag van 17 april en erna hebben gehouden.

6.3 Wat was de rol van Siebrand en Jähle?

Een en ander geldt natuurlijk ook voor Jan Willem Siebrand. Ook over zijn rol zijn er na de oorlog grote meningsverschillen ontstaan. Zoals over de vraag wat zijn pogingen het opblazen van de dijk te voorkomen nu in feite hebben betekend, en welke intenties hij, en de Duitse commandant in Lemmer, Fritz Jähle, daarbij hebben gehad.

Direct na de oorlog verklaarden Knipmeijer en Nijenhuis²³⁹ dat de rol van Siebrand bij het redden van de dijk cruciaal is geweest. Door het bewerken van de Duitse commandant te Lemmer, met 'drank, rokerij' e.d. had Siebrand bereikt dat deze officier had nagelaten de springlading in de dijk te laten aanbrengen. Knipmeijer was er van overtuigd dat "zonder de medewerking van Siebrand de Noordoostpolder evenals de Wieringermeer een verdronken polder zou zijn geworden."²⁴⁰ Wel had Jähle als voorwaarde gesteld dat de Noordoostpolder niet vanuit het zuiden mocht worden aangevallen, maar aan die voorwaarde hadden de Canadezen, nadat ze van e.e.a. op de hoogte waren gesteld door het Nederlandse verzet, grif voldaan. Uiteraard waren Knipmeijer en Nijenhuis ook overtuigd van de integere bedoelingen van Siebrand in dezen.

²³⁹ Archief gemeente Kampen, Collectie van stukken en voorwerpen betr.de Tweede Wereldoorlog, toegangsnummer XXXXVII, inventarisnummer 115, A.J.Knipmeyer en H. Nijenhuis d.d. 28.4.45, aan G.A.Baart, Militaire commissaris van het dist.Zwolle.

²⁴⁰ Rapport Knipmeijer.

Soetendal echter, is over de rol van Siebrand heel wat gereserveerder. In zijn interview met Carla van Baalen in juni 1985 zegt hij dat Siebrand en Jähle er ‘misschien’ wel debet aan zijn geweest dat de dijk niet is opgeblazen. En hij dacht ook dat Siebrand ‘wel enig succes had geboekt’ in dezen.

In haar dissertatie over de Noordoostpolder tijdens de bezetting vraagt Carla van Baalen²⁴¹ zich af of Jähle zijn belofte heeft gehouden, omdat de Canadezen zich aan zijn voorwaarde inzake een aanval op de Noordoostpolder vanuit het zuiden hadden voldaan, of dat hij misschien nog andere redenen²⁴² had om af te zien van het laten springen van de dijk, een vraag die volgens haar “wel nooit met zekerheid beantwoord zal kunnen worden.”

Ook Pol gelooft niet helemaal in de goede intenties van Jähle. Hij vraagt zich af of Jähle heeft afgezien van maatregelen om de dijk op te blazen, omdat hij als Duitser op het laatst nog iets goed wilde maken.²⁴³ Of heeft hij met zijn beloften aan Siebrand deze nog een tijd aan het lijntje willen houden in de hoop op nog meer drank? Zo twijfelt Pol ook aan de integriteit van Siebrand. Hij vraagt zich ook af of diens intenties wel helemaal zuiver waren. Heeft hij het verzet misschien bij de neus genomen om zichzelf aan het einde van de oorlog te kunnen rehabiliteren? En is niet de belangrijkste getuige van zijn streven om de dijk bij Friesesluis te redden Siebrand zelf geweest?

Wel is Pol de eerste geweest die er terecht op gewezen heeft dat de acties van Siebrand in Lemmer, achteraf gezien, geen enkel wezenlijk nut hebben gehad, gezien het verloop van de Canadese opmars in april 1945, waardoor de Noordoostpolder zijn militair-strategische betekenis had verloren.

Tenslotte kan men zich ook de vraag stellen of Jähle wel af had kunnen zien van het opblazen van de dijk als de militaire noodzaak daarvoor wél aanwezig was geweest en Jähle van hogerhand uitdrukkelijk bevel daartoe had gekregen. Want in dit verband is het dienstig om er op te wijzen dat de Duitse *Wehrmacht* in Nederland, in april 1945, nog een goed functionerend en gedisciplineerd geheel vormde. Zo achtte L. de Jong²⁴⁴ het waarschijnlijk dat de Duitse opperbevelhebber in Nederland aan het eind van de oorlog, generaal Blaskowitz, bevelen tot het uitvoeren inundaties in Nederland tot het laatste toe zou hebben opgevolgd en naar beneden doorgegeven, en dat dergelijke opdrachten ook door zijn ondergeschikten zouden zijn uitgevoerd. In het Duitse leger in Nederland bestond volgens De Jong, in de eerste maanden van 1945, nog een ruime mate van cohesie. Soldaten volgden bevelen van officieren op, officieren die van staven en de staven in Nederland hielden zich aan Hitlers instructie: Nederland tot het uiterste verdedigen.

Bij De Jong kunnen we ook lezen over de Duitse overste Fullriede, die, na de overval op een Duitse auto bij Putten, eind september 1944, waarvoor als straf 660 mannen uit Putten naar Neuengamme werden afgevoerd, opdracht kreeg praktisch het hele dorp plat te branden. Fullriede vond dat veel te ver gaan en probeerde de aan te richten schade zoveel mogelijk te beperken. Daarvoor werd hij een paar dagen later op het matje geroepen bij de toenmalige militaire bevelhebber in Nederland, generaal Christiansen, die Fullriede scherpe verwijten maakte. De laatste was bang voor een

²⁴¹ p. 185.

²⁴² Zij bedoelde waarschijnlijk meer zelfzuchtige redenen, zoals het redden van zijn hachje.

²⁴³ Zie hierboven voor de opmerkingen van Hendrik Jager over het gedrag van Jähle in Lemmer.

²⁴⁴ Deel 10b, p. 1220 e.v.

krijgsraad te moeten verschijnen en dat dit hem uiteindelijk de kop zou kosten, maar dat is niet gebeurd. Kennelijk had iemand ervoor gezorgd dat de zaak in de doofpot werd gestopt. Wie dat was is niet bekend.²⁴⁵

Zo zou ook Jähle zeer waarschijnlijk een uitdrukkelijke opdracht om de dijk bij Friesesluis op te blazen, hebben uitgevoerd, al was het alleen maar omdat het hem lelijk zou hebben opgebroken als hij een dergelijk bevel in de wind had geslagen. In zoverre kan men gerede twijfel hebben aan de eerlijkheid van de genoemde beloften van Jähle aan Siebrand. Ook kan men bedenken dat Siebrand, die zoveel omgang had met Duitse officieren en dus wel enige kijk op hen moet hebben gehad, wel wat erg naïef is geweest als hij de beloften van Jähle heeft geloofd. Maar aan de andere kant zie ik geen enkele reden om te twijfelen aan de integriteit van Siebrand. Net als de Polen heeft hij met zijn demarches in Lemmer bewust grote risico's gelopen, zoals hij ook flinke risico's heeft gelopen bij zijn andere activiteiten voor het verzet. Achteraf gezien zijn zijn acties in Lemmer onnodig gebleken, en was hij niet de redder van de Noordoostpolder, waarvoor men hem in het begin heeft gehouden. Maar evenals het geval is met de Polen, verdient hij waardering voor zijn pogingen het laten springen van de dijk te voorkomen en voor de risico's die hij daarbij heeft willen lopen.

Deze tekst is voor het laatst herzien/aangevuld juni 2009.

²⁴⁵ Deel 10b, p. 56 e.v.

LIJST VAN AFKORTINGEN VAN VEEL GEBRUIKTE BRONNEN

De vet gedrukte woorden verwijzen naar de bronvermeldingen in de voetnoten.

Brief Ruiter

Brief van J.Ruiter aan de burgemeester van de gemeente Noordoostpolder d.d. 30-9-1964. Archief gemeente Noordoostpolder, map 9-7

Interview Jager

Interview van de schrijver met Hendrik Jager, Marknesse, gehouden op 30 mei 2007.

Interview Nijenhuis

NLE. Audiovisueel archief. Interview Carla van Baalen met H. Nijenhuis, datum: 1 april 1986, geluidsband C 5-19/21-o.

Interview Soetendal 1

NLE. Audiovisueel archief. Interview Carla van Baalen met W. Soetendal, datum: 18 juni 1985, geluidsband C 5-19/21-o. Met getypte samenvatting door C.v.B.

Interview Soetendal 2

NLE. Audiovisueel archief. Omroep Flevoland. Serie: *De Noordoostpolder in de oorlogsjaren. De strijd op het droge*. 1990. Aflevering: *De directie*. Geluidsband C 10-1-o. Interview met Wim Soetendal.

Interview V.d.Weele

Interview van de schrijver met M.A. van der Weele te Nagele op 25 mei 2005.

Interview V.d.Weele/Kuipers

NLE. Audiovisueel archief. Omroep Flevoland. Serie: *De Noordoostpolder in de oorlogsjaren*, 1990. Interview met M.A. van der Weele en Kuipers.

Knipmeijer Onderduikersparadijs

A.J. Knipmeijer, *Neerlands Onderduikers"paradijs"*, september 1945. In: Archief gemeente Noordoostpolder, map 9-7

Laan & De Lang

Ir. J.Laan en H. de Lang, *Rapport over de bevrijding van den Noord-Oostelijken Polder*. Aangeboden aan de Directie van den Noord-Oostelijken Polder. Redactie en Administratie van "De Duikhoek". Gezet en gedrukt bij Drukkerij-Uitgeverij Firma F.D.Hoekstra & Zonen – Balk z.j. 4 p. In: NLE, archief DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

Rapport Knipmeijer

Rapport van A.J.Knipmeyer, Oud-Commandant Verzetsbeweging en B.S. in den N.O.P., aan de Provinciale Raad der Illegaliteit van Overijssel, d.d. 12 september 1946. In: NLE, archief DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

Rapport Soetendal

Rapport van W. Soetendal aan het hoofd der Cultuurtechnische afdeling, ir. D.T.Biewinga, d.d. 22 dec.1965. In: NLE, archief RIJP, 1965-1972. Toegang 115. Doosnummer 898.

Rapport Van Aalderen

Rapport van G. van Aalderen, adjudant van de gemeentepolitie Noordoostpolder, d.d. 1-12-1964, inzake het verzetswerk van J.Kuiper en J. Ruiter. Gemeentearchief Noordoostpolder, map 9-7.

Verklaring Nijenhuis

Verklaring van H. Nijenhuis d.d. 2 juli 1945. Gemeentearchief Kampen, Collectie van stukken en voorwerpen betr.de Tweede Wereldoorlog, toegangsnummer XXXXVII, inventarisnummer 115.

Wed. Lipowska

Archief gemeente Noordoostpolder, dossier van de weduwe Lipowska, inventarisnummer 254-4.

Zuid-Friesland

De editie van 11 april 1995 van het blad *Zuid-Friesland*. Speciaal herdenkingsnummer van 50 jaar bevrijding. Bevat bijdragen van lezers uit Lemmer die herinneringen ophalen aan de nacht van 16-17 april 1945 en aan de dag erna. In: archief van de Stichting Oudheidkamer *Lemster Fiifgea*, Lemmer.

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN

Gemeente Noordoostpolder

Stukken betreffende de oorlog, map 9-7.

Dossier wed. Lipowska, inventarisnummer 254-4.

Gemeente Kampen

Collectie van stukken en voorwerpen betreffende de Tweede Wereldoorlog, toegangsnummer XXXXVII, inventarisnummer 115.

Gemeente Lemsterland

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie

Archief no. Doc.II-357, doos no 142, map B, omslag Overijssel. Provinciale Waterstaat Overijssel. Zwolle 8 juli 1945. *Overzicht van de polders die onder water zijn gezet in NW-Overijssel.*

Nieuw Land Erfgoedcentrum (NLE)

Archief van de Dienst der Zuiderzeewerken

Toegang 108.1

Archief van de Directie Wieringermeer/Rijksdienst der IJsselmeerpolders

Toegang 109.1. Inventarisnummer 1466. Verwijzing in de voetnoten: NLE, arch.DWM/RIJP, toeg.109.1, inv.1466.

Archief van de Rijksdienst der IJsselmeerpolders, 1965-1972

Toegang 115. Doosnummer 898.

Audiovisueel archief

Interviews door Carla van Baalen

Interview met W. Soetendal, datum interview: 18 juni 1985, geluidsband C 5-19/21-o. Met getypte samenvatting door C.v.B.

Interview met H. Nijenhuis, datum interview: 1 april 1986, geluidsband C 5-19/21-o.

Interview met W. Elzenga, datum interview 7 oktober 1985, geluidsband C5-22/23-o.

Interviews door Omroep Flevoland

Interview met W. Soetendal. In de serie: *De Noordoostpolder in de oorlogsjaren. De strijd op het droge*. 1990. Aflevering: *De directie*. Geluidsband C 10-1-o.

Interview met M.A. van der Weele en Kuipers. Aflevering VIII, *De bevrijding*. Geluidsband C 10-4-o.

Stichting Oudheidkamer Lemster Fiifgea, Lemmer

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

1940-1945. Flevoland vergeet niet. Z.pl., 1995.

BAALEN (C.C. van), *Paradijs in oorlogstijd? Onderduikers in de Noordoostpolder 1942-1945*. Zwolle, 1986.

BEEVOR (Antony), *Stalingrad*. Londen 2001.

BEEVOR (Antony), *D-day. The battle for Normandy*. Londen, 2009.

DISSEL (A.M.C. van), *59 jaar eigengereide doeners in Flevoland, Noordoostpolder en Wieringermeer. Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders 1930-1989*. Lelystad, 1991.

GRILK (P.) en W. van Leening, *De 'duikhoek'*. Bolsward, 1947.

HOEKSTRA (H.W.), *Doordrukken. Het verhaal van een familiebedrijf. 118 Jaar Hoekstra*. Z.pl., [2000].

Lemsterland. Straatnamen zijn ook monumenten Herdenk-Gedenkboek 1940-1945. Lemmer, 1995.

JONG (L. de), *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Deel 10a. *Het Laatste jaar I*, Den Haag, 1980. Deel 10b. *Het laatste jaar II*. Den Haag, 1981.

KOCHANOWSKI (Jerzy), *Polen in die Wehrmacht?* in: Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte, 6de jrg 2002, heft 1, p. 59-81.

KUMMER (John), *Een vergeten verzetsman. Albertus Johannes Knipmeijer en de onderduik in de Noordoostpolder*. Uitgave Bureau Voorlichting gemeente Kampen, april 1995.

POL (Aaldert), *Waarom de Noordoostpolder niet?*, in: De Noordoostpolder, 20 april 1995.

STACEY (C.P.), *Official History of the Canadian Army in World War II*. Volume III. *The Victory Campaign*. Ottawa, 1960.

STOLK (Jan Willem), *Nederlands Onderduikersparadijs. De Noordoostpolder in bezettingstijd*. Steenwijk, 1984.

THIJSSE (J.Th.), *Een halve eeuw Zuiderzeewerken 1920-1970*. Groningen, 1972.

VOORBERG (L.G.), *De aanleg van de Noordoostpolderdijk*, in: De Vriendenkring 45 (2005) nr. 2, p.29-36.

WIJBENGA (P.), *Bezettingstijd in Friesland*. Deel III. *Het laatste bedrijf*. Leeuwarden, 1995.

WINKEL (A.N.), *De bezettingstijd*, in: In het spoor van de pioniers. 35 jaar Noordoostpolder. Leeuwarden [1980].